DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

DEĞİŞMENİN VE GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU:

MÜBECCEL B. KIRAY

YAYINA HAZIRLAYAN **SEZGİN TÜZÜN**

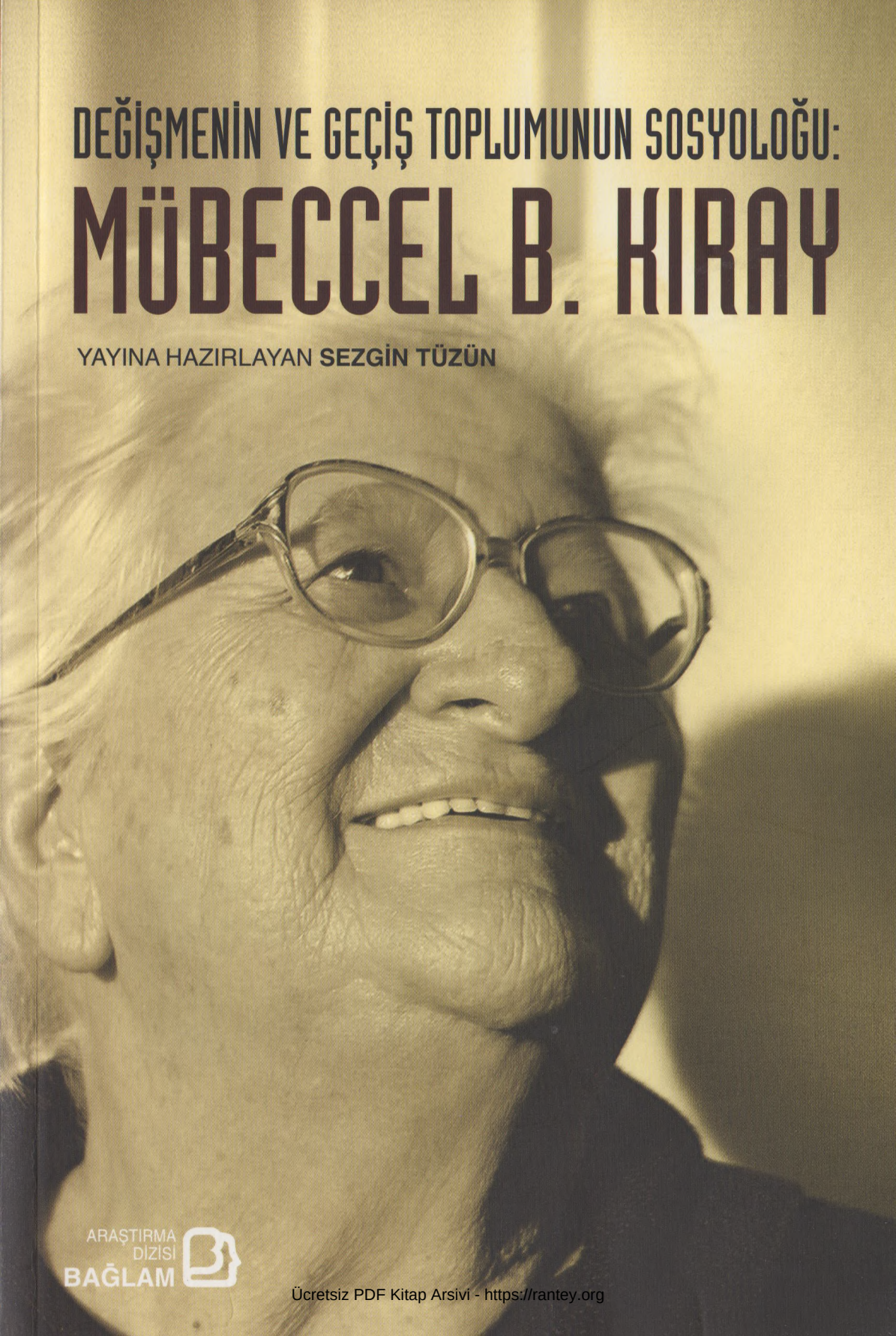

ARAŞTIRMA DİZİSİ
BAĞLAM

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DEĞİŞMENİN VE GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU:

MÜBECCEL B. KIRAY

YAYINA HAZIRLAYAN **SEZGİN TÜZÜN**

BAĞLAM

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bağlam Yayınları 356
İnceleme/Araştırma 247
978-605-5809-50-8

Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray
Yayına Hazırlayan: Sezgin Tüzün

Mübeccel B. Kıray'ın konuşma notlarını yayına hazırlayanlar:
Filiz Kardam / Emine Kıray

Mübeccel B. Kıray'la ilgili olarak hazırlanan belgesel CD'yi kitapla birlikte dağıtmamıza izin veren, Tarih Vakfı Projeler Koordinatörü Dr. Gürel Tüzün'e ve Tarih Vakfı'na teşekkür ederiz.

© Bağlam Yayıncılık
© Sezgin Tüzün

Birinci Basım: Mart 2012
Kitap Tasarımı: Canan Suner
Baskı: Huzur Ofset
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi B Blok 336/1 Topkapı/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 11081
Matbaa Sertifika Numarası: 13911

BAĞLAM YAYINCILIK Ankara Cad. 13/1 34410 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu kitabı, kitabın oluşturulma sürecinde yitirdiğimiz ve Mübeccel B. Kıray'ı

".. sonuna dek 'iyi hoca'ydı. İyi hoca da sıradanlar için bir huzursuzluk kaynağıdır hep.

.....

.....

*Peki, nereden anlayacağız 'Mübeccel Hoca'nın her kuşaktan dinlemesini bilenleri ve elbette öğrencilerini öylesine etkisine alan sihirli değneğini? Bunu ... hocamızın o benzersiz tarzıyla derslerinde kendi bile farkında olmaksızın bizlere aktardığı ruhta aramamız gerektiğini düşünüyorum"**

diye anlatan, kendisi de **'iyi bir hoca'** olan sevgili dostumuz, arkadaşımız, meslektaşımız **Hasan Ünal NALBANTOĞLU**'nun anısına armağan ediyoruz.

---

* Nalbantoğlu, H.Ü., 2009, *Arayışlar - Bilim, Kültür, Üniversite*- İletişim Yayınları, İstanbul. s. 286-287.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 9

GİRİŞ

DEĞİŞMENİN VE GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU:
MÜBECCEL BELİK KIRAY / SEZGİN TÜZÜN 13

BİRİNCİ BÖLÜM

KONUŞMALAR: 1992'DEN 2007'YE MÜBECCEL B. KIRAY'IN
YAYINLANMAMIŞ ÜÇ KONUŞMASI 31

MÜBECCEL B. KIRAY KUŞAKLAR BULUŞMASI'NDA
Yayına Hazırlayan: Filiz Kardam 33

SOSYAL BİLİMLER
Yayına Hazırlayan: Emine Kıray 59

TOPLUMSAL DEĞİŞME NEDİR? 1923 DEVRİMLERİ
NEYİ GÖSTERİYOR?
Yayına Hazırlayan: Emine Kıray 63

İKİNCİ BÖLÜM

BİLDİRİLER: MÜBECCEL B. KIRAY VE ÇALIŞMALARI ÜZERİNE 69

BAHATTİN AKŞİT

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞMELERİN VE MODERNLİKLERİN
KAVRAMLAŞTIRILMASI: M.B.Kıray'ın Araştırma Programından
Yola Çıkan Bir Kuramlaştırma Denemesi 74

ÇİĞDEM KAĞITÇIBAŞI

AKADEMİK YAŞAMA KIRAY'LA BAŞLAMAK VE
KIRK YILIN GETİRDİKLERİ 109

NERMİN ABADAN-UNAT

KALEİDOSKOPİK AİLEDEN KÜRESELLEŞMENİN YARATTIĞI
ULUS-ÖTESİ AİLELERE 117

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tanley.org

FERHUNDE ÖZBAY

MÜBECCEL KIRAY'IN KENDİSİ GİBİ GÜÇLÜ KADINLARI 129

HASAN ÜNAL NALBANTOĞLU

TÜRKİYE'DE "BEYAZ-YAKALI İŞÇİ"LER:
GELECEĞİN 'İŞÇİ SINIFI' MI? 139

İHSAN BİLGİN

MÜBECCEL KIRAY'IN MEKAN TASVİRİ VE
YENİ KENTSEL EĞİLİMLER 144

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

Kitabın öyküsü, ortaya aşamalı ve biraz da uzunca bir süreç görünümü çıkarıyor. Ama bu öykü aynı zamanda, dayanışma ve işbirliğiyle oluşturulan, önemli bir bilim insanının çalışmaları üzerine değerlendirmeleri içeren bir ürünün yaratılmasına da kaynaklık ediyor.

Mübeccel B. Kıray'ı Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin (TSBD)10'uncu Ulusal Kongresi'nin yapılacağı ay, 2007 yılının Kasım ayında yitirmiştik. Benim gibi 1983'de YÖK nedeniyle üniversiteden istifa etmiş arkadaşım Gürel Tüzün, "Tarih Vakfı'nda elimizde Kıray'la ilişkili 'sözlü tarih' ve 'kuşaklar buluşması' çalışmalarına ilişkin kayıtlar var. Bu yıl yapılacak kongrede hoca için bir anma toplantısı/oturumu düzenlesek" önerisini getirince ilk iş olarak TSBD Başkanı Galip Yalman'a 19 Mart 2009 tarihinde yolladığım e-posta'da;

"Bu kongrede, 2007'de yitirdiğimiz ve 2007 kongresinin kapanış oturumu onun adına yapılan hocamız M.B.KIRAY için, 2009 kongresinde bir oturum ayrılması düşünülebilir (mi?). Çünkü KIRAY ODTÜ'de sosyal bilimler için önemli olduğu kadar, dernek için de önemli bir kurucu, geliştirici. Ve kongre de ODTÜ ile DERNEK damgasını birlikte taşıyan bilimsel bir etkinlik. Kısa bir süre önce Gürel Tüzün ile konuşurken Tarih Vakfı'nın elinde hoca ile ilgili görüntülü çekimlerin olduğu, bu çekimlerden bir tanıtım dokümanı hazırlanabileceği ortaya çıkmıştı. Eğer erken harekete geçilebilirse Aralık 9-11 için iyi bir KIRAY oturumu gerçekleştirilebilir. Bu düşünceyi Bahattin'e açtım, o da böyle bir oturumu desteklediğini ve katkı verebileceğini söylüyor. KIRAY'ın yüzlerce öğrencisi ve KIRAY'ın öğrencisi olmayan bir çok sosyal bilimci arasından onun çalışmalarını incelemiş ve kongrede bildiri sunabilecek en az 3-4 kişi mutlaka ve mutlaka çıkacaktır".

diye yazmıştım. Hemen aynı gün Galip Yalman'dan yanıt geldi;

"Güzel mesajın ve iyi dileklerin için çok teşekkürler. Yaptığın öneri çok güzel. Her türlü desteğe hazırız. Bunu kendi adıma olduğu kadar TSBD Yönetim Kurulu adına da söyleyebilirim. Çünkü Mübeccel Hocamız için dernek olarak bir toplantı düzenlemeye hazır olduğumuzu ODTÜ Sosyoloji Bölümü'ne de daha önce iletmiştik. Hiç değilse, Kongrede oturum ya da oturumlar düzenleyerek bugüne kadar gerçekleştiremediğimiz böyle bir toplantıyı telâfi etmiş oluruz. Senin, Bahattin, Gürel ve diğer arkadaşların katkıları ile çok güzel oturumlar oluşacağına eminim".

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Galip Yalman'dan beklediğim ve hatta beklediğimden de öte olumlu yanıtı alınca önce 10-15 kişilik bir küçük gruba; ardından da gelen öneriler çerçevesinde, konuyla ilgileneceklerini tahmin ettiğim daha geniş bir çevreye e-posta yoluyla ulaşmaya çalıştım. Türkiye'de yazışma geleneğimiz pek gelişmediği için, e-posta ile iletişim kurmaya çalıştığım kişilerin çoğundan -olumlu ya da olumsuz- yanıt alamadığım için zaman zaman telefonla iletişime yönelmek zorunda kaldım. Ama ortaya başarılı sayılabilecek bir sonuç çıktı. 11'inci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin 54'üncü oturumunda bildiri sunacak, konu açısından da dikkat çekici sekiz önemli bilim insanı / araştırmacıya ulaşıldı. Alfabetik soyadı sıralamasına göre Nermin Abadan-Unat, Bahattin Akşit, Akın Atauz, İhsan Bilgin, Fuat Ercan, Murat Güvenç, Çiğdem Kağıtçıbaşı ve H. Ünal Nalbantoğlu bu kongrede bildiri sunacak bilim insanı/araştırmacıları oluşturuyordu. Ayrıca Ferhunde Özbay, kongreye gelemeyecek olmasına karşın hazırlayacağı bildiriyi kongreye yollayabileceğini, Kıray oturumları sunumlarının kitaplaştırılması durumunda da yazısıyla kitaba katkı vermeye hazır olduğunu belirtiyordu.

Tarih Vakfı tarafından yürütülen *sözlü tarih* ve *kuşaklar buluşması* çalışmalarındaki görüntülü ses kayıtları Mübeccel B. Kıray'ın hayatına, bilim anlayış ve yaklaşımına ilişkin dikkat çekici bilgiler içeriyordu. Filiz Kardam, H. Ünal Nalbantoğlu ile birlikte bu kayıtlardan bir anlatı senaryosu oluşturdu. Bu senaryoya uygun görüntü ve ses montajını da Gürel Tüzün yaptı. Böylece ortaya yaklaşık 25-30 dakikalık kendi ses ve görüntüsüyle hazırlanmış bir Mübeccel B. Kıray anlatısı çıktı. Kongre süresince de 'hoca'nın kendi yaşam ve sosyal bilim anlayışını / yaklaşımını anlattığı bu görsel ve işitsel gösterim yayında kaldı. Kongre katılımcıları tarafından izlenebilen bu belgesel Kıray gösterimi, bu kitabın ekinde de CD olarak yer aldı.

11 Aralık 2009 Cuma günü kongrenin 54'üncü oturumu için programa alınan Kıray ve çalışmaları konusundaki 8 bildirinin 7'si başarıyla sunuldu*. Kıray oturumu sabah ve öğle sonrası bileşimleri ardından tüm konuşmacılara "kongrede sunulan bildirilerden oluşturulacak bir Kıray kitabı için, kitabın editörlüğünü üstlenmem durumunda, yayımlanmak için makalelerini yazılı olarak vermek isteyip istemeyeceklerini" sordum. Aldığım yanıt, kitabın hazırlanması çalışmalarına hemen başlamam yönünde oldu.

2010 Ocak ayından itibaren kongrede sunulan bildirilerin son biçimlerini almış olarak bana ulaştırılması süreci başladı. Ulaşan yazılar üzerinde çalışmalara başlayıp, bildirileri dikkatle okudum. Metinlerde gözden kaçtığını düşündüğüm kimi noktalara ve biçim açısından yazılara eklenmesi gereken kimi öğelere ilişkin düşüncelerimi yazarlarıyla paylaşıp; kitapta yer alacak metinlere nihai biçimlerini kazandırma çalışmalarına başladım. Yazılara,

* Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat ortaya çıkan acil sorunları nedeniyle kongreye gelememesine karşın, bildirisini bu kitapta yayınlanmak üzere ilk hazırlayan isimlerden birisi oldu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yazarlarının özgeçmişleri ve Kıray'la ilişkileri konusunda dipnotlar koyup bu notların sonuna parantez içinde ad ve soyadımın baş harflerini (S.T) koydum ki; bu notların makalenin yazarını değil, beni bağladığı anlaşılabilsin.

Ferhunde Özbay kongre hazırlık sürecinde de belirttiği gibi, 5 Nisan 2008'de Sabancı Üniversitesi'ndeki Eğitimde İyi Örnekler Konferans'ında sunduğu bildirisini geliştirerek, hazırlanmakta olan kitap için yolladı. H. Ünal Nalbantoğlu, Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Nermin Abadan-Unat 2010 yılının ilk aylarında son biçimleri verilmiş bildirilerini yolladılar. Bahattin Akşit bu gruba 2010 yazına girmeden katıldı. İhsan Bilgin geçirmekte olduğu sağlık sorunları nedeniyle hastanede yatmakta olduğu için kongrede sunduğu bildirisini nihai metin olarak hazırlayıp sunma şansına sahip değildi. Bu nedenle de kitapta İhsan Bilgin'in kongre organizasyonuna sunduğu ve kitabın yayın aşamasında az da olsa genişletme olanağı bulduğu bildiri özetine yer vermeyi öngördük.

Kıray kitabının planlandığı gibi dokuz bildiri ve bir giriş yazısıyla basılma şansı giderek azalıyor ve kitabın kapsamı daralıyordu. 16 Haziran 2010 tarihinde konuyla ilgili tüm taraflara kitabın son durumuna ilişkin bilgi vermiş ve önerilerini istemiştim. Gelen önerilerden ikisi öne çıkıyordu. İlk öneri Ferhunde Özbay'dan geldi. Bu öneri, Kıray'ın yayınlanmamış makale ve yazıları varsa, bunu Emine Kıray'a sorarak öğrenmek ve de bulunan yazıları bu kitapta yayımlamak. İkinci öneri ise Gürel Tüzün'den geldi; Kıray'ın 'kuşaklar buluşması' konuşma metninin yayına hazırlanarak, bu kitapta yer almasını sağlamak. Bu önerileri hızla uygulamaya soktuk.

Emine Kıray annesinin kitap ve çalışmaları arasında, biri Koç Üniversitesi'nde verilmiş bir konferansın, diğeri de *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı* sempozyumunda yapmayı planladığı konuşmanın notlarını buldu ve bunları kitap için yayına hazırladı. Kıray'ın kuşaklar buluşması toplantısındaki konuşmasının bant çözümleri ise Gürel Tüzün tarafından Tarih Vakfı'nda yaptırıldı. Ortaya çıkan konuşma metnini kitap için Filiz Kardam yayına hazırladı.

2010'un sonuna gelindiğinde Kıray'ın konuşma metni ve notlarından Filiz Kardam ve Emine Kıray tarafından hazırlanan üç yazı kitaba girebilecek şekilde hazır hale gelmişti. Yazarların nihai biçimini vermek için kendi yazıları üzerinde yaptıkları çalışmalar tamamlandı. Ama ne yazık ki iş yükleri ve dönemsel koşulları nedeniyle Akın Atauz, Fuat Ercan, Murat Güvenç tüm isteklerine karşın yazılarını bu tarihe de yetiştiremediler.

Kitaba bu sunuş yazısı dışında "Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray" başlıklı bir giriş yazısı ile bölümler içindeki yazılara dikkat çekmek ve konumlarını tanımlamak açısından bölüm girişlerinde kısa açıklama ve değinilere de yer verdim. Bütün bu çabaların; katılımcı yazarlann çalışmalarını zenginleştiren, okurlara bağlantı kurma ve okuma rahatlığı sağlayan katkılar olarak değerlendirilmesini; ortaya çıkan sonucun da değerli hocamızın adına yakışan ve bize bıraktıklarına değer katan bir ürün olmasını umuyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Bu çalışma sürecinin başlatılması, kongre ve kitabın gerçekleştirilmesi aşamalarındaki katkıları nedeniyle Gürel Tüzün'e, Kongreye kabul ve organizasyonundaki yardımları için Galip Yalman'a ve de Türk Sosyal Bilimler Derneği yönetimine öncelikle teşekkür borçluyum.

11'inci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde Kıray üzerine bildiri sunup, bu bildiriyi de kitapta yayınlanmak üzere yollayan Nermin Abadan-Unat, Bahattin Akşit, Çiğdem Kağıtçıbaşı ve H. Ünal Nalbantoğlu'na, kongreye katılamamasına karşın bildirisini hazırlayıp kitapta yayımlanmak üzere yollayan Ferhunde Özbay'a ve bildiri özetiyle kitaba katkı veren İhsan Bilgin'e özellikle teşekkür ederim. Onlar olmasaydı böyle bir kitap Türkiye'de sosyal bilimler literatürüne kazandırılamazdı.

Filiz Kardam'a "hocamızın" konuşmasını yayına hazırlaması ve belgeselin oluşturulmasında büyük katkı verdiği senaryo çalışması için; Emine Kıray'a konuşma öncesi hazırlanmış notlarından yararlanarak bize Mübeccel B. Kıray'dan iki yeni yazı kazandırdığı ve yazıların kitapta yayınlanmasına olanak sağladığı için teşekkür ediyorum.

Kitabın yayıncısına teslim aşamasına yaklaşıldığı günlerde, 19 Ocak 2011'de H. Ünal Nalbantoğlu'nu kaybettik. Bu kitabın oluşturulup yayımlanmasına büyük önem veren H.Ü. Nalbantoğlu ne yazık ki kitabı eline alıp düşüncelerini söyleme, yazma olanağına sahip olamayacak. Kendisinin düşünsel ve eylemsel katkılarıyla da ortaya çıkan bu çalışmayı, H. Ünal Nalbantoğlu'nun anısına armağan etmek iki "iyi hoca"ya saygının bir gereği olarak düşünüldü ve çalışmaya katkı veren yazarların ortak kararıyla bu düşünce uygulamaya kondu.

Bu kitabın, Mübeccel B. Kıray'ın toplu eserlerinin de basıldığı Bağlam Yayınları tarafından yayınlanması, Kıray'ın eserleriyle Kıray'a ilişkin eserlere aynı noktada ulaşım olanağı yaratması açısından önemli. Bunu gündeme getirdiği için Fuat Ercan'a teşekkür borçluyum.

Bu kitaptaki yazılarımı okuyarak düşüncelerini belirtmelerinin ötesinde yazım hatalarımı düzelterek bana katkı veren arkadaşlarım H. Ünal Nalbantoğlu ile Bahattin Akşit'e ve de eşim Gülsevil Tüzün'e teşekkürü borç biliyorum.

Burada saymaya çalıştığım tüm bu katkılar ve de sayamadığım yardım ve destekler olmasaydı, büyük olasılıkla böyle bir kitap çalışmasını sonuçlandırmak mümkün olamazdı. Eğer bu kitap önemsenecek bir eser olarak sosyal bilimler literatürüne katılacaksa; bu ancak kitaptaki yazı ve yazarlarının niteliğinden kaynaklanabilir. O zaman ben de, böyle bir çalışmayı kotarmak için uğraş vermiş olmaktan ancak ve yalnız mutluluk duyarım.

Aralık 2011 / İstanbul

Sezgin TÜZÜN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

DEĞİŞMENİN VE GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU: MÜBECCEL BELİK KIRAY

Sezgin TÜZÜN*

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, 26-27 Kasım 2007 tarihinde gerçekleştirilmek üzere "Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı, Cahit TANYOL / Mübeccel KIRAY / Şerif MARDİN" konulu bir sempozyum planlamıştı. Bildirilerin sunulması ve tartışılmasının ardından, her oturumun son konuşmasını da, o oturuma konu olan bilim insanının yapması tasarlanmıştı[1]. Ancak Kıray bu sempozyumda, meslektaşları ve de ODTÜ'den öğrencileri Bahattin Akşit ve H. Ünal Nalbantoğlu, Marmara Üniversitesi'nden öğrencisi Hatice Kurtuluş ile asistanı Ayhan Aktar'ın konuşma ve değerlendirmelerinin ardından C. Tanyol ve Ş. Mardin'in yaptığından farklı olarak, ne yazık ki dinleyicilerine seslenemedi. Çünkü Kıray bu sempozyumdan 17 gün önce** hastanede bir hafta on gün

---

* 1946 yılında Ödemiş'te doğdu. Lise son sınıfa kadar öğrenimini Ödemiş'te sürdürüp, liseyi 1963'de Ankara Atatürk Erkek Lisesi'nde bitirdi. 1963-64 ders yılında ODTÜ İngilizce hazırlık okulunda okuyup, Sosyal Bilimler Bölümü'nün Sosyoloji dalından 1970'de mezun oldu. Sosyal Bilimler Bölümü'nde KIRAY'ın öğrencisi olmanın ötesinde, o dönemde bölümde öğretim üyelerince yürütülen birçok akademik araştırmada çalışma şansı buldu. Bahattin Akşit / Erdal Gürkan / Filiz Kardam / H. Ünal Nalbantoğlu ile birlikte, 1967-68'de fonu da üniversitece karşılanan Kırıkkale-Keskin Sosyal Yapı Araştırması'nın planlayıcı ve yürütücülerinden birisi olarak çalıştı. Yüksek Lisans derecesini demografi dalında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü'nden 1973'de doktora derecesini ise 1976 yılında girdiği Hacettepe Üniversitesi'nin Sosyal Çalışma Bölümü'nden 1981'de aldı. YÖK uygulamalarını ve açılan soruşturmaları protesto amacıyla, 1983'de üniversiteden istifa etti. Üniversiteden ayrılışından bu yana, 1983'de kurduğu araştırma şirketinde çalışmalarını sürdürüyor. Çalışma alanı olarak seçtiği dalda; seçmen davranışları, kamuoyu yoklamaları, toplumsal tabakalaşma ve değişme konularına odaklandı. Bu konulardaki çalışmalarından bazıları, tek ya da çok yazarlı kitap ve makale olarak da yayımlandı.

[1] Ç. Kovanlıkaya, E. Çav (Ed.), *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2010.

** İstanbul, 7 Kasım 2007.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

süren zorlu bir mücadelenin ardından, geriye anılarını ve sosyal bilimler dünyası için büyük önem taşıyan ürünlerini bırakarak yaşamdan ayrılmıştı.

2007 Kasım ayının son haftasında İstanbul'da "Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı" sempozyumu gerçekleştirilirken, Ankara'da da "10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi" yapılıyordu. Açılış ve kapanış paneli dışında 67 oturumdan oluşan ulusal kongrenin programı yaz aylarında ilan edilmiş ve kapanış panelinin konusu da "TSBD'nin 40. Yılında Türkiye'de ve Dünya'da Sosyal Bilimler" olarak belirlenmişti. Kıray'ın Kasım ayı başında ölümü, kongrenin kapanış panelinin "Prof. Dr. Mübeccel Kıray Anısına" ithaf edilmesine ve sosyal bilimlerin son kırk yılının **onun** üzerinden konuşulmasına kaynaklık etti.

Kongre kapanış paneli konuşmacılarından H. Ünal Nalbantoğlu[2] Kıray için "sonuna dek 'iyi hoca'ydı. İyi hoca da sıradanlar için bir huzursuzluk kaynağıdır hep" dedikten sonra, "hocamızın o benzersiz tarzıyla derslerinde kendi bile farkında olmaksızın bizlere aktardığı ruhtan" söz ediyor ve Kıray'ın "Hocası Behice S. Boran'ın taşıdığı, abartmadan teori yüklü ama görgül araştırmaya mutlak öncelik tanıyan *'bilgi ne içindir?'* sorusunu hep taşıyan geleneğin sadık bir sürdürücüsü" olduğuna vurgu yapıyordu.

Kıray'ın bu görgül araştırma çerçevesini Nalbantoğlu -bir başka konuşmasında- "kendisinin genellikle teorik saplantılara karşı aşırı yargı yüklü bir mesafesi, salt teori yapmayı sevimsiz bulan bir tutumu vardı. Teori salatası yaparsanız feci şekilde ayaklarınızı yerden keserdi; ama dikkatliyseniz eğer, onun teoriyi yadsımadığını, 'görgül olan'a öncelik verdiğini fark edersiniz. Doğaldır ki, bunda Amerika'da yetiştiği dönemin, en başta da 1930'ların Amerika'sında Chicago'da yetişmiş hocası Behice S. Boran'ın, bu arada yakında çıkan armağan bir kitapla değerini çok gecikerek verdiğimiz Muzaffer Şerif Başoğlu'nun, Niyazi Berkes gibilerinin oluşturduğu öncü ama kısa ömürlü akademik çevrenin kuşku götürmez etkisi var. Türkiye'de patlamasına sefilce oyunlarla izin verilmeyen müthiş bir çevre idi onlar"[3] diyor ve devamla "Hoca ile öğrenci arasında akademik erostan kastım da bu işte. Hocanın iyisi iğfal eder sizi bir konuyu çalışma yönünde" değerlendirmesiyle Kıray'ın **iyi hocalığının** kaynaklarını da ortaya koymuş oluyor.

Türkiye'de sosyolojinin "ikinci canlanma dönemi" olarak kabul edilen 40'larda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Berkes'li, Boratav'lı, Şerif'li döneminde Behice S. Boran'ın öğrencisi olarak yetişen Kıray'ı, Tekeli[4]

---

[2] H. Ünal Nalbantoğlu, "Coşkun ve Seçkinyalnız Bir Hoca: Mübeccel B. Kıray" Arayışlar Bilgi, Kültür, Üniversite, (içinde) İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 286.

[3] Nalbantoğlu, H. Ünal (2010) *Geçiş Toplumunun Sosyoloğu Ne Demektir?*, Ç. Kovanlıkaya, E. Çav (Ed.), *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı* (içinde) Bağlam Yayınları, İstanbul, s.93.

[4] İlhan Tekeli, "Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* (içinde) Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.40

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"1961 Anayasası'nın getirdiği olanaklar içinde sosyolojinin Türkiye'de üçüncü canlanışının mimarı" olarak değerlendiriyor. Ve bu değerlendirmesini, "Türkiye'nin yaşadığı büyük dönüşümün anlaşılmasına büyük katkıda bulunurken, yetiştirdiği yetkin bir sosyologlar kuşağıyla Türkiye'de sosyolojiyi geriye götürülemez bir noktaya getirmiş" olması yargısıyla tamamlıyor. Bu nokta da bizi, Kıray'ı daha iyi anlamak için onun üniversite ve diğer araştırma kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerine bakmaya yönlendiriyor.

KIRAY ve Üniversiteleri: Orta Doğu, İstanbul Teknik, Boğaziçi, Marmara

İlki Türkiye'den, diğeri Amerika'dan alınmış iki doktora ve yaratılmış binbir güçlükle mücadele ederek üniversite dışından tamamlanan bir süreçle kazanılmış doçentlik derecesi. Kıray, nihayet Mart 1961'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü'nde, haftada 14-15 saat ders verme yüküne hazır ve de bölümün tek sosyoloji hocası olarak göreve başladı[5]. Bölüme yeni genç sosyolog ve psikologlar alarak burayı kısa zamanda Türkiye'nin önde gelen sosyal bilim / sosyoloji bölümlerinden biri haline getirdi. Araştırmalara ağırlık verdi. Hem kendisi, hem de bölümdeki diğer öğretim üyeleri sürekli araştırmalar yapıyor ve bu araştırmalara öğrenciler de katılıyordu. Ancak bu uzun sürmedi. 12 Mart 1971 darbesi Türkiye'de tasfiyeciliği yeniden hortlatarak; ODTÜ'de Kıray'ın bölüm başkanlığından ayrılmasını, kendi aldığı genç akademisyenlerin önemli bir kısmının Boğaziçi Üniversitesi'ne transferlerini ve 1961'de başlayan sürecin 1973'de emeklilikle noktalanmasını getirdi. Ne yazık ki emeklilikle noktalanan bu 12 yıllık akademik yaşam, aynı zamanda Kıray'ın en verimli döneminin de sona erdirilmesi anlamına geliyordu. Çünkü bu kısa sürede Kıray, Türkiye açısından çok önemli bir sosyoloji bölümü oluşturmanın yanı sıra Ereğli, yedi yerleşim noktasında turizm, Adana ve İzmir araştırmalarını gerçekleştirmiş, bunları kitaplaştırarak sosyoloji literatürüne de önemli katkılarda bulunmuştu.

1973'de ODTÜ'den emekli olmasından sonra[6] daha önce pasaport alamaması nedeniyle gidemediği İngiltere'ye giderek, London School of Economics'de ders ve seminerler verdi ve bir yıl sonra da Türkiye'ye döndü. Ancak artık evi Ankara'da değil İstanbul'daydı. "1974'de Londra'dan döndüğünde Boğaziçi Üniversitesi'nin Kıray'a teklif getirmemesi de bilim-iktidar ilişkilerinde üniversite yöneticilerinin düştüğü durumun bir diğer göstergesi"[7] olarak yorumlanabilirdi. Kıray, böylesi bir ortamda, 1975'de

---

[5] Bu kitabın birinci bölümünde yer alan "Mübeccel B. Kıray Kuşaklar Buluşması" yazısına ve *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi* (2001) İstanbul, Bağlam Yayınları s.127-146'ya ve Tekeli'nin (a.g.e., 2000) adı geçen yazısının 10-19'uncu sayfalarına bakarak daha ayrıntılı bilgi edilinebilir.

[6] "Kıray'la Söyleşi" *a.g.e.,* 2001, s. 161-173.

[7] Hatice Kurtuluş, "Mübeccel B. Kıray", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler – Eserler) II* (içinde) Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s.84.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde ek zamanlı öğretim üyesi olarak derslere başlıyordu. 'Konut sosyolojisi', 'şehir sosyolojisi' derslerini veriyor, ancak kendisine tam zamanlı akademik kadroya geçiş önerisi bir türlü gelmiyordu. Hatta bölümce yürütülmekte olan İstanbul MİA (Merkezi İş Alanı) araştırmasının verileri üzerinde çalışmasına da imkân verilmedi. Bu dönemde Boğaziçi Üniversitesi'nden -ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'nden önemli sayıda genç akademisyeni transfer etmiş olmasına karşın[8]- Kıray'a hiçbir davet gelmezken, Boğaziçi Üniversitesi'nin yapmadığını Konur Ertop yapıyor ve onu ısrarla İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'ne davet ediyordu. Kıray bu davete uyarak İktisadi Ticari İlimler Akademisi'nde önce yarızamanlı, bir süre sonra da tam zamanlı olarak çalışmaya başlayıp, Sosyoloji Kürsüsü Başkanlığını üstlendi. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, üniversitelerin yeniden yapılandırılma sürecinde Marmara Üniversitesi'ne dönüştürülünce Kıray yeniden bir üniversitenin tam zamanlı öğretim üyesi ve bölüm başkanı oldu. Kıray sonradan Marmara Üniversitesi'ne dönüşen İİTİA'ya tam zamanlı olarak girişinin ardından, yeniden bir bölüm oluşturma çabasına girdi[9].

"Marmara Üniversitesinde Kıray'ın çevresinde oluşan bu yeni akademik topluluk bölümün ani bir kararla Fransızca eğitim yapmaya başlaması ve Tarabya'daki Fransız Sefarethanesine taşınması ile darmadağın olur. Kıray artık pes etmiştir. Üniversiteden ayrılmaya karar verir. Ancak her zamanki akademik sorumluluğu ile doktora tezlerini yazmakta olan son iki doktora öğrencisinin (Ayhan Aktar ve Fulya Atacan) tezlerini bitirmesini bekler. Bölümün ani bir kararla Fransızca eğitim yapmaya başlaması, akademik kadroya hiçbir şey danışılmadan ve tartışılmadan, yeni yetişen yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin geleceği hesaplanmadan, Fransızlarla yapılmış bir protokolün sonucudur. Kıray'ın sağlığı da artık bu strese dayanmamaktadır. 1987'de ikinci kez emekli olarak üniversite yaşamına son noktayı koyar."[10]

---

[8] Çiğdem Kağıtçıbaşı bu kitabın ikinci bölümünde yer alan *Akademik Yaşama Kıray'la Başlamak ve Kırk Yılın Getirdikleri* başlıklı yazısında "Boğaziçi önemli bir hamle içinde gelişiyordu. Mübeccel oraya girmeyi arzu etti, fakat davet edilmedi; kırıldı. Bunda haklıydı da. ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'nde onun yakını (ya da eski öğrencisi) olan bizler (Ayşe Öncü, Deniz Kandiyoti ve ben) gençtik ve karar verici konumda değildik. Kanımca , Boğaziçi Sosyal Bilimler Bölümü (sonra da sosyoloji) bundan çok zararlı çıktı. Önce Teknik Üniversite'de (biraz marjinal bir konumda), sonra da Marmara Üniversitesi'nde özlediği akademik ortamı tam olarak bulamadı" diyerek Kıray'ın ODTÜ sonrası üniversite yaşamına da değiniyor.

[9] Ayhan Aktar, "Mübeccel Kıray'ın İstanbul Yılları", Ç. Kovanlıkaya, E. Çav (Ed.), *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı* (içinde) Bağlam Yayınları, 2010, s.74-75.

[10] Kurtuluş, *a.g.e.*, 2008, s. 85.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

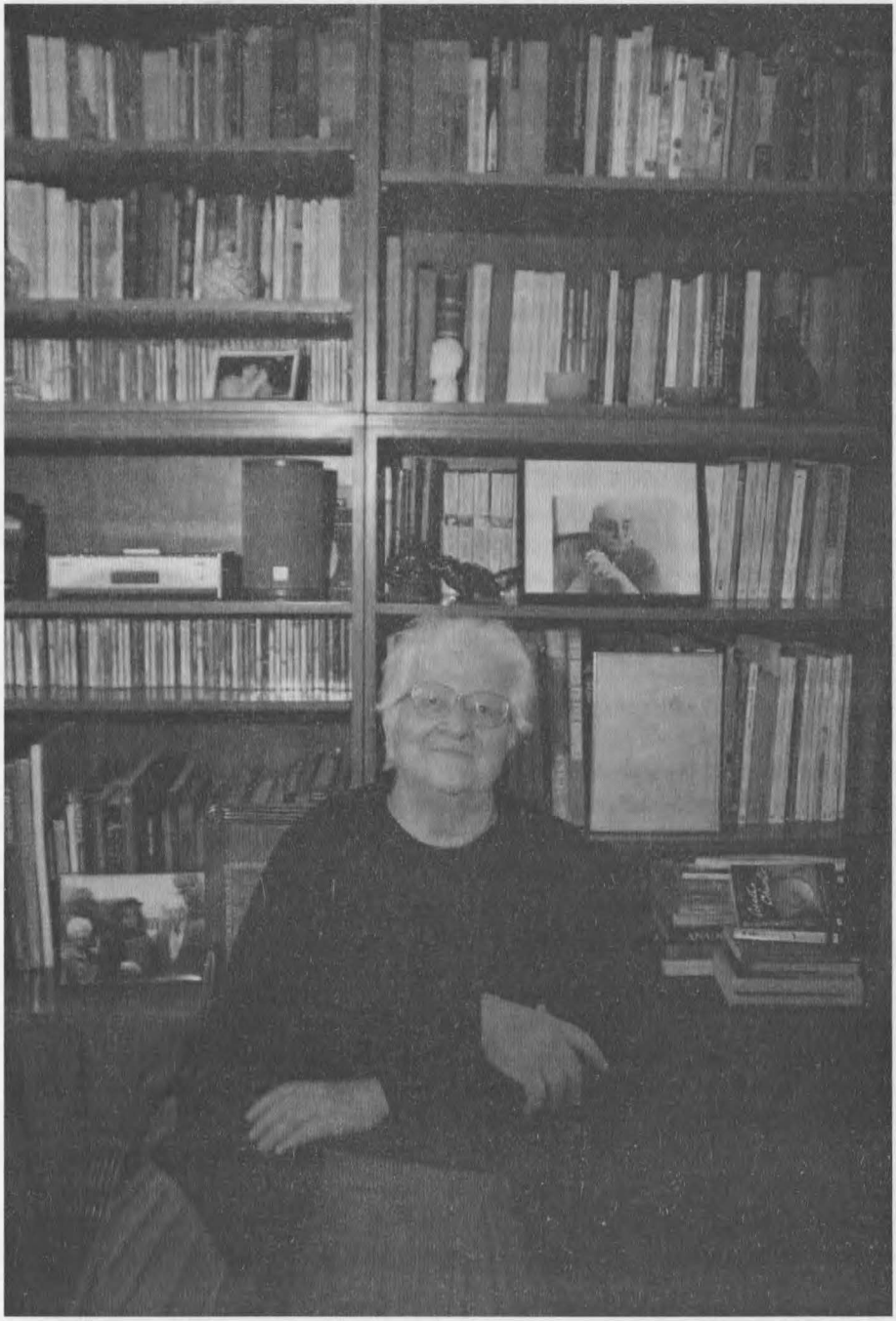

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kıray'ın ODTÜ'ye girişinin hemen ardından DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), bir sahil kasabasında kurulacak ağır sanayiden sonra "burada yaşanacak toplumsal değişmenin gözlenebilmesi için bu kasabada toplumsal yapının saptanmasını talep etmiş"[11] ve Kıray da *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* araştırmasını gerçekleştirmişti. 1964'de yayınlanan ve bir klasiğe dönüşen bu Ereğli araştırmasının ikincisi MEAwards fonuyla 1982'de gündeme geldi. Ancak bu kez araştırmada Kıray tek başına değildi. Araştırma fonunu verenlerin talebi doğrultusunda araştırmanın Mübeccel B. Kıray ile Ferhunde Özbay tarafından ortaklaşa yürütülmesi isteniyordu. Araştırmanın verileri alandan Kıray'ın yönetiminde, Ferhunde Özbay, asistanlar ve seçilmiş öğrencilerin katılımından oluşan bir ekip tarafından toplanmıştı. Ne var ki Kıray ve Özbay bu ikinci Ereğli araştırmasının verilerini değerlendirip yayına dönüştüremedi[12].

1961-1987 yılları arasında üniversite çatısı altında 26 yıllık bir akademik yaşamı olan Kıray, 1961 ile 1971 arasındaki ilk on yılını etkin ve üretici bir dönem olarak yaşadı. Ancak bu ilk 10 yılı izleyen 16 yıl için aynı şeyi söyleyebilmek güç. Çünkü Kıray'ın üniversite çatısı altındaki çalışmalarının ilk on yılı, yürüttüğü hem eğitim ve araştırma çalışmaları, hem de bölüm yaratma sürecindeki üreticiliği açılarından yaptıklarıyla volkanik bir patlamayı akla getiriyor. Ama izleyen dönemlerde Kıray'a 'söndürülmeye çalışılan bir volkan' anlayışıyla yaklaşılırken O, araştırmaya, düşünmeye ve düşündüklerini paylaşmaya hoca olarak ders vermeye gittiği üniversitelerde öğrencileriyle, editörlüğünü yaptığı kitaplarla, kendisine danışmaya gelenlere evinin kapısını açarak devam ediyordu. Nasıl üniversitede odasının kapısı öğrencilerine, asistanlarına, meslektaşlarına açıksa, evinin kapısı da hem üniversite döneminde, hem de sonrasında kendisine danışmak isteyenlere –hızla sadede gelme koşuluyla- hep açık kaldı.

KIRAY ve Sosyal Bilimler Derneği

"Amerikan akademisyenlerin tesiri ve telkini ile bir Sosyal İlimler Derneği kuralım dendi. [..] Bu kurulsun denmeden uzun uzun konuşuldu. Amerikan sosyal bilimler camiasının bir bölümü para yatırmaya hazır, yalnız araştırmaları kabul eden, denetleyen bir yer olsun isteniyordu: Bir tür 'clearing hause'.[...]

Abant'ta göl kenarındaki yerde bir seminer yapıldı. Herkes bir takım tebliğler veriyor, ben de Adana'da yapılmış olanı anlatıyorum. Çok tanınmış sosyal bilimciler var, mesela Herbert Hyman var, Edith Penrose var. Nüfus etütleri çalışmaları çok ilerlemiş, nüfusla ilgili insanlar var. Çok iyi makaleler

---

[11] Tekeli, *a.g.e.,* 2000, s.16

[12] "Kıray'la Söyleşi", *a.g.e.,* 2001, s. 204-205

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

okunuyor. Tunç Yalman var, Ruşen Keleş var.[...] İlk günün sonunda, F. Shorter'dı galiba, geldi dedi ki 'Bilmem kaç numaralı odada biz beş kişi toplanacağız, bu Sosyal Bilimler Derneği meselesini konuşacağız, sen de gel'. Gittik, [..] seçilmiş üç beş kişi, yarısı Amerikalı. Tunç Yalman, Ruşen Keleş, ben, [..] Şerif Mardin de vardı galiba. [..] sözü Hyman aldı: 'bu çok gerekli bir şey'. Ama hep kontrol meselesine geliyor iş, 'clearing hause' meselesi. 'Ben öyle şey yapmam' dedim. Tunç Yalman 'Böyle meselelerde önde gitmek için sorumluluk almak lazım' dedi. 'Eh, o sizin tercihiniz' dedim, 'benim tercihim değil, ben almam, kim isterse alsın'. Şerif Bey ortada duruyordu, Ruşen Bey hiç yanaşmadı. Böylece o fikir ortada kaldı. Hem Tunç Yalman hem Amerikalıların birisi düpedüz beni itham etti: 'Sizin yapacağınız birçok şey varken, sorumluluk almadığınız için bu iş olmuyor'. 'Sorumluluk almanın ilk şartı o işe inanmaktır' dedim. 'Bağımsız bir çerçeve olursa düşünülebilir, ama bağımlı bir çerçeve içinde bu düşünülemez' dedim.

[..] Ankara'ya döndük. Bir kere daha F. Shorter geldi, 'Düşünmez misin?' dedi. Çünkü Shorter kanalıyla para verecekler. Hem parayı sarf edenleri kontrol edeceğim, hem de parayı verenlere rapor vereceğim. Ben öyle şeyi kabul etmiyorum. 'Olmaz, kimi bulursanız bulun, yapmam!'. Sonunda Şerif Bey kabul etti, herhalde rapor vermek şartı da kaldırıldı. 'İlk deneme olarak, herkesin bir yönünü araştıracağı belirli bir yerin incelenme meselesini ele alalım' dendi. Ben hemen işin araştırma tarafına katılacağımı söyledim. 'Araştırmalar birbiriyle bağlantılı olsun, ortak projeler hazırlansın' dendi. Benden bir rest daha: 'Ben yalnız başıma bir araştırma yaparım, yani size araştırma planını, sinopsisini veririm, görürsünüz, bütçeyi de veririm. Ekibimin kimlerden oluşacağını da bildiririm' dedim. 'Ama kimseyle beraber bir şey yapmam.' Olacak iş değil! 'Peki sen yalnız başına yap' dediler bana."[13]

Yukarıdaki satırlar Kıray'ın. Sosyal Bilimler Derneği'nin kuruluşu ve İzmir Sosyal Değişme Araştırmaları konusunda *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım' Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi* kitabında anlattıklarıyla Kıray bir yandan sosyal bilimler alanında manipülasyona parmak basarken, bir diğer yandan da -bağımsız bir tavırla- oluşan örgütleşmenin dışında kalmamanın gereğine de vurgu yapıyor.

1997'de İktisat Dergisi için Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay ve Fuat Ercan'la yaptığı söyleşide Kıray 'manipülasyon' konusuna bir kez daha değiniyor: "bizdeki entelektüel geçinenlerin [yanlışı], dışarıda uzman danışman geçinen, yani ister Harvard'da olsun, ister başka yerlerde olsun Batı'nın ideologlarına aşırı önem vermeleridir. Oysa bu uzmanlar genellikle, Amerikan hükümetinin danışmanlarıdır. Amerikan hükümetine göre yazar, çizerler. Türkiye'ye göre yazıp çizmezler. Onların da önceleri tek bir meselesi

[13] "Kıray'la Söyleşi", *a.g.e.,* 2001, s.151-152.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

vardı, Sovyetleri nasıl çökertiriz? Bizim çoğu entelektüellerimiz bunu oranın ideolojisi değil, güvenilebilir bilgisi gibi algıladılar. Tabii bu sürecin ikinci dalgasını konuştuğumuzda, kültür meselesi ile din önem kazanıyor"[14]. İlhan Tekeli, Kıray'a ilişkin bu konudaki değerlendirmesinde "Toplum bilimlerinin böyle ideolojik olarak manipüle edildiğinin bilincinde olmak Kıray'ı her an bu manipülasyonun ne amaçla ve ne yönde yapıldığını saptamak durumunda bırakmıştır. Kıray yazılarına dökmemekle birlikte her zaman dünya politikası konusunda çok kapsamlı politika analizleri yapmıştır [..] yaşanan gelişmeler karşısında sosyal bilimlerin nasıl yönlendirildiği ve kullanıldığı[nın] [...] bir sosyal bilimci kendi alanının belli bir yönde manipüle edildiğinin bilincine ulaştıysa, bu manipülasyona teslim olmayan, onu açığa çıkartan bir türde sosyal bilim yapma"[15] mücadelesinin de, bir ahlaki zorunluluk olduğunu ortaya koyuyor.

Sosyal Bilimler Derneği 1967 yılında kuruluyor. Kurucuları Şerif Mardin, Ergun Özbudun, Deniz Baykal ve Faruk Loğoğlu. Dernek başkanlığını 1967-70 döneminde Şerif Mardin, izleyen 1970-72 döneminde ise Oğuz Arı yapıyor. Derneğin kuruluşuyla birlikte başlayan ilk etkinliği 'İzmir Sosyal Değişme Araştırması'[16]. Üç yıllık bir çalışma olarak tasarlanan bu çok araştırmalı projeye birçok akademisyen bağımsız sosyal bilimci olarak katılıyor ve bu kapsamlı araştırmanın ilk ürünü Kıray'ın imzasını taşıyan *Örgütleşemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni* adlı kitap oluyor. Bu ilk kitap 1972'de yayımlanıyor. Aynı yıl içinde İzmir Sosyal Değişme Araştırmaları dizisinden dört araştırmanın daha kitabı yayımlanıyor, ama ne yazık ki izleyen yıllarda yeni araştırma kitaplarıyla bu dizi devam edemiyor.

İzmir araştırmasının ilk yayını olan Mübeccel Belik Kıray'ın bu kitabı için dernek başkanı olarak yazdığı *Sunuş* yazısında Oğuz Arı; "Araştırmaya Prof. Dr. Şerif Mardin, Prof. Dr. Mübeccel Kıray, Prof. Dr. Ruşen Keleş, Doç. Dr. Cevat Geray, Doç. Dr. Oğuz Arı, Doç. Dr. Ergun Özbudun, Doç. Dr. Deniz Baykal, Doç. Dr. Şefik Uysal, Dr. Emre Kongar, Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı ayrı ayrı ya da ortak projelerle katılmışlardır. Yapılan araştırmalar sonuçlandıkça monografiler halinde yayımlanacaktır"[17] diyordu. Kıray'ın

---

[14] *Kıray Toplu Eserler 5*, s.18.

[15] Tekeli, *a.g.e.*, 2000, s.21.

[16] Mardin ve Arı'dan sonra, derneğin bağımsız yapısında önemli katkıları olan sosyal bilimci diğer dernek başkanları sırasıyla Bozkurt Güvenç / Süleyman Ç. Özoğlu / Nermin Abadan-Unat / Türköz Erder / Ergun Türkcan / Oğuz Oyan / Korkut Boratav ve halen dernek başkanlığını yürüten Galip Yalman'dır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bakınız http://www.tsbd.org.tr/tsbdtarihi.htm ile http://www.tsbd.org.tr/tsbdtuzuk.htm

[17] Oğuz Arı, "Sunuş", *Örgütleşemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni* (içinde) Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları: A-1, 1972, s.VI. Doç. Dr. Şefik Uysal araştırmacı olarak ekipte yer almasının ötesinde bu araştırmanın ortak alan uygulama organizasyonuna ve yürütülmesine de katkı vermiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dışında araştırmaya katılanlardan, ancak dört araştırmacı daha (O. Arı / Ç. Kağıtçıbaşı / R. Keleş / E. Kongar) [18] araştırmalarını tamamlayıp yayımlayabilmiştir. Derneğin kurucu üyeleri -araştırmanın proje koordinatörü Ş. Mardin de dâhil olmak üzere- (Mardin / Özbudun / Baykal) ve diğer iki proje katılımcısı (Geray / Uysal) araştırmalarını tamamlayamadı. Dolayısıyla İzmir Sosyal Değişme Araştırmaları projesinden kitaplaşabilen araştırma sayısı 5'te kaldı. Bu araştırmaların da üçü, Kıray'ın başkanlığını yaptığı ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü öğretim üyelerince (Arı / Kıray / Kağıtçıbaşı) gerçekleştirildi[19].

1967'de kurulan, 1978'de Bakanlar Kurulu kararıyla adının önüne "Türk"ü ekleyen ve 1992'de de "kamuya yararlı dernek" statüsüne kavuşan Sosyal Bilimler Derneği, kuruluşundan bu yana 'clearing hause' ya da 'akreditasyon' bürosu olarak değil, bağımsız bir yapıyla 'araştırmalar/kongreler/bilimsel toplantılar/yayınlar' yoluyla Türkiye'de sosyal bilimlere katkı vermeye devam ediyor. Derneğin -katılımcısı giderek artan, dolayısıyla- en fazla ses getiren faaliyetlerinden biri, son 15 yıldır iki senede bir yapılan Ulusal Sosyal Bilimler Kongreleridir. İşte bu kongrelerin 2007 yılında gerçekleştirilen 10'uncusunun kapanış paneli *"Prof. Dr. Mübeccel Kıray Anısına TSBD'nin 40. Yılında Türkiye'de ve Dünya'da Sosyal Bilimler"* başlığını taşıyordu. 2009 yılında yapılan 11'inci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin tam gün süren 54'üncü oturumu *"Prof. Dr. Mübeccel Belik Kıray Anısına"* başlığıyla, doğrudan Kıray'la ilgili bildiriler sunan sekiz sosyal bilimciye ayrılmıştı. Bu da, Kıray'ın Sosyal Bilimler Derneği'ni, Derneğin üye ve çalışmalarının da Kıray'ı etkilediğini düşündürüyor.

Kıray Üzerine

Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 9-11 Aralık 2009 tarihindeki 11'inci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan sekiz bildiriden önce de Türkiye sosyal bilimler literatüründe Kıray'ı konu alan makale ve incelemeler yer alıyordu. Bunlardan ikisi *Türk Toplum Bilimcileri* ve *Türkiye'de Sosyoloji* kitaplarındaki incelemelerdir. Birincisi Emre Kongar, diğeri ise Hatice Kurtuluş tarafından kaleme alınmış. Kıray için yapılan en ayrıntılı inceleme ise, *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* kitabında yer alan, İlhan Tekeli tarafından yapılmış çalışmadır. Kıray üzerine bir başka yazı ise B. Akşit, H.Ü. Nalbantoğlu ile birlikte kaleme aldığımız 1982 yılında *Bilim ve Sanat Dergisi*'nin 15'inci

---

[18] Bakınız http://www.tsbd.org.tr/tsbdyayinlari.htm

[19] Araştırmacılar grubuna Oğuz Arı tarafından yazılan İzmir araştırmasının *sunuş* yazısında adı geçmeyen Mete Tunçay'ın da dahil olduğu hem Kıray, hem de Kongar tarafından belirtilmektedir. Bu, 11 araştırmacının 6'sının araştırmalarını tamamlayamadıklarını ortaya çıkarmış oluyor. (Bakınız *Kıray'la Söyleşi,* s.151-152 ve E. Kongar, "Türkiye'de Toplumbilimin Gelişmesi ve Yöntem Sorunu", *Türk Toplum Bilimcileri-1*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 19)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ramey.org

sayısında yayımlanan "Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: M. B. Kıray" yazısıdır[20]. *"Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı Sempozyumu"*nda sunulan Kıray bildirileriyle 11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Kıray oturumlarında sunulan bildiriler bu incelemelere yeni açılımlar, yeni boyutlar katacaktır.

Kıray'ı Meşhur Eden Kitap

Mübeccel Kıray'ın hem yaşlı hocalığını tescil eden, hem de onu meşhur eden kitap, 1982 yılında Emre Kongar tarafından hazırlanan *Türk Toplum Bilimcileri 1* kitabıdır. Kıray bu konuyu, kuşaklar buluşması dizisindeki söyleşide şöyle anlatıyor; "Beni çok meşhur eden aslında [..] Emre Kongar, Türk Sosyal Bilimcileri diye bir kitap çıkardı Ziya Gökalp, vesaire ve ben. Ve böylece ben çok müseccel [tescil edilmiş, sicilli] bir yaşlı hocayım, başından sonuna kadar"[21]

İşte bu yukarıda sözü edilen kitapta Emre Kongar, Kıray'a ilişkin incelemesinde şunları yazıyor;

"...tutarlı bir bilimcidir. Büyük boy çözümlemeler açısından da orta boy irdelemeler yönünden de aynı dünya görüşünün ve bilimsel yaklaşımın ürünlerini sergiler aslında: Gözleme dayanma diyebileceğim bu yaklaşım, onun gerek büyük boy, gerekse orta boy yaklaşımının temelini oluşturur. Bu yüzden, orta boy düzeyinde soyut modellerin gerçeği yansıtmadığını gördüğünde tampon kurum ve tampon mekanizma kavramlarıyla ortaya çıkar. Öte yandan, yine gözleme dayalı ipuçlarının genellemelere giderek bizlere toplumbilim yasalarını kazandırdığının bilinci içinde, yılların gözlemleri sonunda ulaşılmış modelleri feda etmeye gönlü varmaz. Onca, Asya Üretim Tipi, yeterince işlenmemiş, kuramsal olarak mükemmelleştirilmemiş bir modeldir. Ayrıca desteklenmesi için yeterli uygulamalı kanıt da yoktur.

Bir başka açıdan Kıray'a bakıldığında, ilgi alanlarının daha çok orta boy sorunlar olduğu görülür. O, büyük boy irdelemelerin artık kuramsal açıdan çözüldüğü kanısındadır. Bunlara geri dönmek, insanlara yeni görüşler kazandırmaz. Uzun zaman dönemleri açısından insanlığın tarihi bir ölçüde bellidir. Sorun, kısa dönemli değişmeleri ve bunların dinamiğini yakalamaktır. Bu açıdan, uzun dönemli büyük boy kuramlar açısından oldukça Ortodoks bir tutum takınır. Onun sorunu değildir bu. Çö-

---

[20] Bilim ve Sanat Dergisi'nin Mart 1982'de yayımlanan 15'inci sayısında yer alan bu yazı Ç. Kovanlıkaya, E. Çav. (Ed.) Üç Bilim İnsanı Sempozyumu kitabında da yer almakta olup, verilecek referanslarda sempozyum kitabı esas alınacaktır.
B. Akşit, H.U. Nalbantoğlu, S. Tüzün, "Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray", *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı; Cahit Tanyol, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2010.

[21] Bu kitabın Birinci Bölümü'nde yer alan "Mübeccel B. Kıray Kuşaklar Buluşması"nda konuşmasının "Yaşlı Hoca Olmak Kolay, Sosyal Bilimci Olmak Zor" kısmına bakınız.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

zülmüş bir sorundur uzun dönemli değişme dinamiği. Oysa bir insan ömrünü kapsayan zaman aralıklarında, yani orta boy modellerde daha gözlenecek çok gerçek, öğrenilecek çok değişken vardır. Bilimin çekiciliği, Kıray için burada yatar. Bu yüzden de orta boy modeller açısından, yadsıyıcı bir tutum içine girer. Tampon kurum ve tampon mekanizma kavramları, aslında, orta boy çözümlemelerde klasik modellerin geçersizliği varsayımına dayalı irdelemelerdir. [..]

Kıray'ın bu yaklaşımı, uzun dönemli çözümlemeler bakımından onu daha çok Ortodoks modellere, kısa dönemli çözümlemeler bakımından ise özgün kavramlara götürmektedir."[22]

Bu alıntı, Kıray'ın değişme yaklaşımını analiz ederken Emre Kongar'ın, büyük - orta boy değişmeler ve ATÜT - tampon kurum, tampon mekanizma kavramları ile Kıray'ın kullandığı sosyoloji terimleri üzerinde odaklaştığını ve analizini bu çizgi üzerinden götürdüğünü gösteriyor. Kongar'a göre;

"Kıray'ın tampon kurum kavramı, toplumu devamlı bir denge durumunda gören işlevselci (fonksiyonalist) yaklaşım ile Ogburn'un kültür boşluğu kuramının bireşimi sonunda ortaya çıkmış bir kavram niteliğindedir. ... Kıray, mikro düzeydeki çözümlemelerinde, değişmeyi bir veri olarak almaktadır. Toplum şu ya da bu şekilde değişir. Bu değişme bir öğede başlar ve hepsine yayılabilir. Bütün değişen ve değişmeyen öğelerin arasındaki işlevsel bütünlüğü de tampon kurumlar sağlar. Kıray'ın bu katkısı ile değişmenin orta boy düzeydeki gözlemi için doğru yolu gösterirken, büyük boy düzeyde işlevselci görüşü daha da büyük bir çıkmaza sokar.[..]

tampon kurum kavramı .. işlevselci toplum modeli açısından olduğu kadar, çatışmacı toplum modeli açısından da geçerlidir. Hatta çatışma yaklaşımı açısından daha da geçerlidir. Çünkü değişmeyi kaçınılmaz bir gerçek ve çeşitli öğeler arasındaki uyuşmazlığı da bir veri olarak almaktadır."[23]

Alıntı yaptığımız bu incelemesinden yaklaşık 20 yıl sonra Kongar, *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* kitabında yer alan makalesinde "..net olarak söylemek gerekirse, Kıray, diyalektik değişme modelinin yöntemini kullanan ama bu modelin makro yanlışlarını törpüleyerek, orta vadeli yeni bir değişme modeli ortaya koyan kimliği ile *gruplanması* zor bir kategori oluşturmuştu"[24] diye yazıyor ve ekliyor "en çok dikkatimi çeken öğe, eskiden *tampon kurum* dediği mekanizmayı bu kez *ara form* olarak adlandırmış"[25].

---

[22] E. Kongar, "Mübeccel Belik Kıray", *Türk Toplum Bilimcileri 1*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982, s.464-465.

[23] Kongar, *a.g.e.*, 1982, s.463-464.

[24] E. Kongar, "Kıray'ın 1997 Tarihli Bir El Yazması Üzerine Notlar", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.294.

[25] Bu noktaya Kıray'a ilişkin incelemesinde Tekeli de "karşılıklı bağımlılık mekanizmalarına Kıray ilk çalışmalarında tampon mekanizmalar adını vermiştir. Daha

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Oysa *Türk Toplum Bilimcileri 1* kitabıyla aynı yıl 1982'de *Bilim ve Sanat* dergisinde yayımlanan Kıray'la ilişkin bir makalede;

> *"Sanayi-öncesi bir köylü toplumundan Pazar ekonomisi ve sanayileşmeye dayanan kentli bir topluma geçişin teorisini geliştirmek, sonraki bütün çalışmalarının ana eksenini oluşturur. Türkiye'de bu geçişin ana mekanizmaları, geçişin ne ölçüde toplumun nitelik değişmesine yol açtığı, sanayi toplumuna geçişin önündeki global ve iç yapısal engeller, bu sürecin toplumsal kurumlar arasında eşitsiz gerçekleşmesi ve yarattığı sıkışma, bunalım ve sancılar, bu geçişle ortaya çıkan sürtüşmeleri asgariye indirmek yönünde toplumun geliştirdiği ara biçimler (Kıray'ın sosyoloji literatürüne özgün bir katkısı sayılan terimle, tampon kurumlar)* onun sonraki hemen bütün araştırmalarını yönlendiren konulardır"*[26]

saptaması yapılıyordu.

Geçiş Toplumunun ve Değişmenin Sosyoloğu

Kıray'ın üç öğrencisi ve de meslektaşı olarak biz, yani Bahattin Akşit, H. Ünal Nalbantoğlu ve ben *Bilim ve Sanat* dergisinin Mart 1982'deki 15'inci sayısında yayımlanan yazımızda 'hocamızın' ilgi alanı ve araştırmaları konusunda şu saptamayı yapmıştık.

---

sonraki yıllardaki çalışmalarında *tampon metaforu* yerine *ara formlar* kavramını kullanmayı yeğlemiştir" (Tekeli, y.a.g.e., 2000, s. 23) diyerek değiniyor. Konuya bir başka değini ise 1982 tarihli Akşit, Nalbantoğlu, Tüzün imzalı yazıda yer alıyor. "Yeri gelmişken şunu da belirtmekte yarar vardır. Kıray'a yönelik eleştirilerden biri genellikle onun özellikle Anglo-sakson sosyolojisinin terimlerini, daha 'sağlam' olduğu savunulan terimlerle ifade edilebilecek toplumsal gerçekleri açıklamak için kendine özgü bir biçimde kullandığı yolundadır. Bu tür 'sağlam' kavram ve terim titizliklerinin, bilincinde olmaksızın, çoğu örnekte katı ve açıklayıcılıktan yoksun kategorilere ne çabuk dönüştüğü düşünülürse, Kıray'ın bu konuda neden sosyolojiden alarak kendi geliştirdiği terimlere başvurduğu kolayca anlaşılabilir. Eğer bir toplumsal gerçekliği açıklamak istiyorsak, dahası bu gerçeklik Türkiye gibi toplumlarda hızlı bir biçimde değişiyorsa, sosyolojinin öncelik vermesi gereken, sözcüklerde (terimlerde) titizlik yerine, kavramların belirli bir toplumsal gerçeği açıklama gücüdür. Buna Kıray'ın getirdiği örneklerden biri Weber ve modernleşme teorisyenlerinin katı bir biçimde genel geçer hatta olur olmaz uyguladıkları ideal tipler ve dikotomik ayrımlardır. Bu tür ayrımlar başlangıçta çok genel saptamalara yardımcı olmanın ötesinde, Türkiye gibi azgelişmiş geçiş toplumlarında oluşan toplumsal şekillenmeleri açıklama gücünden yoksundurlar. Belirli kuramsal kalıplar üzerinde sürdürülen düşünce egzersizleri toplumsal değişme ve dönüşümleri açıklayamamanın nedeni olma yanında, akademik bir özbeğeninin arazı olarak da düşünülebilir. Bunu aşmanın yolu da teorik bakımdan yüklü ama aynı zamanda işevuruk kavram ve önermeleri taşıyan somut araştırma projeleri ve bizzat araştırma sürecinden geçer. (B. Akşit, H.U. Nalbantoğlu, S. Tüzün, "Geçiş Toplumunun Sosyologu: Mübeccel B. Kıray", Ç. Kovanlıkaya, Erkan Çav (Ed.) *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı; Cahit Tanyol, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2010, s.108-109)

* Altını ben çizdim (S.T.).

[26] Akşit, Nalbantoğlu, Tüzün, (2010) *y.a.g.e.* s. 108

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

"Hızlı değişen, büyük ölçüde dünya pazarının içine girmiş bulunan, buna karşılık sanayileşmesi tarımın ekonomik ve sosyal yapısındaki değişme temposuyla eşgüdümleşememiş bir toplumda iş bölümünün aldığı toplumsal ve mekânsal biçimler, aile, toplumsal katmanlaşma, tüketim kalıpları, mekân ve zamana ilişkin kavramlaştırmalar, tutum-alışlar ve diğer sistemler somut olarak nasıl değişmektedirler? Çok çeşitli tekniklerin kullanıldığı alan araştırmalarının ortaya koyduğu veriler ışığında toplumsal görüngüleri (phenomena) belirleyen ilişkiler ve süreçler nelerdir? İşte Mübeccel Kıray'ın Çukurova köylerinden Ereğli kasabasına, İzmir iş alanından İstanbul'un mahallelerine uzanan araştırma pratiğinde sürekli araştırılan, teorik önemi yüksek sorunlardan bir kaçı"[27]

Kıray bir geleneğin devamı ve de ileriye taşıyıcısıdır. Bu gelenek 1930'lu 40'lı yıllarda üretilen, "Türkiye'de izlenen Fransız (Durkheim, Comte) pozitivist ya da Alman (Weber, Sombart) yorumsamacı sosyoloji geleneklerinin karşısında ampirik araştırma ile kuramsal açıklamayı uyarlı bir birliğe kavuşturma* çabası içinde [..] Muzaffer Başoğlu'nun .'oto-kinetik tepki' üzerine sosyal psikoloji deneyleri ve bazı Karadeniz köylerinde normların değişmesi üzerine yürüttüğü çalışmalar, B. Boran'ın Toplumsal Yapı Araştırmaları'nda bütünleşen Manisa köyleri üzerine araştırmaları, N. Berkes'in Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma'sı ve bu çerçevenin [..] geniş bir alana yayılan düşünce devingenliği.."[28] geleneğidir.

Kıray'ın devamı olduğu geleneğin bir başka ifade biçimi Hatice Kurtuluş'un makalesinde yer alıyor;

"genetik biriciklikler yoluyla toplumu anlama çabasındaki Weberyan ekol, Türkiye'yi anlamada; Avrupa'yı anlamak üzere ortaya atılmış olan 'biricik' teoriyi kullanır. İşte Türkiye sosyolojisinde iki gelenek arasında esas karşıtlık tam da burada ortaya çıkmaktadır. Bir yanda Batı'yı anlamak üzere üretilmiş bir teorik çerçeve ile Türkiye'yi anlama çabası; diğer yanda ise Batı'da üretilmiş veri toplama ve ölçme tekniklerini araçsal olarak kullanarak Türkiye üzerine teori üretme çabası. Kıray bu ikinci geleneğin en önemli temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bu iki sosyoloji geleneğini, gelenekler arası bir hiyerarşi gözeterek değil, sosyal teoriyi Türkiye üzerinden yaptıkları katkılar ile değerlendirmek gerekir. Kıray'ın hocası Behice Boran'dan devralarak gelişmesinde öncülük ettiği bu sosyoloji yapma tarzı Kıray'ın doğrudan öğrencisi olan ya da olmayan bilim insanları tarafından geliştirilerek devam etmektedir."[29]

---

[27] Akşit, Nalbantoğlu, Tüzün, y.a.g.e., 2010, s.109.

* Altını ben çizdim (S.T.).

[28] Akşit, Nalbantoğlu, Tüzün, y.a.g.e., 2010, s.108.

[29] Kurtuluş, *a.g.e.,* 2008, s. 91.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TSBD Üçüncü Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde Mübeccel Kıray ODTÜ'lü öğrencileriyle ODTÜ'de. İlk sıradan itibaren: Olcay İmamoğlu, Sevil Atauz, Mübeccel B. Kıray, Filiz Kardam, Bahattin Akşit, Mehmet Ecevit Arka Sırada: Sezgin Tüzün, Sencer Ayata, H.Ünal Nalbantoğlu, Akın Atauz, Vacit İmamoğlu (23 Ekim 1992)

İstanbul'da Araştırmacılar Derneği'nin yeni yıl (1993) kokteylinde Mübeccel B. Kıray, Marmara Üniversitesi'ndeki doktora öğrencileri ve çalışma arkadaşları, Sema Erder, Ali Bayramoğlu, Nihal İncioğlu ve eski öğrencisi Sezgin Tüzün ile birlikte

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mübeccel B. Kıray toplumsal değişmeyi "Avlanma–toplama yerine 'üretme'; artı-ürünün artması; yerleşmelerin 'köy' ve 'şehir' olarak farklılaşması; nüfusun artması; 'üretenler' ile artı-ürünü koordine edip dağıtan, 'kontrol' edenler; giderek nüfusun farklılaşması, uzmanlaşması, örgütleşmesi. Yeni insan ilişkileri, yeni kurumlar ve etkileşmeden yeni bilgi -doğayı kontrol-, bilgi aktarma, inanç ve ideoloji oluşması"nı irdeleyen bir evrim çizgisinde, kültür – yaşam farklılıkları olsa da temel özellikleri aynı olan "köylü – bey – zanaatkâr yerine ücretli – girişimci – uzmanlaşmış, farklılaşmış, örgütleşmiş toplum"[30].yapısı çerçevesinde ele alıyor. Tekeli bu yaklaşımı; -Kıray'ın yapmadığı- ontolojik ve epistemolojik varsayımlar altında toplayıp, ilk önermeyi de; *değişmenin esas olduğu ve dolayısıyla değişmenin sosyal bilimlerin ana konusunu oluşturduğu*, şeklinde formüle ediyor. Bu önermenin Kıray'ın yaklaşımı içindeki açılımını da şöyle veriyor:

> *"Kıray için esas olan değişmedir. Yapılar değişecektir. Bu değişme evrenseldir. Kıray'da değişmenin evrenselliği üç farklı boyutta ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi değişmenin her toplumda, her zaman ve her mekânda olmasıdır. Değişmenin varlığıyla ilişkilidir. İkinci boyut epistemolojiktir. Bu değişmeyi açıklayıcı kuramların evrensel olarak geçerliliğidir. Üçüncüsü daha çok araştırma pratiğine ilişkindir. Toplumlar arası gözlenen farklılıkların, bu toplumların değişme dereceleri arasındaki farklılık olarak açıklanması yoluna gidilmesidir. [...]. toplumların karşılaştığı sorunlar, değişme yüzünden değil değişmenin gecikmesi ve engellenmesinden kaynaklanmaktadır. Toplumlararası farklılıklar bu toplumların değişmez özelliklerinden kaynaklanmamakta, değişmenin farklı aşamalarında bulunmalarından doğmaktadır."*[31]

Tekeli'nin, Kıray'ın araştırma ve yazılarındaki yaklaşımları, kabulleri ve metodolojisi konusundaki ontolojik ve epistemolojik önermeleri şunlar[32];

- Sosyal değişme bir temel toplumsal yapıdan diğerine geçiş olarak gerçekleşir ve bir ilerlemeyi içerir.
- Bir toplumsal yapı bir topluluk halinde yaşayan insanların yaşam düzenini oluşturan ilişkiler biçimidir.
- Toplumsal yapıların değişmesi hem kendi iç dinamikleriyle hem de dış dinamikleriyle gerçekleşir.
- Her toplumsal yapı değişirken her an iç bütünlüğü kurmaya çalışır.
- Değişmesini yeterli hızda gerçekleştiremeyen bir toplum iç bütünlüğünü sağlamak için tampon mekanizmalar (ara formlar) yaratır.

---

[30] Bu kitabın Birinci Bölümü'nde yer alan Mübeccel B. Kıray'ın "Toplumsal Değişme Nedir? 1923 Devrimleri Neyi Gösteriyor?" başlıklı konuşma notlarına bakınız.

[31] Tekeli, *a.g.e.*, 2000, s.21.

[32] Tekeli, *a.g.e.*, 2000, s.21-24.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

- Bir toplumun yaşadığı temel yapısal değişmelerin nasıl bir yön izlediği gözlemlere dayanarak evrensel olarak saptanır.
- Bir toplumda temel yapılara geçişleri gözlemlemek için uzun zaman birimlerindeki değişkenleri ele almak ve bu değişmeleri açıklamak için sadece ana değişkenler üzerinde durmak gerekir.
- Sosyal değişmeye temel toplumsal bir yapıdan daha ilerideki bir toplumsal yapıya geçiş açısından yaklaşılması içsel bir iyimserlik taşır. Böyle bir yaklaşım, sosyal bilimin siyasal çıkarlarla manipülasyonuna kapalıdır.

Kıray'ın çalışmalarındaki temel değişme ekseni köylülüğün çözülerek kentleşmiş sanayi toplumuna dönüşümüdür. Bu değişme ve dönüşme sürecinde toplumsal örgütleşmenin her noktası etkilenecek ve onlar da değişecektir. "Kıray, zaman zaman yazdığı yazılarla bu temel değişme çizgisi dışındaki değişmeler üzerinde de durmuştur.[...] **zaman** kavramının nasıl değiştiği [...] **laikliğin** Türkiye'nin gündeminde çok tartışılır bir konu haline gelmesi [...] değişme sırasında **dinselliğin** kaybolup kaybolmayışı ...değişme ekseninin bir başka önemli sonucu **ailenin ve kadının rolünün değişmesi** [...] toplumları **tüketim (istihlak) normları** [...] köylülükten çıkış sırasında gelişen **himayecilik (patronaj) sistemlerine** ilişkin dinamik"ler[33] gibi kavram ve ilişkiler bunlara örnek sayılabilir.

Son Söz Yerine

1923 – 2007 yılları arasında Türkiye'de yaşayan ve bilimsel çalışmalarına Türkiye'de devam etmek konusunda ısrarlı bir bilim insanı olarak Kıray, yaşamının ortasındaki yaklaşık on yıllık dönemde (38-50 yaşları arasında) en büyük verimlilik ve yaratıcılığa ulaşmış, ancak çok daha üretici olabileceği günlere olanak tanınmadan emekliliği seçme durumunda bırakılmıştı.

1940 ile 50 arasında önce Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden lisans, ardından da aynı fakülteden "Ankara'da Tüketim Normları" başlıklı tezle 1946'da ilk doktora derecesini, 1950'de de Northwestern Üniversitesi'nden "Dört Farklı Kültürde Gösterişçi Tüketim Eğilimleri" teziyle ikinci kez doktora derecesini alıyor. 1951'de Türkiye'ye döndükten sonra "komünist tevkifatı"yla hapse giriyor. Hapisten çıkışının ardından 1960'a değin önce Amerikan Haberler Bürosu'nda sonra da bir ilaç şirketinde, iyi İngilizce bilen ve fakat daktiloyla 10 parmak yazı yazmasını bilmeyen sekreter olarak çalışıyor. Bu süreçte bir yandan üniversite dışından doçentlik çalışmalarını sürdüren Kıray; bir kez İngilizce dil, bir kez de tez sınavından döndürülse de, sonunda 1960'da doçentlik için başvurduğu Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden derecesini alıyor ama bir doçent kadrosuna da atanmıyor.

---

[33] Tekeli, *y.a.g.e.*, 2000, s.33-37.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu dönemde ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'nden Devlet Planlama Teşkilatı'na geçmek üzere olan Türköz Erder'in 'ben ayrılıyorum, benim yerime bölüme başvursana' demesiyle yaptığı başvuru sonrasında Mübeccel B. Kıray, doçent olarak Mart 1961'de ODTÜ'de çalışmaya başlıyor.[34]

Bahattin Akşit bu kitabın ikinci bölümünde yer alan makalesinde "Mübeccel Kıray'ın bilimsel araştırma programının oluşumunu anlayabilmek için onun hayat hikâyesini - biyografisini, onun kendilik, bir özne, bir fail olarak oluşumunu anlamak" [35] gerekir derken, Tekeli de, daha önce de değindiğimiz gibi, Kıray'ın Türkiye sosyolojisinin üçüncü canlanışının mimarı olmasını 1961 Anayasası'nın getirdiği ortamın katkısıyla ilişkilendiriyor. O zaman Kıray'ın, 38 yaşına değin biriktirdiklerinin ve on yıllık dönemde gerçekleştirdiklerinin volkanik bir patlamayla sosyal bilim dünyasına akmasına ortam hazırlayan 27 Mayıs 1960 darbesini değerlendirme biçimi özel bir önem kazanmıyor mu? Eğer bu değerlendirme önem kazanıyorsa, acaba Kıray 27 Mayıs 1960'a nasıl bakıyor?

27 Mayıs 1978 tarihli *Milliyet* gazetesinin ikinci sayfasındaki 'Düşünenlerin Düşünceleri' sütununda *Toplumsal Yapı Değişmeleri ve 27 Mayıs* başlıklı, Prof. Dr. Mübeccel B. Kıray imzalı bir yazı yayımlanıyor[36]. Bu yazıda Kıray'ın üzerinde durduğu ve 27 Mayıs'ı tanımlayan özelliklerde aşağıdaki noktalar öne çıkıyor;

- 1950'lerin sonlarına doğru yeni beliren kuvvet ve nüfuz kesimleri, eski devlet bürokrasisi ile bu kuvvet ve nüfuzlarını paylaşmamışlar ve onları sırf bir hizmet örgütü teknisyeni konumuna getirmişlerdir.
- 1950'den beri kullandıkları mali ve siyasal etkileşim mekanizmalarının artık işlemez duruma düştüğünü, tıkandığını görmüşlerdir. Bütün bu tıkanmalara, gerilimlere, uyumsuzluklara işlerlik kazandırma görevini sürdürmekte olan siyasal çevreler ve siyasal iktidar ise gerilimleri daha da arttıracak yönde bir seçim yapmış, daralmış gelişme ve değişme kanallarından yalnız kendi taraftarlarına yararlanma olanağı sağlamaya yönelmiştir. Belki de daha önemlisi, .. **sistemin kendi kendine sürtüşmeyi azaltan, bunalımı hafifleten yeni tampon mekanizma ve kurumlar yaratması, hatta olanları kullanması olanağını büsbütün ortadan kaldırmıştır**.

---

[34] *Kıray'la Söyleşi,* (2001) y.a.g.e.'de bu süreci ayrıntılı olarak çeşitli bölümlerde sergileniyor. Ancak özet olarak bu süreç Hatice Kurtuluş'un yazısında da yer almaktadır. Kurtuluş, *y.a.g.e.,* 2008, s.81-83.

[35] Akşit'in ilerideki sayfalarda yer alan makalesinin adı "Türkiye'de Modernleşmelerin ve Modernliklerin Kavramlaştırılması: M. B. Kıray'ın Araştırma Programından Yola Çıkan Bir Kuramlaştırma Denemesi".

[36] Mübeccel, B. Kıray, "Toplumsal Yapı Değişmeleri ve 27 Mayıs", *Milliyet* , Yıl 29, sayı 10980, İstanbul, 1978, Sayfa 2.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

- 27 Mayıs 1960, Türkiye'nin tarıma dayalı toplumsal yapısından kurtulup sanayi ve örgütsel değişmesini aynı hızla gerçekleştiremediği, tarımsal ürünü denetleyen küçük kasaba ve metropoliten kent çevrelerin birbiri ile bütünleşmediği, dışa bağımlı ticaret ve sanayi gelişme kanallarının tıkandığı, o günkü siyasal iktidarınsa **bu duruma işlerlik kazandırabilecek tampon mekanizmalar ortaya çıkmasına şans vermediği bir durumda sahneye çıkmıştır.**
- Müdahalenin yer aldığı dönemde en belirgin bunalım, kişi özgürlüklerinin, haberleşme ve iletişimin kısıtlanması ve siyasal örgütlenme özgürlüklerindeki çarpıtmalarda yoğunlaşmıştı. Dolayısıyla devrimin getirdiği **en genel, düzenleyici, uyum sağlayıcı toplumsal olgu, yeni Anayasa olmuştur.**
  - İnsan ilişkilerinin ileri ve insanca bir düzeyde olması için ilkeler tam bir açıklıkta konmuş, fakat bunlara işlerlik kazandıracak sosyal ve ekonomik **kurumların geliştirilmesi ve yaşatılması için gerekli denetimler sağlanamamıştır.**
  - Ya da bu konuda siyasal iktidarın ve kurumların daha etkin olduğu varsayılmış ve 1959-1960'a has davranışların başka evrelerde tekrarlanmaması için, **sanki bütün sorun siyasal kurumlardan kaynaklanıyormuş gibi,** bu kurumların denetimine büyük yer veren değişmelere yönelinmiştir.

Kıray'ın bu gazete yazısı, bugün de 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve genel olarak darbeler üzerinden tartışılan **siyasal iktidar üzerindeki vesayet** konusuna 1978'de tanısını koyduğunu gösteriyor. Yazının bir başka dikkat çekici noktası ise, 27 Mayıs Anayasası'nın getirdiği **özgürlüklere işlerlik kazandıracak** kurumların geliştirilmesi ve yaşatılmasını sağlayacak **denetimlerin yokluğu**. Kıray'ın gazete yazısındaki bu iki önemli vurgu, onun bir bilim insanı olarak, hem 1961-1971 yılları arasındaki verimli çalışmalarının volkanik patlamasına, hem de -ne yazık ki- ODTÜ sonrası dönemde, -Türkiye'de bilim yapmayı ve yaşamayı seçtiği için- uğradığı üretim ve etkinlik kaybına açıklık getirmiyor mu?

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Birinci Bölüm
KONUŞMALAR:

1992'DEN 2007'YE MÜBECCEL B. KIRAY'IN YAYINLANMAMIŞ ÜÇ KONUŞMASI

Burada yer alan üç konuşmanın metinlerinin ilk kez yayınlanıyor olmasının ötesinde, iki ayrı önemi daha var. Bu önem elbette "hoca'yı" anlamak ve öğrenmek isteyenler için geçerli. Birinci önemli nokta, Kıray'ın kendi çizdiği ana hatlarla; 'ailesini, kendisini, eğitimini ve hocalığını', 'cumhuriyeti, Anadolu'daki değişimi ve yönünü', 'sosyal bilim anlayışını', 'teori ve araştırma konularında oluşturduğu dengeyi', özet olarak ve hızla kavrama olanağı yaratması. İkinci önemli nokta ise; Tekeli'nin[1] ve Nalbantoğlu'nun[2] da belirttiği, Kıray'ın 'o alıp götüren sözel anlatım gücünün' bir örneğinin -kâğıda yansımış kaba biçimiyle de olsa- gelecek akademik kuşaklara aktarılabiliyor olmasıdır.

Kıray'ın üç konuşma metninden ilki, 1992'de Kuşaklar Buluşması çalışma dizisi kapsamında Tarih Vakfı'nda yapılan soru – cevaplı bu konuşmanın ses ve görüntü kayıtları kongre – kitap çalışması için Gürel Tüzün tarafından kullanılabilir hale getirildikten sonra, ortaya çıkan metin Filiz Kardam tarafından yayına hazırlandı. Kıray bu konuşmasından çocukluğundan gençliğine, hocalarından ve aldığı lisans, doktora derecelerine, kendi hoca-

---

[1] İlhan Tekeli, 'Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray' yazısında şöyle diyor: "Şimdi, yaşam öyküsünü yakından bildiğim için, Kıray'ın bize ders vermeğe başladığında, ders verme birikiminin ancak bir iki yıl olduğunu değerlendirebiliyorum. Ama o zaman biz Kıray'ı Üniversitenin en deneyimli, oturmuş öğretim üyelerinden biri olarak görüyorduk. Kıray'ın etkisi bir yandan iyi ders anlatması, disiplinli tutumundan kaynaklanıyordu, ama öte yandan kendi deyimiyle olgulara dayanan, ayağı yerde konuların üzerinde durmasından doğuyordu." Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay tarafından yayına hazırlanan *Mübeccel Kıray için Yazılar*, Bağlam Yayınları Ekim 2000, İstanbul (s.19).

[2] Hasan Ünal Nalbantoğlu, "... kendisini ilk kez dinleyenleri büyüleyen bir tür kadın şamana benzettiğim Mübeccel hocamın o benzersiz anlatıcılığıyla ... ders vermeye hep öncelik tanımış ... , çok saat vermekten hiç kaçınılmaması gerektiği yolundaki nasihatin ne kadar doğru olduğunu düşünmeden edemiyor insan". *Arayışlar, Bilim, Kültür, Üniversite*, İletişim Yayınları 2009 İstanbul, kitabında 'Coşkun ve seçkin yalnız bir hoca: Mübeccel B. Kıray' (s.287-300)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lığına değin yaşam kesitinden önemli bir dönemi anlatıyor ve o dönemin Türkiye'sine, Amerika'sına değiniyor. Sosyal bilimler, sosyal bilim araştırmaları, sosyal bilimcinin yaratıcı olması zorunluluğu konularındaki düşüncelerini de dinleyicileriyle paylaşan Kıray; Türkiye'nin değişimi, bilimsel bilgi ve sosyal bilimci olmak üzerine sorulan soruları yanıtlıyor. Bir yönüyle de bu konuşma, *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım, Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi* kitabının sekiz-on yıl önceden hazırlanmış bir özeti gibi.

Diğer iki konuşma metninin kaynakları ise, M.B. Kıray'ın ölümünden sonra kitap ve yazıları arasından kızı Emine Kıray tarafından bulunan konuşma öncesi notlarıdır. Bu notların ilki Mübeccel B. Kıray'ın 2004 yılında Koç Üniversitesi'nde verdiği Sosyal Bilimler konferansına ait. Bu konferansın ses kayıtlarının olmaması, ne yazık ki konuşma öncesi notlarıyla fiili konferansın karşılaştırılması yoluyla notlardaki açılım ve gelişmelerin hangi noktalarda oluştuğunu saptayıp, sergilemeye olanak vermiyor. Kıray bu konuşmasında sosyal bilimlerde bilgi ve bilgi üretme süreci üzerinde durarak "benim için bir araştırmacının her şeyden önce çok sağlam bir *sosyal yapı bilgisi* (sosyal yapının temel özelliklerini iyi bilmesi) ve *zaman perspektifi olmalıdır* ya da *değişmeye duyarlılık*" vurgusu yapıyor.

Kıray'ın 2007 Kasım'ında "Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı Sempozyumu"[3]nda yapmayı planladığı konuşma, kendisinden önce öğretim üyesi dört öğrencisi ve/ya da asistanı tarafından yapılacak 'Türk Sosyolojisinde Kıray' değerlendirmeleri üzerine yapılacak bir konuşmadır. Kıray notlarını hazırlayıp, yapamadığı bu konuşmasında toplumsal değişmeye odaklanıp, Anadolu'daki değişmeyi ve 1923'den günümüze Türkiye'nin değişme sürecinin ana çizgilerini sergiliyor. Kıray'ın bu konuşmaya büyük önem verdiği açık. Bu hem konuşmasına çizdiği genel çerçeveden, hem de sempozyuma daha bir aydan fazla zaman varken, konuşmasının ana hatlarını ve hatta kimi ayrıntılarını çizen notlarını hazırlamış olmasından kolayca çıkarılabilir. Ayrıca -en azından- buradan hareketle; Kıray'ın giderken bize verdiği bir dersten de söz etmekte yarar var diye düşünüyorum. O da, Mübeccel Hoca'nın yaptığı işi ne kadar ciddiye aldığı, içinde yaşadığı toplumla bağını hiçbir zaman kesmediği; bizim de yaptığımız işi ciddiye almamız ve toplumla bağımıza özen göstermemiz gerektiği, şeklinde ifade edilebilir.

---

[3] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünce Kasım 2007'de düzenlenen Sempozyumun kitabı Çağlayan Kovanlıkaya ve Erkan Çav tarafından yayına hazırlanarak yayınlanmıştır. Dolayısıyla sempozyum kitabında ne yazık ki –yapılamaması nedeniyle- yer alamayan bu konuşma, Bağlam yayınlarının bir başka kitabı yoluyla araştırmacılara ve izleyenlerine ulaşmış olmaktadır. *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı, Cahit Tanyol / Mübeccel B. Kıray / Şerif Mardin,* Bağlam Yayınları, İstanbul, Mayıs 2010.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

MÜBECCEL B. KIRAY KUŞAKLAR BULUŞMASI'NDA[1*]

Yaşlı Hoca Olmak Kolay, Sosyal Bilimci Olmak Zor!

Evet, ben yaşlı hocayım. Bir, bir iki şey anlatayım, bir anı, ne biçim yaşlı hoca olduğumu bilin. Şimdi ben uzun seneler Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde sosyal bilimler hocalığı yaptım. Malum sonra Teknik Üniversitede sonra Marmara'da yaptım, sonra Londra'da yaptım. Ben yazar gezer hocalardanım ama aslı, temelde Ortadoğu. Şimdi Ortadoğu böyle çok hareketli, dinamik falan bir yer. Başka hocalar da var. Sosyal bilimlerde zor gelişen bir yer. Bir aralık, ben tek başınayım, sosyal bilimler bölümünde tek hoca, orada öğrendim tabi hocalığı. Böyle on dört saat ders veriyorum haftada falan. Necat Erder vardı, hem planlamada[DPT], hem kamu idaresi [bölümünde]. Tek kadın şovu, "*one woman show*" derdi İngilizce tabirle. [...] Sosyal bilimlerde insan yetiştirmesi çok zor bir devre geçiyordu Türki-

---

* (16 Mayıs 1992'de, Tarih Vakfı'nın Kuşaklar Buluşması çalışmaları dizisi çerçevesinde yapılan bu konuşma, Vakıf'ın Genel Sekreteri Orhan Y. Siiier moderatörlüğünde gerçekleştirilmiş, konuşmanın bant kayıtları Filiz Ata tarafından deşifre edilmiş, Filiz Kardam[1] tarafından gözden geçirilip, kısaltılarak yayına hazırlanmıştır.

Yayına hazırlama çalışmasında konuşmada atlanan sözcükler/cümleler metinde [...] olarak gösterilmiş, cümleyi tamamlamak üzere eklenen bazı sözcükler köşeli paranteze alınmış, konuşmada sözü geçen kişi, yayın ve olaylara ilişkin kimi küçük bilgi notları dipnot olarak verilmiş, Türkçe olmayan bazı kelimeler ile ilgili açıklamalar da yine [köşeli parantez] içine konulmuştur. Kısaltmalar, metnin ana akışını, anlamını ve kavramsal mantığını bozmayacak biçimde yapılmaya çalışılmış, ara başlıklar, metnin akışını rahatlatmak amacıyla konuşmayı yayına hazırlayan F. Kardam tarafından eklenmiştir.)

[1] Doç. Dr. Filiz Kardam, 1944 yılında İzmir'de doğdu. Lise öğrenimini İzmir Amerikan Kız Kolejinde (1964) tamamladı. 1968'de ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'nden Sosyoloji lisansı aldı. Nüfus Dinamiği Bilim Uzmanlığı derecesini (1971) Hacettepe Üniversitesinden almasının ardından, London School of Economics and Political Sciences'dan (1977) sosyoloji doktorasını aldı. Doktora sonrası akademik çalışmalarını Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi ve Çankaya Üniversitelerinde sürdürdü.

1983-1992 yılları arasında Almanya'da Berlin Özgür Üniversitesi'ne bağlı projelerde araştırma uzmanı olarak görev yapan Kardam Türkiye'ye döndükten sonra TUBİTAK, UNFPA, UNDP, Avrupa Birliği, British Councii gibi kuruluşların finanse ettiği çalışmalarda, nüfus ve kalkınma, üreme sağlığı, vatandaşlık, göç, toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik, kadına yönelik aile-içi şiddet, ensest gibi geniş bir alana yayılan araştırma projelerinde çalıştı. Son yıllarda özellikle kadın alanındaki (kadın yoksulluğu, kadına yönelik şiddet, namus cinayetleri gibi) konular Kardam'ın ilgi ve çabalarının yoğunlaştığı alanlar oldu. ODTÜ'de 1964-1968 yılları arasında Kıray'ın öğrencisi olarak Sosyolojiye başlayan Kardam. 1980-1981 yılları arasında İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Sosyoloji kürsüsünde Kıray'ın asistanlığını da yapmıştır. (S.T)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ye'de. 30'lardan beri, daha önce de yok zaten bir şey. Derken işte şey başladı; bölüme 2-3 insan geldi. Hepsi benden sonra geliyorlar. Benim davetimle ve benim ismimle geliyorlar falan. Benden sadece 5 yaş küçük olan ve eğer bir jenerasyon 20 sene ise, aynı kuşaktan sayılacağımız bir başka hoca geldi bana *'siz şöyiesiniz, böylesiniz, zaten annemin kuşağı sizler'* dedi. 5 yaş var aramızda, annesinin kuşağı oldum ben. [...] Pekâlâ, onu da kabullendim. Derken bir yaşlılık balyozu daha indi. Beni çok meşhur eden aslında, [...] Emre Kongar[2], *Türk Sosyal Bilimcileri* diye bir kitap çıkardı tamam mı. Ziya Gökalp vesaire ve ben. Yani yaşlılığın da bir derecesi var. Ve böylece ben çok müseccel [tescil edilmiş, sicilli] bir yaşlı hocayım, başından sonuna kadar...

Fakat yaşlı hoca olmak bir şey değil, o çok kolay bir şey. 14 saat ders vermek bile bir şey değil de, genelde sosyal bilimci olmak çok zor. Onun için de bir başka fıkra daha anlatarak başlamak istiyorum. Gene Ortadoğu'dayız o zamanlar. Kim gelirse kampusa ziyarete; Kemal Kurdaş[3], Rektör işte böyle bir-iki tane yaşlı hocayı diyelim ve kadını davet ediyor hep; çevresinde bulunsun istiyor. Bir ekonomist Barbara Ward vardı. Bilmem bilir misiniz, İngiliz ekonomisti. Barbara Ward[4], Barclay bankasının da müdürüdür. Yanı çift taraflı çalışan çok aktif falan bir hatun. İşte onunla [...] konuşuyoruz, 'sen ne yaparsın, ben ne yaparım' vesaire. Ben işte Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde sosyal bilimler okutuyorum falan. "*Ne?*" dedi. "*Hem sosyal bilim okutuyorsun, hem bir teknik üniversitede okutuyorsun, hem de Ortadoğu memleketinde okutuyorsun. Bir zenci ve Yahudi olmadığın kalmış.*" Pekâlâ, onlar da olsaydı daha kolay olmazdı bu iş eminim. Bir de öyle bir zorluğu var bunun. Yani hakikaten nerede ne yapılacağı karışık olan bir iş sosyal bilimcilik. Ama öbür taraftan da niçin sosyal bilimciyim dediğimi de merak ediyorsunuzdur.

Aslında benim doktoralarımın bir tanesi, biraz eğitimimden bahsedeceğim, sosyolojidedir. Öbürü de, gene doktora, antropolojide, sosyal antro-

---

[2] Emre Kongar (1982), *Türk Toplum Bilimcileri 1*, içinde "Mübeccel Belik Kıray" (s.439-467), Remzi Kitabevi, İstanbul.
Kitap; Mübeccel B. Kıray (Emre Kongar) dışında, Ziya Gökalp (Emre Kongar), Prens Sabahattin (Ali Erkul), Hilmi Ziya Ülken (Hamza Uygun – İnan Özer), İbrahim Yasa (Sezgin Tüzün), Niyazi Berkes (İnan Özer), Nurettin Şazi Kösemihal (Vahap Sağ), Cahit Tanyol (Hamza Uygun), Cavit Orhan Tütengil (İbrahim Cılga) gibi toplumbilimcilere ilişkin değerlendirmeleri de içeren, Emre Kongar'ın editörlüğünde yürütülmüş bir çalışmanın ürünüdür. (S.T.)

[3] 27 Mayıs 1960 sonrası IMF'deki görevinden çağrılarak Maliye Bakanı yapılan K. Kurdaş, 1961'de Turhan Feyzioğlu'nun ve 6-7 ay kadar ODTÜ'de Rektörlük yapan Seha Meray'ın da bu görevden ayrılmasından sonra ODTÜ'ye Rektör olarak atanmış ve 1969'a kadar da görevini sürdürmüştür.

[4] 1914-1981 yılları arasında yaşamış, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarıyla ilgilenen, sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk savunucularından uluslararası iktisatçı B. Ward'dan söz ediyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

polojidedir. Şimdi bunun ikisinin karışımının yanında bir de benim çok temelde bir sosyal psikoloji eğitimim var. Bunlar bir araya geldiği zaman bir karışım oluyor. Onun için kendime bir tek yaftayı uygun görmüyorum. Artı, bir kargaşalık daha, ben Türkiye'de aşağı yukarı ilk şehir sosyolojisi okutan insanım. Şehir de Türkiye'nin gündeminden bir gün bile inmedi ben hoca olduğum sırada. Bütün bunların içerisinde ve hasbelkader [rastlantı sonucu], evet Barbara Ward'un dediği gibi teknik üniversitelerde okuttum. On beş sene Orta Doğu Teknik Üniversitesi, on sene de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde. [...] Üç kuşak geçti elimden dörder senelik. Şimdi onlar da beni [...] şehirci, plancı zannediyorlar. Hayır, ben sosyoloğum aslında. Ama plancılığın da böyle yanından geçtik. İyi bir hibrid [melez] karışım böyle ortalıkta. [...] Sonra da on sene Marmara Üniversitesi'nde kamu yönetimi okuttum. Nasıl okuttumsa Allah biliyor onu. Böyle karma karışık bir şey. Yazılarımın bir tek temel boyutu var: Değişme, toplumsal değişme. Neresinden bakarsanız bakın bu devrenin içinde bu sosyal değişmeyi görmezlikten gelmenin, etkisinde kalmamanın imkânı yok. [...]

TSBD Üçüncü Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde Mübeccel Kıray ODTÜ'lü öğrencileriyle ODTÜ'de. İlk sıradan itibaren: Orhan Y. Silier, Mübeccel B. Kıray, Filiz Kardam, Olcay İmamoğlu, Bahattin Akşit, Sezgin Tüzün. Arka Sırada: H. Ünal Nalbantoğlu, Vacit İmamoğlu (23 Ekim 1992)

Doğmuşsanız, Ölene Kadar Okuyacaksınız!

[...] Buraya nasıl geldim. Şimdi onu biraz anlatmak istiyorum size. [...] Benim doğumum 1923, Cumhuriyet'le beraber. Bu ne demek, benim annem babam Cumhuriyet'in kurulma yıllarını çok yoğun yaşamış insanlar

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

demek. Artı benim ilkokul devremde, yani 30'lar 40'lara kadar olan devrede gene Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi kendisinden çok memnun olduğu [bir dönem]. Çocuk olarak çok algılamıyorduk belki, dünya kadar problem vardı ama işte böyle Türk, öğün, çalış sloganlarının yaşamda olduğu bir aşama; kendimizden emin, gayretli vesaire olduğumuz bir zaman. Üniversite okumak bir numaralı, sorulmaz [bile], yani tabi okuyacaksınız. Okuyayım mı, okumayayım mı, onu mu seçeyim, bunu mu seçeyim, yok öyle şeyler. O doğal. Yani doğmuşsanız, ölene kadar yiyeceksiniz de, okuyacaksınız da. Öyle bir çevrenin içinden geliyorum. Ama bu çevre aynı zamanda da çok heyecanlı, yeni bir toplum kurmanın çalkantılarını yaşayan bir çevre. [...] Peki, bu çok heyecanlı devrenin içerisinde gene aile ilişkilerinden dolayı ben, Türkiye'nin her tarafını gezdim. Adana'dan Mersin, Tarsus, o taraflardan İzmir civarının hepsi, Afyonlar, Kütahyalar, Balıkesirler 8 ay, 3 ay, 5 ay, 10 ay, 1 sene filan, Eskişehir. Sonunda işte Ankara'da karar kılındı. Ve bir yerden sonra aile [beni] 3 ay bir okulda, 5 ay bir okulda okutmaktan vazgeçip, yatılı verdiler kurtuldular. Bir de yatılı okul meselesi var. Yatılı okul çok önemli gençlik çağında, çünkü birbirimizi etkiliyoruz bu oluşumda. Nermin Abadan Unat benim yatılı okul arkadaşım. [...]

[...] Biz yatılı okuldayken her birimiz bir gazete alırdık ve birbirimizin gazetelerini okurduk. 5 kuruştu o zaman. [...] Remzi Kitabevi'nin kitapları da 50 kuruştu; onları da okurduk. Çok hareketli, çok tembih edici [uyarıcı], bir araya getirici bir devre. Ondan sonra üniversite hayatı başladı.

II. Dünya Savaşı'nın Ortasında Ankara'da Dil Tarih'te

Gene aile şartlarından dolayı ben Ankara'da üniversiteye gitmek mecburiyetinde kaldım ve bana dedikleri şey *"buradan bir şey seç, başka yere gidemezsin"* [idi.] Şimdi buradan bir şey seç diye benim gözümde hep kimyalar, doktorlar falan var; olur, olmaz bilmiyorum ama onlar İstanbul'da. Ankara'da o zaman böyle şeyler yok. Fakülteler açılmamış. Yalnız Dil Tarih Coğrafya Fakültesi var, bir de hukuk var. Siyasal Bilgiler, Mülkiye henüz kız talebe almıyor. İlk [defa] kız olma, kadın olma meseleleriyle karşılaştığım yerdi o. *"Pekâlâ, ben bu sene burada felsefeye gideyim de,"* dedim, *"belki gelecek seneye ailenin işleri başka türlü olur, İstanbul'da Fen'e yönelik bir yerlere giderim belki."* Ve ben 1940 senesinde, yani harbin tam ortasında başlamıştım Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne [...] felsefe talebesi olarak. Felsefe bana hiçbir şey söylemedi, çok garip geldi. Öbür taraftan da sosyolojide ve sosyal psikolojide son derece dünya çapında olan, yetenekli ve insanı hakikaten stimüle eden [özendiren, harekete

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

geçiren] hocalar vardı. Birisi Muzaffer Şerif Başoğlu[5] bilmiyorum kaçınız biliyorsunuz dünya çapında bir sosyal psikolog. [...] öldü evvelki sene. Ondan sonra Niyazi Berkes[6], özellikle fikir tarihi bakımından kitapları hâlâ okunuyor. Ve son derece yetenekli, inanılmaz derecede talebeye cesaret ve ilham veren bir hoca Behice Boran[7].

[...] Şimdi derslere giriyoruz çıkıyoruz, dışarıda da gümbür gümbür Avrupa harbi devam ediyor. Karartma var, ekmek karnesi var. [...] Bunlar sizin için çok yabancı şeyler biliyorum ama bir insan nasıl yetişir, nerelerden etkilenir? Kaynak çok, her yerden etkilenebiliyorsunuz. Böyle ilkokulda 6 ayda bir okul değiştirmekten tutun da, liseye İzmir'de gitmiş olmanın ve yatılı olmanın getirdiği bir dışarı açılma. [...] İzmir Lisesi çok ilginç bir yerdi. Yatılı okul olduğu için radyo elimizde, dışarıyla mektuplaşmak mümkün, tenis oynamak mümkün, [...] voleybol oynamak mümkün. [...] Aile de yok. Nerede olduğunu bilmiyorum. Bazen Balıkesir'de, bazen Mersin'deler falan yani. Mektuplaşıyoruz, gidiyoruz, geliyoruz böyle bir şeyler. Derken bu Ankara faslı başladı. Harp, 2. Dünya Harbi. Son derece önemli bir etkiydi üzerimizde. Ne kadar biliyorsunuz 2. Dünya Harbi'ni bilmiyorum. İlk sene hele o '40, '41 senesinde her iki ayda bir neresi düştü, Paris düştü, işte Roma düştü; yok, bilmem Londra bombardıman ediliyor. [...] Ankara ikiye ayrılmış halde. Yarısı müttefikleri tutuyor, öbür yarısı Mihver'i tutuyor, Almanlardı Mihver, [...] SS dedikleri şey o zaman. Ve bunu gündelik hayatınızda yaşıyorsunuz. Eve gidip gelenler, artık evdeyim, yatılı değilim. Mektep de var. Mektepteki hocalar [arasında] da Amerika'da yetişmiş, Amerikan sosyal bilimciliği bilincinde olan, ona katkıda bulunan, ama öbür taraftan da gerçekçi, vakalara dayanan, olgulara dayanan bir ele alış tarzını ve bir zaman boyutunu göz önünden ırak etmeyen bir sosyal bilimci grubu var. Bir de Allah selamet versin felsefeci dediğimiz gruplar var Almanya'da yetişmiş. Girer iki saat Hitler gençliğini [...] metheder. Hitler gençliği böyle otobüsün arkasında şarkı söylüyor, Hitler gençliği böyle kırlara gidiyor... Siz hiç o zamanların filmlerini gördünüz mü? TRT bazen gösteriyor. [...] Olympos dağından inmiş gibi Alman gençlik rakkada, rakkada, rakkada yürüyorlar. [...]

[...] O zaman [...] departmanda dediğim gibi Niyazi Bey, Behice Boran, Muzaffer Şerif falan olduğu gibi Dil Tarih'in öbür tarafları da çok zengin idi

---

[5] Muzaffer Şerif Başoğlu (1906-1988), modern sosyal psikolojinin kurucularından, 1945'te Türkiye'den ayrıldı. 1988 yılına dek ABD'de yaşadı. Princeton, Yale, Oklahoma, Pennsylvania State üniversitelerinde çalıştı.

[6] Niyazi Berkes (1908-1988), kuramsal toplumbilim çalışmaları yaptı, 1948'de Dil Tarih'ten uzaklaştırıldı. 1952-1975 yılları arasında Kanada Mc. Gill Üniversite'sinde öğretim üyesiydi.

[7] Behice Boran (1910-1987), 1948'de sosyoloji doçenti olarak çalıştığı Dil Tarih'ten uzaklaştırıldı. Daha sonraki yaşamında siyasi çalışmalara ağırlık verdi. 1965'te TİP Urfa milletvekili oldu. TİP genel başkanlığı yaptı.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

hoca bakımından. Çünkü Almanya'dan kaçan, Musevi olması şart değil, Katolik veya Protestan, [...] olanlar da vardı. Mesela Landsberger[8] vardı, Eberhard[9] vardı. [...] Hepsi Amerika'ya gittiler harp bittikten biraz sonra. [Yani] bir de Batılı bilim adamlarının oluşturduğu bir çevre var. Son derece iyi bir edebiyat tarihçisi grubu var. Orhan Burian[10], Saffet Hanım'ın[11] soyadını unuttum, hoş görsün beni [...] Pekâlâ, İrfan Şahinbaş[12] tiyatrosu vesaire. Bir de zengin kültür hayatı var, çünkü opera ve konserler var. Böyle bir gençlik yaşadık. Harp, opera, konser, fikir tarihi, sosyal yapı, kültür köyleri, Ruhi Su'nun o ilk [...] halk türküleri girişimleri. Ve biz büyüdük. [...] Ondan sonra ben hem Amerika'ya gitmek için teşebbüs ettim, hem de oradaki doktorama devam ettim. Ve işte o zaman zaten 'annemin kuşağı'ndan olmaya başladım. Birdenbire bu birikim inanılmaz bir şey yarattı. Yaşımdan daha fazla bir yerlerde deneyimim varmış gibi oldu. [...] Pekâlâ, sonra Amerika'ya da gitmek mümkün oldu. Ama Amerika'nın meseleleriyle, formaliteleri bitinceye kadar ben Dil Tarih'ten de doktoramı aldım. Doktor oldum. Amerika'ya gittim, [...], tekrar ikinci doktoraya başladım. [...]

ABD'de İkinci Doktora

[...] İşte orada da kültür konuları üzerinde, değişme üzerinde çalışıyorum tekrar. Ve Herskovits[13] diye bir hocamız var. O da dünya çapında çok meşhur bir hoca ve ben hiç de geride kalmıyorum, gayet rahat bu tür meselelerin içindeyim. Derken günün birinde Behice Boran'ın *American Journal of Sociology* diye en prestijli Amerikan Sosyoloji periodical'ında [dergisinde] bir makalesi çıktı, *'Sociology in Retrospect'*, 'Geriye Bakarak Sosyoloji' diye bir makalesi çıktı. [...] Son derece etkileyici bir makaleydi, çok lafı edildi o arada. Derken bu Herskovits'in de bir kitabı çıktı; *'Man and His Works'*, 'İnsan ve Eserleri' diye. Derken Herskovits'in makalesi hakkında bir değerlendirme çıktı o seneki ikinci sayısında *Journal of American Sociology*'nin. Herskovits'e de şey diyor, *"hiç bu kadar zaman kavramı olmayan*

---

[8] Landsberger (1890-1968), Sümerolog.

[9] Eberhard (1909-1989), özel ilgi alanı Çin folklorü.

[10] Orhan Burian (1914-1953), İngiliz, Amerikan ve çağdaş Türk edebiyatına ilişkin yazı ve çevirileriyle de tanınan İngiliz edebiyatı profesörü

[11] Saffet Korkut, erken ölümü ile Enver Gökçe'nin, son dizesi 'ölüm adın kalleş olsun' diye biten şiirine konu olan İngiliz edebiyatçısı ve tiyatro çevirmeni. Kıray burada Saffet Korkut'tan (1909-1946) söz ediyor olabilir.

[12] İ. Şahinbaş, 1958 yılında Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Tiyatro Enstitüsü'nün kurulmasıyla Tiyatro Bölümü'nün temelini atanlar arasında adı geçen ve tiyatro eğitiminin öncü isimlerinden sayılan bir bilim insanı, edebiyatçı ve çevirmen. Ankara'da 1990 yılında onun adını taşıyan bir tiyatro sahnesi açılmıştır.

[13] Melville J. Herskovits (1895-1963), Afrika çalışmalarıyla ünlü antropolog; ABD'deki ilk Afrika Çalışmaları Programı'nı Northwestern Üniversitesi'nde kuran kişi.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://fanzy.org

bir sosyal bilim olur mu" diyor. *"İnsan hiç değilse iki sayı evvel bizim dergimizde çıkan Boran'ın makalesini okur da, ne olduğunu anlardı"*, diyor. Bir silkelemiş böyle [...] Herskovits'i. Bütün referanslar da Boran'ın makalesine. Şimdi Herskovits biliyor Boran'ın talebesi olduğumu, aldı geldi hemen. *"Geri dönecek misin, yoksa burada kalacak mısın?"* dedi bana. Herkesten öğrenilecek bir şey vardır deyip devam ettik. [...] Sonra ben oradan da derecemi aldım ve döndüm. [...] Behice Hanım'a da bu hikâyeyi anlatmak mümkün oldu. Behice Hanım'ın kendi hocalarını gördüğüm zaman da bana şey demişlerdi, *"Onun gibi bir talebe bir daha gelmedi. Hepsi dahil, yerlisi yabancısı dahil."* [...]

İki Doktoralı Sekreter!

[...] Peki, döndük geldik. Ama meslek sahibi olmak bir sosyal bilimci için hiç de o kadar kolay değil. Allahtan ben derecemi Dil Tarih'ten, işte o arada almışım. 1946'nın ilk ayında almışım. Ondan sonra hallaç pamuğu gibi atıldı Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, sosyal bilimlerle ilgili olanlarınız bilirler. Her hoca bir başka tarafa gitti. Ve sosyoloji 20 sene için hiçbir hareket göstermedi Dil Tarih'te. Peki, bunun üzerine ben kalktım geldim, 4 sene, 5 sene sonra. Nereye gideceksiniz? Pekâlâ, bir sürü yere müracaat ediyorum. *"Sen nereden mezunsun?"* Amerika'dan. *"Ooo, iyi derecen." "Lisansı nerede yaptın?"* Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde, *"O kötü, olmaz."* Peki, olmuyor napalım. Böyle gidiyor. Sen kimsin diyen yok. Yani, sen ne yaptın diyen yok. Çok içerliyordum o hale. Pekâlâ, 2 doktora, çok parlak bir derece; çok hoş iki tane de yazım çıkmıştı Amerika'da. Peki, ne yaptım zannediyorsunuz? Bilin bakalım. Bir Amerikan firmasında daktiloluk yaptım. Dünyada benim kadar kötü sekreter olmamıştır. Herkes yaka silkiyor, ama atamıyorlar, çünkü İngilizcem iyiydi.

Doçentlik Tezi Macerası

[...] Dört sene sekreterlik ve daktiloluk yaptım, ama bildiğiniz daktiloluk. Tamam, yani o hikâye, hiç 10 yanlışsız sayfa çıkmıyor. Ben hâlâ daktiloda yazı yazmam. Yok. Evet, hiç kimse almıyor ne yapacaksınız? Bir yerde de anneler babalar [...] yaşlanmışlar artık.[...] Öbür taraftan da bir yolunu bulmak lazım, sekreterlikle bu hayat geçmez. Başka bir şey yapmak lazım. Oturdum ben bir şeyler yazdım doçentlik tezi. [...] İstanbul Üniversitesi'ne verdim. [...] Siz zannediyorsunuz ki sosyal bilimcilerin sadece 1980'de başlarına bir şeyler geldi. Hayır, Türkiye gibi bir memlekette sosyal bilimci her zaman handikaplıdır [dezavantajlıdır veya engellenir]. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde olanlar bir kuşaktır. 1960'larda benim tam üç sene daktiloluğum başka bir hikâyedir; 1970'leri de anlatacağım. [...]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Pekâlâ, ben oturdum dışarıdan tez verdim. [...] İstanbul Üniversitesi'ne girmek için müracaat ettim. Lisan imtihanı var. Ama ben o arada daktiloluğu bıraktım. [...] Amerikan Haberler Bürosu'nda kültür müşaviri oldum. O biraz daha başka türlü. Kim gelirse beynini yıkıyordum, 'Türkiye iyidir, güzeldir, hoştur' diye gelen hocaların, o zaman Fullbright programı vardı, [...] Yani orada bu işi yapıyorum, İstanbul Üniversitesi'nde bir dil imtihanına giriyorum. [...] Ne oluyor zannediyorsunuz. Rezalet İngilizcesi olan bir mümeyyiz geliyor, bir İngilizce metin okuyor, [...] ben Türkçe yazıyorum. Gidiyorum, iki gün sonra mektup geliyor *"başaramadığınızı üzülerek bildiririz"*. Gidiyorum arkadan konuşuyorum, 'ne oldu?' 'Tanımadığımız birisi, ne bilelim kimdir; dursun şimdi.' Pekâlâ duruyor. [...] Ama bende de hiç geri basmak yok. [...] Ertesi sene bir daha yazıyorsunuz aynı şeyleri. Bu sefer Ankara Üniversitesi, hadi bakalım ne olacak diye. Peki, ondan sonra ne oldu bir daha, bu sefer tezden döndürdüler! [...] Pekâlâ, Ankara Üniversitesi'nden geri aldık tezi. Şimdi bu iki dikiş değil, bir kere daha dikiş. Yani, lisan imtihanını geçtim, geçmeyecek gibi değil bu sefer. Pekâlâ, bir daha yazdım tezi. Bir kere daha biraz daha değişti. Bir de şey, tezin değişik olması lazım. Biraz değiştirdim, çok değiştirmedim. [...] bir daha verdim.

[...] Tam verdim, jürisi seçildi, 147'ler hadisesi[14] oldu. İki kişi 147'lik oldu gitti içinden. Pekâlâ, bizim doçentlik tekrar ortalıkta kaldı. Şimdi tez geçti, [...] tez müdafaasını veremiyorum, çünkü jüri yok. Bir gürültü bir patırtı neyse bir de jüri oluşturuldu. [...] Sözlü imtihan dedikleri o kolokyuma giriyorum. Ama [...] 27 Mayıs olmuş hava başka türlü esiyor Türkiye'de. [...] Şimdi girdik, sözlü olunca da kolay. Yani ölçmek mümkün, öyle biz tanımıyoruz bunu, olmaz demek mümkün değil. [...] Şimdi rahmetli olmuş olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu[15] jüri başkanı. İşte Slyasallılar da var etrafında. [...] Seha Meray[16] ve Fehmi Yavuz[17] çok beğendiklerini ifade ettiler. Ama hiç tanımıyorum onları. Ömrümde merhaba demişliğim yok. [...] *"Siz neredensiniz kuzum?"* dedi Seha Meray bana. Bende şimdi tuttum oturdum, [...] işte lisans Ankara Dil Tarih'ten, bilmem doktora şuradan, bu buradan [anlattım] *"Ben geçen sene de girdim"* dedim. *"Geçen sene"* dedim, [...] *"Tez"* [...] *"Ziyaeddin Fahri Bey'in jürisinden döndü."* Ziyaeddin Bey, *"Hiç farkında değiliz, o kadar çok sosyoloji doçentliği talibi var ki"*

---

[14] Ekim 1960'da Milli Birlik Komitesi 147 öğretim üyesi ve yardımcısını üniversiteden uzaklaştırdı. 1962 yılında çıkan bir yasayla görevden uzaklaştırılanlara üniversiteye dönüş hakkı verildi. (S.T.)

[15] Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1902-1974), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Sosyal Siyaset kürsüsünde profesör.

[16] Seha Meray (1924-1977), Devletler Hukuku profesörü.

[17] Fehmi Yavuz (1912-1991), Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyeliği ve dekanlığın yanı sıra Maarif ve İmar İskan Bakanlığı da yapmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranley.org

[dedi]. Hiç yoktu! 20 senedir Türkiye'de sosyoloji doçentliği için müracaat yoktu, hiçbir üniversitede...

ODTÜ'de Hocalık

[...] Bitti bu iş. Pekâlâ, doçent olduk. Sonra? Sonra iş yok. Ben önüme doçent oldum diye bir şey mi yazıp gezeyim? Ne yapayım? Kalktım Ankara'ya gittim Siyasal'a. İş yok, yani olmayacak, [...] orada da sıkı kadrolar, olmuyor. Tesadüfen, ama nasıl tesadüf bu kadar olur, Orta Doğu [ODTÜ] bir sosyal bilimler bölümü açmaya yeltenmiş; o bir psikoloji ve eğitim bölümü olarak başlamış, çalkalanmış bilmem ne olmuş falan. Pekâlâ, bir gürültü patırtı. [...] Peki, ben buradan aldım evrakları şey söylemişti hatta hâlâ Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Başkanlığı veya yardımcılığını yapan Türköz Erder[18] Hanım vardır: *"Ya"* dedi *"ben ayrılıyorum, hemen müracaat et".* O Planlama'ya geçiyordu. Peki, evrakı aldım ama ben neredeyse artık bu iş oldu, bitti bu gürültü diye, çünkü doçent olduk, sonra yapacak başka bir şey yok. [...] İstanbul'a geldim. [...] Arkadan bir telgraf Şubat'ın 25'inde; 3 Mart'ta okul açılıyor, başlayın [diyor]. Ben 10 senedir hiçbir şey yapamamışım. Doçentlik tezi yazmışım ama işte daktiloluk, yok bilmem kültür müşavirliği, tez yaz, imtihana gir, imtihandan çık. Mektep çevresinden ayrılalı neredeyse on sene olmuş. Beş gün sonra derse gir diyorlar bana. İnat bu ya girerim, dedim. Hemen. Ve gittim girdim. Giriş o giriş Orta Doğu'ya. Tabii orada da hikâye bitmedi. Bir zaman sonra, hemen başlangıçta bir gürültü oluyor. [...]

Turhan Feyzioğlu[19] *"Kim aldı bu kadını buraya?"* demiş. Hâlbuki benim tayinimin [...] altında onun imzası var. *"Siz almışsınız efendim"* demiş Kurdaş. [...] Sosyal bilim hep böyle çekindiriyor insanı. [...] Çünkü ne yapıyoruz. Ben 3. sınıflara [...] Sosyal Değişme dersi veriyorum. Ve onların sosyal değişmeyi izlemesi için küçük sahaya dönük araştırmalar yaptırıyorum. [...] Yalnız teorik olarak kitaptan okumak değil. Sosyal değişme kitaptan da okunuyor gayet tabi. Türkiye'de kâfi literatür var bunu Türkçe'de okutacak. Haydi, haydi Orta Doğu İngilizce eğitim yapıyor. Dolayısıyla şey düzgün, veriler düzgün. Ama ben çocukların- şimdi geleceğim bir araştırma nasıl yapılır meselesine- gözlemleme ve genelleştirme alışkanlıklarını oluşturmak için bunları sahaya gönderiyorum.

---

[18] Türköz Erder, 1984-1986 yılları arasında Türk Sosyal Bilimler Derneği başkanlığı da yapan T. Erder; yakın zamanlara kadar derneğin yönetim kurullarında ve Ulusal Sosyal Bilimler Kongrelerinin düzenlenmesinde etkin görevler almıştır.

[19] Turhan Feyzioğlu (1922-1988), Hukuk profesörü ve siyasetçi; 1960'da ODTÜ'de Rektörlük yaptı ve 147'ler olayı üzerine diğer bazı üniversitelerin rektörleri gibi rektörlükten istifa edip, 1961'de görevinden ayrıldı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hele bizim, [...] hepimizin her zaman söylediği gibi ezbere dayanan bir [...] geçmişimiz varsa bunu gözleme ve gözlemi de evvela hipotezle başlayıp sonra teoriye dönüştürmek alışkanlığı ancak böyle yerlerde olur. Ama [bu] Feyzioğlu'nu rahatsız ediyor. Pekâlâ, bir şey olmadı. Kurdaş vardı. Kurdaş çok ileri görüşlü bir Rektör'dü. [...] Biz devam ediyoruz. Ve hakikaten [...] bu kadar çalkalana çalkalana geldikten sonra son derece hevesli, istekli bir talebe grubuyla lisans seviyesinde on dört sene bir eğitim sürdü. Şimdi Orta Doğu'daki o devrede sosyal bilimlerde kendi grubumuz küçüktü on talebe, on iki talebe falan olurdu. Fakat hem İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hem de mimarlar için bu ders seçimlik dersti. Fakat mimarlık talebelerinin alay ettiği gibi mecburi seçimlik dersti. Kimse yakasını kurtaramazdı. Ve söylemek isterim: Şu anda Türkiye'de kim nerede mimarlık ve planlama okutuyorsa İlhan Tekeli'nin söylediği gibi, [...] Mübeccel Hanım'ın rahlesinden geçmeden Orta Doğu'dan çıkmazdı. Pekâlâ, o çok tatlı bir şeydi. Ben de yani ters hocaydım da... Nasıl olurdu bu iş? Ama ben hâlâ tersim. Kolay kolay öyle yumuşamam.

Yani burada bir şey söyleyebilirim. Belki içinizde hoca olan çok veya olacaklar vardır. Hocalığın sertliği veya yumuşaklığı değildir hocayı sevdiren veya nefret ettiren. Hocanın değerini öğrenciler bir, bilgisinin sağlamlığıyla ölçer; bildiği kadarını, a'yı bilirsiniz, b'yi bilmezsiniz, bunu da söylersiniz. İki, hakça davranmasıyla ölçer. Yani bilenler fark edilir, bilmeyenlerden ayırt edilirse, bilmeyenlere de bilmediği söylenirse hiç kimse buna itiraz etmez.

[...] Evet, böylece [...] devam etti gitti Orta Doğu'daki yıllar. Ben özellikle evrimi anlattığım giriş dersi, sonra şehri anlattığım, dolayısıyla bütün modern toplum ve basit tarıma dayalı toplumların evrimini ele alan bir sosyal değişme dersi verdim. [...] insanın evrimi, tarıma dayalı toplumlar, bugünkü durum, az gelişmişliğin alt tarafı veya birinden ötekine geçiş mekanizmaları... Durum tespiti kolaydır. Yani bu tarım toplumu dersiniz, bu da sanayi toplumu dersiniz; bu da toplayıcılar bilmem nedir dersiniz, ama bir tarım toplumu nasıl sanayi toplumu olur, ne tür mekanizmalar işin içine girer, bu mekanizmaların hangisi, hangi şartlar altında hızlanır, hangisi yavaşlar? Bunlar beni her zaman çok işgal eden meselelerdi. [...] Ve öyle bir şey oldu ki Orta Doğu'da o devirde eğer bir insan sosyal değişmeden bahsetmiyorsa sanki "dilsizdi" gibi bir hava oldu ve ben birden baktım bir ekolden söz etmeye başladık. Sosyal hadiseleri belirli bir şekilde ele alış [...] [yani] değişme halinde alıp, değişime götüren, oluşturan ara süreçleri izlemek, analiz etmek, tespit etmek ve izah etmek meselesi birinci plana çıktı. Ve bu hâlâ sürer. Bu işte bizim orada başlattığımız, Orta Doğu'da başlattığımız bir süreçti. Hâlâ da devam eder. Şimdi burada bir sosyal araştırma, sosyal bilimlerde bir araştırmanın nasıl yapılması gerekir onu biraz söylemek istiyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sosyal Bilim Araştırması Nedir, Ne Değildir?

[...] Özellikle sosyal bilimlerde çok sayıda gözleme dayanan, yani istatistikî usuller dediğimiz şeye bağlanan bir yere geldiniz mi, sanki iş bitti. Yani bu odada kaç tane masa var. Galiba 22 tane masa var, söz gelişi, 32 tane de sandalye var, tamam bu odayı tespit ettik. [...] Sosyal bilim bu değil. Yahut işte İstanbul genelinde 8 milyon insan yaşıyor. Bunun 4 milyonu kadın 4 milyonu erkek, yarısının da yaşı bilmem kaçtan aşağı, bunun

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sosyal yapısını öğrendik. Öğrendiniz mi? Hayır. Tespit bir bilimsel bilginin en elementer [başlangıç] aşamasıdır. Eğer hiçbir şey bilmiyorsanız o konu hakkında, tespitler önemli olabilir. Yani hakikaten siz, İstanbul şehrinde hiç ağaç olup olmadığını kestiremiyorsanız, ağaç olup olmadığını tespit etmek bile, 'evet İstanbul'da ağaç vardır' demek bir bilgidir. Tamam, ama bu çok kaba bir bilgidir. Biraz daha bunun rafine olmuş hali, bunları sayarsınız: '300 tane ağaç var.' [...]Bu da bir bilgidir. Fakat hâlâ çok kaba bir bilgidir. 'Bunun şu kadarı şehrin içindedir, bu kadarı dışındadır', dediğiniz zaman başka şeydir. Hangi kurumlar, hangi insan münasebetleri, hangi ağaçları nasıl oluşturuyor ve nasıl değiştiriyor buna girerseniz toplum bakımından anlamlı bir yerlere gidebilirsiniz. Dolayısıyla bir sosyal bilim araştırmasının ilk, en basit aşaması belki de sadece bir sayımdır. [...] Yahut öbür tarafa gidelim; çok sayıya değil de, çok vakaya dayalı o hadiseyi alalım. Bir kurumun içine girersiniz, diyelim bir ailenin içine girersiniz, bir okulun içine girersiniz, o okulun içindeki her hangi bir çalışma düzenini ve yahut ilişkiler düzenini tespit edersiniz. Aileyi alalım kolay olsun diye, aile yahut tarih kurumunu [Tarih Vakfı'ndan söz ediyor] alalım, Orhan Silier var altında, İlhan Tekeli var, altında bilmem kim var. Arkadaşlar kitaplığı oluşturuyorlar, arşivi oluşturuyorlar. Şöyle bir binada oturuyorlar, tamam bu tespit. Başka? Bu yetmez.

Bu en basit gözlemdir, en basit gözlem. Bu gözlemin önüne ve arkasına, artı sosyolog olarak, tarihçi olarak değil, sosyolog olarak mikro zaman analiziyle girmeniz, yani bundan hemen evvelki devrede nasıldı, hemen sonraki devreye doğru nasıl gidiyor meselesine de hemen girmeniz gerekir. Yoksa hiçbir şey demek değildir yaptığınız şey. Türkiye'de bir aralık benim 2. sınıf öğrencilerine bankaların yerlerini tespit ettirip, şehrin büyümesini anlatmaya çalıştığım aşamada Türkiye'de doçentlik tezleri verilir hale gelmişti. [...] A köyüne gittik 350 hane var. 350 hanede 500 nüfus var; [...] 3 bakkal var, bir kahve var, 32 traktör var, 22 tane de koyun var. Ondan sonra da bir de muhtar var; tamam tez. Böyle tez olmaz kardeşim; bunu sen de biliyorsun, ben de. Gazetecilerle romancılardan biraz farkımız olması lazım biz sosyal bilimcilerin. Peki, nasıl eğitim yapılır, eğitici de bunu nasıl yaptırır. [...] kendisi de eğer *"ben bir analiz yaptım, şunları buldum"* diyecekse nasıl yapılır onun hakkında biraz konuşmak istiyorum. [...]

Şimdi bir reçete size: Bir, sosyal araştırma sayım demek değildir. Nokta. İki, sadece bir şeyin içine girip seyrine bakmak değildir. Peki nedir? Önce aklınızda olan, konu olmamalıdır. Aklınızda olan bir ilişkiler manzumesinin olup olmadığı hakkında bilgi edinme isteği olmalıdır. Tekrar ediyorum, sosyoloji dersine girdik özür diliyorum. Kesin isterseniz sözümü. İlişkiler aramazsanız elinizdeki malzeme hiçbir şey demek değildir. [...] Ben epeyce pozitivistimdir. Bilimsel bilgi toplamak istiyorsanız, veri üretmek istiyorsanız, daha önemlisi toplayacağınız veriler önce ilişkiler düzenini

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yansıtmalıdır. Ondan sonra bu ilişkiler var mı yok mu münakaşasına girer, anlamlı mı değil mi, niçin anlamlı, niçin değil münakaşasına girer bir tarafa götürebilirsiniz. Yoksa var mı yok mu meselesi değil bizim işimiz. Şimdi burada bir etüdü yapmak için aklınızdaki soru işaretleri[yle ilgili], sorular ilişkilere ait- önce genel gözlemlere doğru gitmelisiniz. [...] işte ailenin içinde ben annenin yerine bakacağım, babanın yerine bakacağım yahut işte bir hastane etüt ediyorsanız başhekim, başhemşire... [...]

Pekâlâ, şimdi aklınızda içine girdiğiniz zaman bakacağınız şey nereyle ilişkili, nereyle değil, genel gözlem. Yanlış yapabilirsiniz, hiç aklınıza gelmeyen yönler görebilirsiniz. Aklınıza yüzde yüz gelen şeyler görebilirsiniz ama önce bir genel gözlem gerekir. Eğer usta bir gözlemciyseniz bir yerde bir hafta kaldığınız zaman bütün kasaba hakkında bir fikriniz olur, [yani] bütün sorularınızın ilişkiler düzeni hakkında. Ama acemi biriyseniz, belki bir ay geçer. Anlamlı ilişkiler sorularını sorma gücünü kendinizde hissettiğiniz zaman, ondan sonra bu son derece önemli bir aşamadır. Bizim memleketimizdeki sosyal bilimler eğitiminde çok az üzerinde durulur ve dolayısıyla sosyal bilimlerde yayınlanmış eserlerin içinde hemen hemen hiç bulunmaz. Dikkat edin birçok zaman 'sahaya çıkmış, veri toplamış' [denir] Bana ne? Eğer veriler ilişkiler düzeni halinde değilse, bu ilişkilerin önü ve arkası için bir şey söylemiyorsa düpedüz verilerin bana ne faydası var? Ben İstatistik Umum Müdürlüğü'ne giderim daha iyisini bulurum. Tamam, önce genel gözlem, genel gözlem sırasında [...] ilişkiler hakkında bilgi ve intiba edinmek... Ondan sonra [gelen], bu intibalarınız ve bilginizin geçerli olup olmadığını tahkik etmek için genelde o kontrollü gözlem denen ya çok sayıda olarak, ya vaka olarak gözlemler, ama kontrollü olarak, mütemadiyen kontrol ederek bir şeyler yapmaktır. Bunları da topladıktan sonra sonuçlara gidebilirsiniz.

Sosyal Bilimci Yaratıcı Olmalıdır!

Şimdi burada genel gözlemden sonra bizde hiç yapılmayan bir başka şeye daha girmek istiyorum. O da şu; ister tek vaka gözleminde olsun, isterseniz bir soru kâğıdıyla anket çalışmaları dediğimiz çok sayıda gözlemle yapılan bir şeyde olsun, siz sosyal bilimcinin en büyük yaratıcılığı işte bu ikinci aşamada çıkar. Genel gözlemlerdeki sorular ve ilişkiler meselesi bile çok büyük yaratıcılık istemez. Oldukça kaba ilişkiler kursanız yeter. Çok ince bir yere girmeseniz yeter. Tabi yaratıcı olacaksınız. Bilim adamı yaratıcıdır. Sosyal bilimci ekstra yaratıcı olmalıdır. Çünkü modeller çok az, arkada bakıp da göreceği şeyler.

Pekâlâ, ikinci yaratıcılık nereden gelir? Sosyal bilimcinin hakiki yaratıcılığı elindeki teknikleri düzgün ve yaratıcı bir şekilde kullanmaktan gelir. Özellikle eğer açık mülakatlar, uzun mülakatlar yapıyorsanız, tek vaka

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şeyinde anlamlı soru sormanız lazım. Şimdi bizim televizyondaki spikerlerin [...] soru sorma tarzı [şöyle], *"Efendim sizi tanıyalım."* Zaten dışarıda konuşmuşlar. *"Ben Orhan Silier." "Evet, Orhan Bey, toplantı için fikrinizi söyler misiniz?* Hiçbir fikri yok tabi, ne olduğunun bile farkında değil. Böyle bilim olmaz ki. Şimdi gidiyor millet, [...] eve giriyor izzet ikram, ev halkını müthiş tedirgin ediyor, işte kahve mi, çay mı, herkese bir şeyler veriliyor falan, kaç kişisiniz evde? Ne olacak kaç kişi? Tamam o ilk bilgi, ama sen onu buraya girmeden de bilebilirdin ve başka türlü sorman gerekir. [...] Kaba bilgileri dışarıdan [elde] edebiliyorsanız mülakatlarınıza getirmeyin. *"Bilmem ne için ne düşünüyorsunuz?"* Ne bileyim ben. *"Efendim buradaki toplantıda 25 kişi var. Siz ne düşünüyorsunuz?".* Evet, 25 kişi var. Bu olmaz. Daha da beteri soru kâğıtları; soru kâğıtlarında yaşınız, işiniz, geliriniz, anneniz babanız işte kaç kişisiniz, kaç oda var, nerde doğdunuz, ne zaman geldiniz, bunlar standart sorular. Sosyal araştırma bitti. Sosyal bilim araştırması bitti. Bu başlangıç bile değil. Bunlar sorulmasa da olur. Sadece gerekliyse yaşını, işini alırsınız. Şimdi benim o ilk başladığım zamanlarda çok temelde bir eğilim vardı. Eğer bir kimseye mesleğini ve gelirini sorarsanız ve buna göre öbür sorularınızla bir korelasyon veya çapraz tablo yaparsanız her şeyi halledersiniz.

Hiçbir şey çıkmıyor! Türkiye'de 1950'lerden 1980'lere kadar gelir ve mesleğe göre yapılan hiçbir çapraz tablo, öbür verilere göre anlamlı bilgi vermiyor. Şimdi bu niye? Ben bir makale yazdımdı geri geldi; gelire ve mesleğe göre tasnif yapmamışsınız diye. Ben hemen tabloları gönderdim. Çünkü anlamlı değil. Niye anlamlı değil? O kadar büyük bir çalkantı var ki herkes doğduğu yerden, ilk yaptığı işten, ilk aldığı gelirden, üç sene içinde o kadar değişik yerlere geliyor ki onun önemi yok. Başka faktörler rol oynuyor. Diyelim evde kaç kişi olduğu ve kendisinden büyük ağabeyi olup olmadığı babasının gelirinden daha çok etki yapıyor. Ben bunları topluyorum. Bu [...] çapraz tabloları çıkarıyorum, bunlar anlamlı veri vermiyorsa bırakıyorum, ağabeyiyle olan meseleyi alıyorum ve onu götürüyorum. Biraz da hamallık evet, maalesef biraz da hamallık, fakat anlamlı olan tabloları anlamsız olan tablolardan veya sorulardan mutlaka ayırmak lazım. Bu hamallığa girilmeyebilirdi eğer ilk genel gözlemi hakkıyla yapmış olsaydım. Bunu ben kendimde de yaşadım. Herkes yapar böyle hatalar. Ama sonra ayıklamak lazım bunları, çıkartmak lazım. Pekâlâ, yaratıcılığın ikinci aşaması [...] karşıdakinin rutin cevap vermesini önleyecek hakikaten orijinal bir soru tarzı bulmak. Benim şimdiye kadar becerdiğim en orijinal soru sorma tarzı. Eğer Ereğli kitabıyla ilişkiniz olduysa hiç ömrünüzde, ben orada bu modern sanayi toplumuna geçiş aşamasında zaman ve ölçüler meselesinde bir dakiklik meselesi ortaya çıkacağını [düşünmüştüm.] [...]

Pekâlâ, ben şimdi Ereğlili'ye ne soracağım? Siz efendim zaman hakkında ne düşünüyorsunuz, saat fikriniz var mı dersem alır mıyım bunu? Ala-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mam. Peki, nasıl alacağım, bunu bulmam lazım. *"Efendim siz saatin dakikası nedir biliyor musunuz?* "Biliyorum diyecek adam. Herkes biliyor saatin ne olduğunu. Ama ben öyle bir şey sormalıyım ki bunu hayatında kullanıyor mu, bunu yaşıyor mu, yaşamıyor mu [anlayayım]. Pekâlâ, bildiğiniz gibi kitap çok eski, herkes 100 kere okudu gibi geliyor artık bana. Bildiğiniz gibi, şey sordum: [...] 'Sabah saat kaçta kalkarsınız?' Yanlış. Niçin yanlış? Saat kelimesini kullandım. Kullanmamam lazımdı. Yaratıcılık dediğim şey, orijinalite dediğim şey bu. [...] 'Ne zaman kalkarsınız?' Kimisi namaz vakti dedi, kimisi güneş doğmadan, üzerime güneş doğurtmam dedi; bir de bu tabir var. Kimisi de yedi, yedi buçuk arası, dedi. Kimisi ben 9'a kadar uyumayı severim, dedi. Tamam. Şimdi bunları tasnif ederken 9'a kadar uyumayı sevenler kategorisi, olur mu böyle şey? Olmaz tabi. Peki nasıl, ne diyeceğiz buraya? Saat kullananlar, inanç şeyini kullananlar; ha yedide kalkmış, ha dokuzda kalkmış o fark benim için mühim değil. Ben saati kullanıyor mu onu arıyorum. Pekâlâ, bunu anlattım değil mi? [...]

Şimdi bir de bu ölçü meselesi [var], milimetresine hassas levha, çelik imal edecek Ereğli demir-çelik fabrikası. [...] O zaman, milimetreye hassas mı bilmem lazım. [...] Bir kere şeyi sordum, Zonguldak'a [...] ne kadar uzaklıkta bakalım? Kilometre mi dedi? Herkes saat derdi o zamanda. Birisi takayla gidilen saati verdi, birisi otobüsle. Onu ayırdık biraz. Ondan sonra şeyi sordum, bir kibrit kutusunun büyüklüğü ne kadar, ya da bir karıncanın büyüklüğü. Eğer karıncayı milimetrik olarak verebilirse, 3 milimetre, 5 milimetre falan, tamam milimetreye dönük olacak. Sonradan duydum ki gece yarılarına kadar kahvelerde cevabın doğrusunu arıyorlar. Hâlbuki bildiğiniz gibi sosyal bilim kestiyonerlerinde [soru kâğıdı] cevabın doğrusu yoktur. Doğrusu, ne diyorsa odur. 20 sene sonra bir daha gittim, hâlâ soruyorlar. *"Hocam ne olur söyleyin neydi cevabı?"* 20 sene sonra...

[...] İster açık sorular, [...] mülakatlar olsun, yani vaka gözlemi dediğimiz şeyler, ister bu çok [...] çok gözlemliler olsun mutlaka yaratıcı olmak mecburiyetindesiniz. Şimdi toparlayayım şimdiye kadar söylediklerimi. Genel gözlemler sizin yaratıcı sorularınızı ve gözlemlerinizi oluşturacağınız ilk aşamadır. Genel gözlemsiz bir araştırmaya başlanılmaz. İkincisi, ayrıntılı bir araştırmaya girdiğiniz zaman bu genel gözlemlere dayalı olarak ister [...] geniş, sözlü mülakatlarınızda olsun, ister soru kâğıtlarınızda olsun, istediğiniz cevabı kategorize edecek, tasnif etmeye el verecek orijinal sorular sormak mecburiyetindesiniz. [...] Çok rica ederim, nasıl yapmamak gerekiyor derseniz içinizde hoca varsa, öğrencilerinize söyleyin televizyon spikerleri gibi sormasınlar. [...] Hiç olmaz, hiç olmaz böyle şey. Pekâlâ, sonra analiz devresi geliyor. Analiz devresi geldiğinde sosyal bilimcinin yaratıcı tarafı tekrar ortaya çıkar. Bu analizde, [...] hem genel gözlemlerinize, hem [de] soru kâğıtlarınızı okuduğunuz zaman neyi neyle ilişkilendireceğinize [dair] ilk başta düşündüklerinizden çok daha farklı boyutlarda böyle perspektifler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çıkar önünüze. Onları kaçırmamanız lazım; bu sizin kapasitenize bağlı. Hiç kimse bunu size öğretemez.

Yolda giderken aklınıza gelir. Dersi anlatırken aklınıza gelir. Bak o [bununla] ilişkiliydi herhalde, gideyim bakayım diye ve böyle bu gider... Eğer yaratıcıysanız kıvrak, dinamik izahlar getirirsiniz ve sizin yaptığınızın üzerine basarak yeni araştırmalar yapılır. Yoksa tıkanır, bayat bir şey kalır, [...] jüri dosyalarında, şurada burada. Şimdi Türkiye'de ben [...] zannediyorum, bana düşeni yaptım 1950'lerin sonundan 1980'lerin ortasına kadar; şimdi pek araştırma yapmıyorum artık. Mümkün olduğu kadar aklımın erdiği ve kendi gücümde yaratıcı olduğum, [...], anlamlı ilişkiler düzenini ortaya çıkaran değişme [...] araştırmaları olarak ve orijinal sorularla şimdiye kadar görülmemiş yönlerini izlemeye çalışarak... Şöyle bir 7-8 tane araştırma [ortaya] çıktı. Bir tanesi, en iftihar ettiklerimden biri, hiç şüphesiz Ereğli'dir. Ereğli benim ilk kitabım, ilk çocuk gibi, ilk aşk gibi söyleyelim bunu. Çok kendimi içinde hissettiğim bir şeydir. Son zamanlarda yaptığım araştırmalardan da çok sevdiğim bir şey, o hiç vakaya, [...] çok sayılı şeye dayanmaz, genel gözlem[dir], Taşköprü köyündeki patronajlar ilişkilerini analiz ettiğim bir yer. O da bence çok alışılmamış yönleri [olan] ve Türkiye'nin bir numaralı problemini ortaya [çıkartan bir araştırma], o bir tek köye ait ama bana sorarsanız 1970'lerdeki Türkiye'nin bir numaralı profilidir. Patronaj dediğimiz şey, şu ağa müessesesi nasıl işliyor? Ve ben oraya hiç onu bulmaya gitmedimdi. Birdenbire çıktı işte; baktım ki değişen düzen, onun içinde araziye dönük patronaj ilişkileri yani ağalık, himaye ve istismar müessesesi, toprak alım satımına ait, meyveciliğe ait, hatta fabrika işçiliğine ait çeşitli patronaj müesseseleri... Eski düzen ağalıktan, tarımsal düzendeki ağalıktan farklı 3-4 ağalık düzeni çıktı; patronaj ilişkisi çıktı ve onunla da doğrusu kendi kendime çok öğündüm. Neyse ihtiyarladık artık, [...] o zamanlar utanıyordum bunları söylediğimde tabii. Şimdi artık [...] ringe havlu attım ben, aşağı yukarı. [...]

[...] Her zaman değişme, neyi ele alıyorsanız değişmeye yönelik bir taraf olmalı. Yoksa Türkiye'de hiçbir şeyi anlayamazsınız. Ne Türkiye'de, [ne] dünyada bir şey anlayamazsınız. Ben niçin değişme diyorum. Size bu komik gelir. Biz Türkiye'de yaşadığımız için değişme [normal bir şey], tabii değişiyoruz. [Ama] öyle değil. Biliyor musunuz ben, Amerika'daki öğrencilere köylüyle çiftçinin arasındaki farkı anlatmakta güçlük çektim. Hele köylülükten çiftçiliğe geçmeyi anlatmak için iki hafta gerekti. Şimdi, niçin diyeceksiniz. Eee, Amerika köylülüğü yaşamamış. Köylüyü anlamak için İngiliz tarihine gitmek lazım. Bildikleri kadar. Biraz da Fransa'ya belki.

[...] köleliği biliyor ama rençperliği bilmiyor. Yani kendi kendine yeten, geçimlik üretimin yapıldığı hikâyeyi bilmiyor. [...] Bizim için bu çok doğal, benim yazılarımın dörtte üçü işte köylülükten çiftçiliğe geçiş veya şehre göç ve şehirde başka bir şey olmak. Başka yerde bu yok. Ama bu kadar

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

basit bir mekanizmanın iç düzenini anlatmak için bile orijinal soru sormasını bilmek gerekir. Ve değişme. Peki, bir de bu tarafı var.

Bunlar benim meslek hayatımın en yukarı tarafları. [...] Şimdi meslek hayatımın sonuna gelelim, bitsin. Ondan sonrasını bakalım ne yaparız.

Peki, sosyal bilimin gazetecilikle ve romancılık tertibi yazılarla çok yakın ilişkisi vardır. Fakat ikisi de, öbür ikisi, vaka üzerinde durur. Kendi kafasında oluşturduğu ilişki düzenini renkli bir şekilde vermeye çalışır. Hâlbuki sosyal bilimci bunun doğru olup olmadığını irdeler. Asıl fark buradadır ve daha geniş yapar. Ama bu olur, siz [...] gerçekçi romancılardan da, gazetelerden de yararlanabilirsiniz. Fakat bunlar ikincil kaynaklardır. En önemlisi sizin kendinizin toplayacağı ve dediğim gibi yaratıcı olduğunuz hikâyelerdir.

Üç Üniversitede Hocalığın Ardından Eğitim Sisteminin Dışında Kalmak!

Sevgili Orhan'ın da dediği gibi Orta Doğu müthişti. Böyle el üstünde, herkesin kafasına vura vura, her şeyi öğretir, söz gelişi döve döve öğretir, her çıkana mutlaka doktora yapmasını ısrar ede ede, işte 'üniversiteden daha iyi bir yer yoktur, yaratıcı olmalısınız' vesaire derken küt dedik 72'ye geldik! Bir gürültü bir patırtı, ben kendimi Orta Doğu'nun dışında buldum. Tamam mı? Bir kere daha sosyal bilim çok tehlikeli bir şeydir. Peki, biraz dışarı gittim. Biraz London School of Economics'te okuttum. Biraz Bergen'de, Norveç'te okuttum. Biraz etrafta dolaştım, tekrar buraya geldim. Teknik Üniversite'de [İstanbul] ek görevli ders vermeye başladım. Şehir sosyolojisi. Bir türlü 'full time' olmuyor. Niye olmuyor? *"Kapalı kaldık"*. Ne demekse o bilmiyorum. Şimdi tam 73'ten 83'e kadar ben Teknik Üniversite'de ders verdim, on sene.

[...] Orta Doğu'da ders verirken teneke barakalarda ders veridik zaten. Eh Teknik Üniversite'nin de bir çatı katı vardı. Orada başkalarıyla veriyorduk falan. Bir kaynaştık oradaki çocuklarla. [...] Ben tesadüfen bir aralık Berkeley'e gittim, [...] Kaliforniya Üniversitesi'ne [...] kısa bir ziyaret. Türk talebeler, 10 tane mimarlık fakültesi talebesi, hocam [diyorlar bana], *"ya ben sizin hocanız değilim ki, ek görevliyim, girdim çıktım işte."* [...] Hayır. Gençler dünyanın en hakikatli insanları. Eğer [...] çatarak, ittirerek kaktırarak bile olsa, onlara bir şey veriyorsanız ve ondan sonra bunun işe yaradığını görüyorlarsa sizi hiçbir zaman unutmuyorlar. Hocalığın en tatlı tarafı o! Ama gene de bu tam olmuyor. Ne yapacağımı bilmiyorum, tam o sırada bu Taşköprü araştırması için elime bir fırsat geçti ve Teknik Üniversite talebeleriyle yaptık bu araştırmayı. Onlar da çok hoşlandılar. O makale çok iyi[ydi], dışarıda yayınlandı ve çok iyi [...] tenkitler aldık, tenkit değil methiyeler aldık bayağı. 'Bu kadar iyisini okumadık' falan gibi böyle insanı ölürken rahat ettirecek cümleler vardı içinde. O da bitti. Derken peki Teknik Üniversite olmuyor, Marmara Üniversitesi oluşuyor. Onlar

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da davet ediyorlar. [...] Talebe her yerde talebedir. Ben balıklama daldım [...] Marmara Üniversitesi'ne. Çok memnunum hayatımdan. Talebe her yerde aynıdır çocuklar. Hiç farkı yok. İnanılmaz bir şey bu. Orta Doğu'dakiler de çok parlaktılar, Teknik Üniversite'dekiler de çok parlaktılar, Marmara'dakiler de. Marmara'da 200 kişi oturuyordu karşımda öndeki 30 kişi iyiydi. [...] Orta Doğu'da 30 kişi oturuyordu. 30'u da aşağı yukarı iyiydi. Öyle gidiyor bu iş. Şimdi [...] ben orada [...] sosyolojiye giriş dersi veriyorum, genel kültür dersi gibi. Biraz da sosyal değişme veriyorum. Bölümün kendisi Siyaset Bilimi ve Kamu İdaresi. Peki, haydi [...] lisansüstü tezler başladı. Benim ilgim yok. Bunlar siyaset bilimi, 30 tane siyaset hocası var, 40 tane bilmem ne hukukçu var falan... Bir 'master' tezi, bir 'master' tezi daha, yahu ne oluyoruz, bunların hepsi sosyoloji! Ben burada sosyoloji bile vermiyorum doğru dürüst... Tam bir metot dersi bile vermiyorum. *"Biz sosyolog olmak istiyoruz."* [diyorlar]. [...] Siyaset bilimi hocaları biraz buruk, vallahi bir şey yapmıyorum. Sadece size anlattığım gibi ders anlatıyorum. 78'de girdim oraya, 82'de burukluklar başladı. Evetti, hayırdı, bilmem neydi derken 89'da ben bıraktım, 'illallah bu kadarı da olmaz artık' diye! Ama orada da bir iki doktora, bir iki lisans[üstü] verdik. Çok iyi bir makalem de orada çıktı, onunla da iftihar ederim. [...] Doktora tezlerinin birisi neşredildi, öbürü derece aldı, birisi dışarılarda okutuluyor falan. Hiç fark etmiyor yani, ha [...] Teknik Üniversite'de olmuş, ha bilmem nerede olmuş. [...]

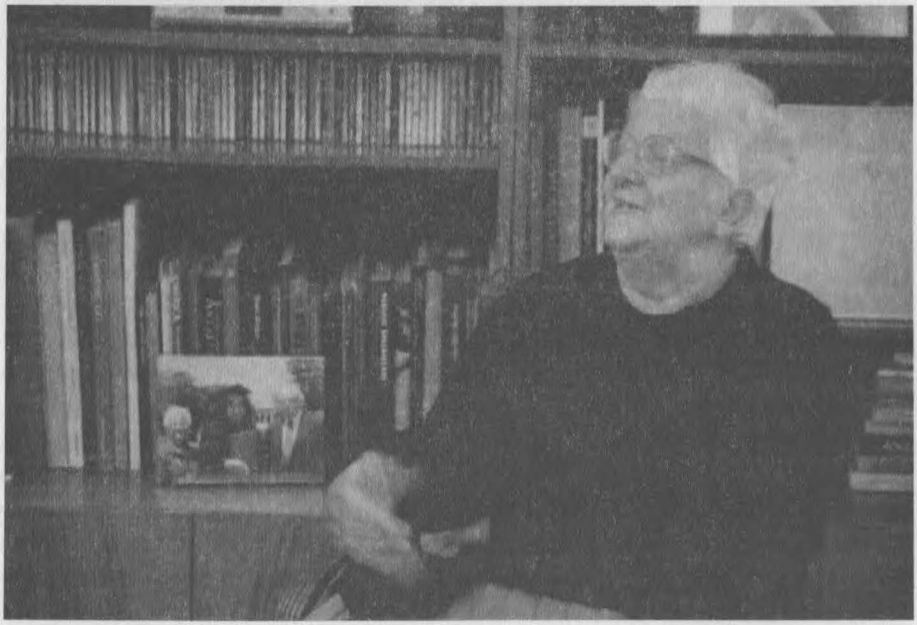

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tabii bütün bu gürültüler, girdim çıktım size asgarisini verdim, her eğitim sisteminin dışında kalmak bir şoktur. Ve son derece temelde bir şoktur. Her zaman en iyisini yaptığınıza emin olduğunuz halde çevrenizdekiler çeşitli sebeplerle silkelenmenize neden olur. Ben inatçıyım, sonuna kadar giderim, çocukları da yetiştiririm, hiç birisi kendi vatandaşlık görüşlerimi empoze ettiğimi söyleyemez, ama herkes hipotezin nasıl kurulacağını, cevabın nasıl alınacağını, tefsirin nasıl yapılacağını bilir. Bunları öğretirim. Ama dışarıda kalıyorsunuz.

'Yaşamakta İnatçıyım!'

Peki, hepsi gitti ne oldu? Bir güzel kalp sektesi sınıfın içinde, karga tulumba hastaneye... Neyse yaşadım. Yaşamakta da inatçıyım tabii. O da geçti. Ondan sonra gittikçe fenalaşıyor fenalaşıyor, fenalaşıyor... Bana, *"sen bir anjiyo yaptır"*, dediler. *"Zaten geçmişinde sabıkan var, doğru dürüst bir kalp krizi geçirmişsin."* Dedim, benden cevap, yaptırmam şimdi. Eee, ne zaman yaptırırsın? Hele bir gideyim Amerika'daki kızımı göreyim geleyim ondan sonra yaptırırım. [...] Paldır küldür bir Amerika'ya gittim, kızımı gördüm. Tek kızım var. Ondan sonra geldim, geldiğim gün doktorlardan [...] aldık randevuları. Anjiyo, eve gitmeye izin yok. Niye? Her an ölebilirsin. Ölmem hiç merak etmeyin. Cumartesi günüydü. Ben Pazartesi günü gene gelirim dedim. Hadi eve gittim; etrafımdakiler şaşkın, ne yapacaklarını bilmiyorlar. Çok yakın bir arkadaşım var, Yaşar Kemal'in karısı, *"sadece inadıyla yaşıyor bu"* dedi. *"Başka da hiçbir şeyi yok"*, dedi. Ben Pazartesi gittim, Çarşamba günü ameliyat oldum. Geçen Ağustos[20]. Şimdi de buradayım ve hayatımdan çok memnunum. [...] Belki tekrar okuturum bilmiyorum. Belki bir tane daha [...] araştırma yaparım onu da bilmiyorum. Ama hâlâ çevremde olanlar doğrusu hiç durmadan böyle kafamın içinde dönüyor ne olacak diye. Tahammülümün olmadığı şey laf salatası. [...] Ama hiçbir öğrencim beni unutmuyor. Çeşit çeşidi var bunun Orhan Silier dahil. Marmara'daki son öğrencilerim tekrar beni yemeğe çağırdılar bundan 10 gün evvel falan. Kendimi hâlâ sınıfta zannettim. [...] Sizlerin çok azını tanıyorum, ama hepinizi sınıfımda öğrenciymiş gibi görüyorum. O da benim hakkım. Teşekkür ederim.

---

[20] Kalp damar (by-pass) ameliyatından 8-9 ay sonra Tarih Vakfı'ndaki bu Kuşaklar Buluşması dizisi konferansına katılan KIRAY, 1991 yılının Ağustos ayından söz ediyor. Burada Kıray'ın söz ettiği Yaşar Kemal'in karısı ise Tilda Gökçeli'dir (S.T.)

KATILIMCILARDAN SORULAR

Türkiye'nin Büyük Değişimine Hassas Olmak

1. Soru: Soru soracak kişiler utangaçlıklarını yahut düşünme paylarını alırlarken ben bir iki şey sorayım istiyorum; çocukluk döneminizi çok kısaca geçtiniz. Eğer mümkünse sizi daha sonraki yaşamınıza hazırlayan çocukluk dönemine ait gelişim ve değişim süreciniz neydi?

M.B. Kıray: Evet, o kısmı kısa söylememe rağmen can alıcı yerlerini söyledim zannediyorum. [...] Babam mühendisti ve devlet demir yollarında çalışırdı. Dolayısıyla büyük şehirlerde, [...]işte İstanbul, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana böyle bir sürü yerlerde bulunduk. Bu bir aşamada, özellikle 3. sınıfa kadar olan aşamada, ilkokulu böyle iki yerde okumamı gerektirdi. Ama müthiş de perspektif veren bir şey. [...] Bu kadar çabuk, çok yer değiştirdiğimiz için yine hiçbir yere öyle olağanüstü bağlılığı olmuyordu insanın. Yani siz bana nerelisiniz deseniz benim size tek vereceğim cevap doğduğum yer olabilir. Ama hani doğup büyüdüğüm yer çok çeşitli yerler. Birden fazla yerler. Bunun bir başka tarafı da aile kendi içine dönük kalıyor tabii. Her gittiğiniz yerde bazı tanıdıklarınız oluyor, ama böyle işte 40 sene karşılıklı komşuluk ettik falan, yok böyle şeyler. [...] Yere ve çevredeki çeşitli insanlara büyük bağlantılar yok. Aile içinde var. Hadiselere bakmak diye bir şey var. Çevreye bakmak diye bir şey var. Ama kenetlenmek ve kopması zor [...] olmak diye bir şey yok. Belki de onun verdiği [...] dirençle mesela ben gezer güzer hocalığı meslek diye aldım. Gezer güzer hoca olmak beni öldürmedi. [...] Hâlbuki ben öyle arkadaşlar [biliyorum] hadi gene Nermin'den verelim misali, Siyasal'la başladı, Siyasal'la bitirdi [...], ama benim öyle bir şeyim olmadı. 12 sene bir yerde, 15 sene bir yerde, 7 sene bir yerde böyle hocalıklar. Tamam yani, ama böyle müthiş bağlanmalar da yok. Bu insana çevresine objektif bakma şansı tanıyor. Bunu kabul ederim.

[...] Böyle bir yaşam tarzı Türkiye'nin büyük değişimine hassas olmayı kolaylaştırdı. Bir de onu çok vurgulamak isterim; annemin babamın jenerasyonu, [...] milli mücadeleyi yapan insanlardı, Anadolu'ya geçmeler vesaire hepsi var. Nusaybin'den nasıl kaçmışlar, [...] milli mücadele, birinci dünya harbi meselelerini çocukluk hatırasıymış gibi dinlemek [...] yani komşuluk meselesi yok benim çocukluğumun içinde, ama bu değişikliklere duyarlı olmak diye bir mesele var. [...] Anne baba dışarıdan gelmiş, yani Türkiye Cumhuriyeti toprakları dışında kalmış [...] bir yerden gelmiş; milli mücadeleyi ben aile hikâyesi diye dinlemişim, ne hikâyeler... Sonra Ankara, babamı şeye gönderiyor, Çivril Denizli demir yollarını açmak için, teslim almak için...[...] Sizin çocukluklarınızda böyle şeyler yoktur. [Babam] gidiyor, arkadan annem de gidiyor. Annem de giderken bir İtalyan vapuruna binip İstanbul'dan, [sonra] Antalya'dan da [...] arabalarla [...] Çivril'e

gidiyorlar. Orada Demirci Efe var. [...] Ben Demirci Efe'yi başından sonuna, bıyıklarından [...], kuşaklarından bilmem neye kadar ayrıntılı olarak annemden dinlemişimdir. [İçeri] girdiği zaman annem korkarmış, arka odaya gidermiş, *"kuzum"* dermiş babama, *"dikkat et."* Yani bu korkunç bir adam; tabii şey çete, çete mücadelesinde [...] Yunanlılara karşı.

Ve babamın oradaki işi Demirci Efe'yle beraber tren hattında [...] vagonları ve lokomotifleri toplayıp -İngiliz hattı çünkü ama İngiliz idaresi bırakıp gitmiş- bunu işler hale getirmek, ordu ilerlerken. Ve bunu hakikaten de beceriyorlar. Yani bunları dinliyorum, becerilen şeyleri. Ondan sonra babam, işte, diyor, Nazilli'ye gidiyoruz. Eğer açılıyorsa hat biz katarla İzmir'e kadar gideceğiz. Babam gidiyor, hiç haber maber yok. Harp zamanı bu[nlar] alışılmış hikâyeler. Derken bir paket geliyor İzmir'den, babamdan da iki satır anneme. Annem ölünceye kadar o şişeyi saklamıştı. İzmir'den alınmış bir parfüm, ben parfümü hâlâ biliyorum. [...] Babam da şey demiş, 'İzmir'e geldiğimizin ispatı.' [...] Ben bir de İzmir hakkında bir kitap yazdım biliyorsunuz. Bu efeler müthiş ilgilendiriyordu beni. Taa çocukluğumdan beri içine girdim ve Demirci Efe'nin dışındaki efelerin neler yaptığının hikâyelerini, [...] okumuşsanız eğer 'Örgütleşemeyen Kent'i oradan hatırlayacaksınız. [...] Efeler ikiye ayrılıyor tam [...] milli mücadeleden biraz evvel. Bir kısmı [...] Osmanlı hükümetiyle beraber, bir kısmı İngiliz şirketleriyle beraberler. Ve bunların bütün meselesi de dağlardan palamut gibi, meyan kökü gibi mahsuller iniyor, bunu kim taşıyacak? Develerle, Osmanlılar, Osmanlı örgütleri mi taşıyacak? Yoksa trenle İngiliz örgütleri mi? Efeler bunu ayarlıyor. Aslında hani kahramanlık, kızanlar, zeybek oynama, ateş falan var ya hani [...] onların altında şey var. Kılcal yol hikâyesini kim oluşturacak? [...]

[...] Bu efeler nerede duruyordu meselesine, o Demirci Efe hikâyeleri, [...] ailenin milli mücadele hikâyelerinden gelen bir tecessüsle [merakla] girdim. Bir de baktım ki bütün Ege mıntıkasının örgütlenişi ve Ege zenginliklerinin İzmir limanından dışarıya ihracının alttaki kılcal damar hareketini Efeler yapıyor. Bu çıktı ama işte böyle de [...] hep soru soran bir çocukluğunuz olması lazım. [...] Bu çok önemliydi zannediyorum.

[...] İnsanın tam çocukluğunda yaşadıkları öyle dönüp dolaşıp bir yerden daha sonraki hayatına -eğer sosyal bilimciyseniz- [...] giriyor, sorular devam ediyor ve giriyor. Çocukluğum böyle geçti. [...] Çok hareketliydi, fakat çok arkadaşlı değildi. Çok arkadaşlı olmamasının sebebi de her sene bir başka yerdeydik aileyle. O öyle bir hoş devreydi.

Sosyal Bilimci Tenkit Etmez, İlişkileri Ortaya Çıkarır

2. Soru: Efendim hayat hikâyenizdeki tecrübelerinizden o devirlerde Türkiye'de sosyal bilimci olmanın çok büyük bir handikap olduğundan bah-

settiniz. Acaba bunun nedenleri nedir sizce? Sosyal bilimci olmak neden Türkiye'de handikap, bundan sonra da süreceğini tahmin ediyor musunuz?

M.B. Kıray: Neden acaba? Büyük değişmeler yaşandığı zamanlarda hadiselere tenkitkâr gözle bakmak değişmeyi idare edenlerin, kontrol edenlerin istemedikleri bir şey her zaman. Sosyal bilimci tenkit etmez aslında ama ilişkileri ortaya çıkardığı için, ilişkileri kontrol edenler de bunun hakkında konuşulmasını, müdahale edilmesini istemedikleri için bunu durdurmaya çalışıyorlar. [...] Ve bu her devrede var ve hiç geçeceğini de zannetmiyorum. Artı başka memleketlerde de var. Batı'da bu işlerin geliştiği aşamalarda da var. Ben Avrupa'da gözleme dayanan, gözlemlerin tefsirine dayanan sosyal bilimin gelişmediği kanısındayım. Felsefeden bahsederseniz, sosyal felsefe yani sosyal hadiseler üzerinde fikir yürütmek bu çok olan bir şey. Ama oturup da bunlar hakkında, böyle böyle gözlemledim, bu da şöyle şöyle olduğu için zannediyorum dediniz mi, bu ne Fransa'da, ne Almanya'da [var]. Hâlâ yok. Bu böyle. Hâlâ yok, hiç kendinizi aldatmayın. Ama orada bir şey var. Onu yazdığınız için üniversiteden atılmazsınız. Buradakiler yazmasanız da atıyorlar o başka mesele. [...]

Size şeyi hatırlatmak isterim. Amerika'dan ilk döndüğüm zamanlarda [bana] şey denmişti, *"Sivas'ta bir araştırma yapılabilir mi?"* Ne toplanır ne toplanmaz falan. İçişleri Bakanlığı'ndan [...] köylüler sığır değildir, nesini etüt edeceksiniz gibi bir cevap gelmişti. Bu tabii şeydi, baştan atmak için onlar da biliyor. Ama köylü zaten fakir, köylü zaten sefil, köylü zaten zor durumda. Şimdi bunun nesini yazacaksın! Canım bırak bir yazalım, belki çaresi bulunur. Hayır, biz biliyoruz. Onun çaresini de biliyoruz, ama yapamıyoruz, onu yazma. Böyle bir hikâye vardı. Böyle bir düşünce sistemi. Teşhir etmemek.

Hâlbuki teşhir etsen ne olacak? [...] Şimdi şöyle bir komik çıkmazlar oluyor. Bu sosyal bilimleri geliştirmekten yana olmayan kimselerin, teşhir edilmesini, öğrenilmesini istemedikleri hadiseleri, öğrenmesini istemedikleri çevreler kendilerinden iyi biliyorlar. Bilmem anlatabiliyor muyum? Ama kamuoyu bilmiyor. Kamuoyu zaten sosyal bilim kitabı okumaz, çıksa ne olacak? Hayır, o da bilmesin, zaten bilenler biliyor. [...] Bu bir yere kadar gidiyor. Ne zaman ki birden fazla odak ortaya çıkıyor, artı ne zaman ki bu memleketin içinde bazı reformları yapmak, değişiklikleri yapmak artık mutlaka güvenilir bilgi edinmeye bağlı oluyor, sosyal bilimler hemen çözüldü. Bu seviyeye Türkiye planlama teşebbüsüyle girdi. 1960'larda planlama bürosu açıldıktan sonra, hangi yöre gelişmiş, hangi yöre gelişmemiş; hangisine göre gelişmiş, nerede ne yapacağız dendiği zaman sosyal bilimler [...] legalite kazandı diyelim, hukuksal yer kazandı. Ve Türkiye'deki sosyal bilimlerin gelişmesinin en büyük üreticisi sosyal planlama dairesi olmuştur. Sonra bu da dalgalandı, başına gelen kimseler değişti. İstemedi-

ler bu bilgiler çıksın, [...] kontrol koydular ama ziyanı yok, bir kere çözülmüştü. Sağlıklı gözlemlere dayanan, doğru ilişkileri, geçerli ilişkileri ortaya çıkaran bilgilerin ele geçmesi için büyük bir istek oldu ve öyle başladı. Bu devam ettiği kadar da sosyal bilimler gelişecektir. Şimdi bazen daha iyisi çıkıyor, bazen daha kötüsü çıkıyor, ama çıkıyor. Bazen geri basıyor, *"Biz biliyoruz zaten her şeyi",* diyor *"Biz her şeyi hem okutuyoruz, hem topluyoruz, onun için sosyal bilime ihtiyaç yok, fakültelerde, liselerde, üniversitelerde kapatalım"* ve kapatıyorlar. Kim topluyor? Hâlâ Türkiye'de, en iyi veri, tefsir değil - hatırlıyor musunuz ben yaratıcı olmak dedim, o anlamda değil- tabii [...] bir takım tefsirler falan getiriyorlar ama sistemli değil, [ama] en iyi veri toplama yeri genelkurmaydır. Genelkurmay hakikaten Türkiye'de son derece önemli, sağlıklı veriler toplar. Ama kendi ilgisi içinde toplar. Ve kendi içinde de [...] tefsir getirmez. Bilmiyoruz nerede ne var, ne yok, ben bilmiyorum bunu tabii. Ama her askeri idareye girdiğimiz zaman oradaki veriler tatmin edici bulunduğu için kontrol edici çevreler tarafından, sosyal bilimler bir kere şöyle bir silkelenir.

[...] Mesela benim Türkiye'de [...] çok eksikliğini duyduğum ve [...] niye siyaset bilimi fakülteleri bunu yapmaz hâlâ çok merak ettiğim şey komşularımız hakkında geçerli bilimsel araştırmalardır. Niye Yunanistan üzerinde etüt yapılmaz, niye bir Suriye üzerinde Baas partisi hakkında ilgili araştırma. [...] Yunanistan'ın bile var doğru dürüst şeysi, Türkiye hakkında araştırma enstitüsü. [...] İngiltere'nin Yunanistan hakkında yazdığı bilgilerden biz Yunanistan'ı [öğreniyoruz], ama İngiltere'nin Yunanistan hakkındaki bilgisi Türkiye'nin perspektifinden değil. Böyle şeyler çok eksik. Aynı şey Türkiye'deki sosyal hadiseler için de geçerlidir. Ve bunu kontrol edici çevreler başkaları yaptığı zaman müdahale sayıyorlar Yapılmasını istemiyorlar. Planlama [DPT] ilk defa dediğim gibi, herhangi bir sosyal bilim bilgisini, kendisi için güvenilir bulursa kullanabileceği için kabul etti, ittirdi, kaynak tahsis etti vesaire ve öyle gitti. Oldu mu bilmiyorum. Evet. Buyurun.

Bilim Dediğimiz Bilgi Sanayi Toplumuna Has Bir Bilgidir

3. Soru: Bilimin sosyal değişim içindeki rolü hakkında ne düşünüyorsunuz? Bunu hem genel dünya tarihi, sosyal tarihi içindeki rolü bakımından, hem de daha özel olarak Osmanlı toplumundaki durumu bakımından...

M.B. Kıray: 3-5 sene evvel bir Sosyal Bilim Kongresi vardı Ankara'da. Orada bir tebliğim olmuştu. Bilim demeyelim, bilgi toplumla etkileşim halindedir. Toplum, temel yapısına göre kullanacağı tür bilgiyi yaratır, oluşturur ve kullanır. [...] Bilim çok spesifik türde bir bilgidir. Onun için bilgi diyorum. Değişir. İlkel insanlar mesela kendilerine göre bir mitoloji yaratırlar, O mitolojide hem dünyanın yaratılışı, hem insanın yaratılışı, hem

insan ilişkilerinin düzeni, hem insanlar öldükten sonra ne olduklarına ait her birisinin ayrı bir tefsiri [...] vardır, bir iddiası vardır. Ve o insanlar, o kabile, o düzen, o toplum, o mitolojiyi bilgi diye alır, nihai doğru diye alır ve ona göre yaşar. Değiştikçe bu da değişir. [...] Bu[nlar] küçük toplumlar ve daha çok avcılık, toplayıcılık falan olanlar [...] Ama saban ve öküze dayalı tarım toplumlarına, yani tarımda elde edilen artı ürünün bir şehre, şehirde bir krala, kralla beraber bir hukuk düzenine vesaire imkân verecek kadar çok ürün yetiştiren aşamaya geldiğiniz zaman -ki Osmanlılar bunun ilerlemiş bir türüydü- bu[nlar] mitolojiden biraz daha büyük bir inanç sistemi yaratırlar ve bu inanç sistemi içerisine hem toplumun düzeni, hem insanlar arasındaki ilişkilerin düzeni, hem de toplumun düzenindeki en nihai şey olan en üstte olanların hakları ve hukukları, onların dağıtacağı adalet, her şey bunun içine girerdi. Bunlar bizim tek Allahlı dinler diye bildiğimiz büyük dinlerdir. Bu dinler tamamen tarım toplumu dediğimiz, ama sabanla tarıma dayalı toplumların ve onun üzerindeki üst yapıyı oluşturan kralların, hukuk kaidelerinin, insanlar arası ilişkilerin, ahlakın kime ne yapması lazım geldiğine ait olan düzenin hepsini içine alırlar. Ve bu hem bilgidir, hem inançtır. Hâlbuki bilim bu değildir. Bunlarla ilgili değildir. Sanayi toplumu, sabanla tarıma ait toplumdaki bütün ilişkileri taa dibinden değiştirmiştir.

[...] Sanayi toplumunda köylülük bittiği gibi lordluk, beylik bittiği gibi ona bağlı hukuk sistemi de biter, ona bağlı aile içi düzen de biter, ona bağlı ahlak düzeni de biter, ona ait adalet, şefkat, his vesaire de biter. Bunların hepsi birbirinin içindedir. Bu bittiği zaman, bu sanayi toplumu tarım toplumuna ait olan inanç ve bilgi düzenini bıraktığı zaman- çünkü başka türlü yaşamaya başlamış- kendisine göre çok daha ayrıntılı, farklılaşmış, örgütleşmiş ve kurumsallaşmış yeni bir bilgi türünü getirdi. [...] Bunun adı bilim oldu. Hem doğa hadiselerinde neyin neyle ilgili olduğunu açıklaması bakımından, hem de insanlar arası düzen[de] neyin nerede olduğunu anlamak, [...] artı nasıl değiştiğini anlamak bakımından. [...]

[...] Bilim dediğimiz bilgi sanayi toplumuna has bir bilgidir. Şimdi bizim gibi bir Osmanlı toplumu yüzde yüz bilim öncesi toplumdur. Oradaki şeyler nedir, astronomi olsun, harita çizimi olsun vesaire, onların ticareti, onların gökle ilgili, tarımla ilgili bilgileri toplama iştiyakları [istekleri] kendi inançlarının izin verdiği miktarda gelişmiş olanıdır. [...]benim öküz teorim var, kim hatırlıyor burada bilmiyorum ama İlhan Tekeli tuttu bana şeyin kitabını getirdi, bazı isimler gidiyor aklımdan, [...] bir Arap düşünürü. Bir kasap kitabı getirdi, butlar mutlar, bu bonfile nereden çıkar diye bir kitap getirdi. Çünkü o işte öküz teorisiydi, tarımın değişmesini açıklayan bir teoriydi. [...] Peki neyse, [...] Arapça yazan, [...] Türk olduğu da söylenen birisi, şimdi hatırlayamayacağım. Ama bunlar bilgidir. Bunlar ne yazarlarsa yazsınlar bilim değildir.

Bilimin özelliği, yani sanayi toplumunun üzerine dayandığı bilgi türü olan bilimin özelliği aksini iddia ettiğiniz dakikada değişmeye hazır olmasıdır. A değil, B imiş dersiniz. Kafi miktarda deliliniz varsa, kanıtınızı toplamışsanız, usulüne göre bunu analiz etmişseniz bu kabul edilir. Osmanlı hiçbir zaman buraya gelmedi ve Osmanlı'nın hazin tarafı 19. yy.'da dış baskılarla değişmeye başladığı zaman bilimi alacağına, meşhur Ziya Gökalp tabiriyle fenni aldı, yani aleti aldı. Peki, alet bozuldu, yapacak bir şey yok. At, yenisini al. Hâlâ aynı şeyi yapıyoruz. 'Computer'ların teorisini kaç kişi biliyor burada. Şakır şakır 'computer' kullanıyor... [...] Bozulursa kaç kişi tamir edebiliyor? Bu bilgi bile değildir. Bilim olması için ilişkiler düzenini bilip, onu kullanmak, artı tersi ortaya çıktığı zaman hiç tereddüt etmeden bırakıp öbürünü almaktır. Osmanlılarda bilim yoktur, bilgi vardır. Bilgisinin temeli de inanç sistemiyle beraberdir. Özellikle insan ilişkilerine ait olan bilgisi tamamen inanç sisteminin verdiği bilgilerdir. [...] Sosyal bilimci olarak ısrarla söyleyebilirim ki inanca dayalı insan münasebetleri bilgisinin objektif değişme ilişkilerine dönük bilgiyle hiçbir ilişiği yoktur, olamaz da. Ondan sonra birbirimizi yeriz.

[...] İşin aslında bilgiyle bilim arasındaki farkın bir başka yönüne işaret etmek istiyorum. Demin söylediğim Avrupa'daki sosyal bilim olmaması hadisesiyle de bu bilinir. Fransa özellikle bu işte çok ustadır. Genel gözlem dediğim mesele var ya genel gözlemelere de, inançlara da dayanarak son derece atak ve insanı düşündüren, acaba dedirten bilgiler neşreder Fransız düşünürleri. Foucault'dan, Levi Strauss'dan, Levy Bruhl'dan, 1920'lerden daha eskilere kadar gidebilirsiniz. Aslında onların yazdıkları genel gözlemlerinden tabii ki... Buna okudukları da dâhil, algıladıkları kendi inanç sistemlerine de dayanan, objektifliği su götürür yazılardır. [...] Benim fikrimce, Türkiye hükümetinin 'biz biliriz, başka bilgi lazım değildir' [yaklaşımı] ne kadar zarar verdiyse Türkiye'de sosyal bilime, Avrupa'da da bu Fransız usulü sosyal felsefe dediğim, inançlarla genel gözlemleri çok zekice karıştıran yazılar aynı miktarda zarar vermiştir.

Ben sosyal bilimlerin gelişmesine Fransız usulü sosyal felsefenin verdiği zararı gelecek yüzyılda birileri çok yazacak diye bekliyorum açıkçası. [...] Bakın Levy Bruhl 1920 senesinde 'The Savage Mind' İngilizcesi, Fransızcasını bilmiyorum, ben Fransızca bilmem, vahşilerin mantalitesi diye bir kitap[21] yazmıştı. Burada beyaz ırktan olmayanların, Avrupalı olmayanların akıllarının başka türlü işlediğini, biyolojilerinin başka türlü olduğunu [söylüyor] ve bunun için de misaller veriyor. [...] Pekâlâ, bu bir yazıydı, çok büyük bir kitap değil, böyle 150-200 sayfalık bir kitaptı. Ve hemen reaksiyon gördü. 1920'ler geç, onun yazılması gereken zaman 1850'ler falan olmalıydı, geç kalmıştı. Fransızlar, İngilizlerden hep bir adım geriden gider,

---

[21] Burada sözü edilen Lucien Levy-Bruhl'un (1857-1939) 1923 yılında *Primitive Mentality* olarak İngilizceye çevrilmiş olan *La mentalite Primitive* adlı çalışması.

daha çok ses verir. Neden o bilmem... Ondan sonra döndü dünya dolaştı; dünya harpleri, İkinci Dünya Harbi, o namütenahi [sonsuz] insan [...] acısı. 2. Dünya Harbi'ndeki sen değişiksin, ben değişiğim meseleleri. Sen iyi düşünüyorsun, ben kötü düşünüyorum. Levi Strauss[22] çıktı. Levi Strauss ne yazıyor zannediyorsunuz? Çok daha karmaşık bir lisanla, çok daha akıcı bir Fransızcayla bana söyledikleri kadar Brezilya yerlilerinin düşünce sisteminde 3-4 istikamete dönük olma meselesinde nasıl Avrupalılardan değişik olduklarını, çünkü onların akıllarının başka türlü işlediğini söylüyor. [...] Şimdi birden bire bir, Fransızların değişik düzeni; iki, Cezayirlilerin değişik kafası; üç, Brezilyalıların değişik kafası. [...] Bana sorarsanız Levy Bruhl'dan hiç farkı yok Levi Strauss'un. Hiç farkı yok. Herkesi bir karıştırdı, bir karıştırdı! Bir de kocaman ad strüktüralizm. Neyin strüktüralizmi? Dilin. Tabii her dilin bir yapısı var, hiç şüphe yok bunda. Tabii her dildeki ifade tarzında bazı genişlemeler, bazı daralmalar olur. Fakat insan beyninin kavramlaştırma ve sembolleştirme yeteneği bütün homosapiensler için aynıdır. Buna Brezilya yerlisi de, Cezayirlisi de, Türk'ü de, Fransız'ı da dâhildir. Sembolleştirme yeteneği dediğimiz yetenek, insanı hayvandan ayıran yetenektir. Ve bütün homosapienler için... Homosapienler kim? Bugün yaşayan insan ırkı. Bunun siyahı da olur, sarısı da olur fark etmez. Aynıdır. Ama siz bunu Levy Bruhl'a anlatamazsınız. Öyle karmaşık, öyle ağdalı, öyle şatafatlı, öyle edebiyat. Neyse benim aklım [...] temiz işler. Berrak olmalıdır insanın düşünceleri. Berrak olduğunuz zaman, 'prejudice'larınızdan [önyargı] da kurtulduğunuz zaman verimli olursunuz.

İnançlar da aynı yerde durur. İstediği kadar karmaşık yazsın Levy-Bruhl. Bizdeki kimdi? Neydi adı? [...] Dinsel konularda, şimdi siyaset bilimi yazıları yazan. [...] Bulaç tamam, Ali Bulaç Bey'inkiler de dahil onların temelinde inanç var. Tamam [...] yani çeşit çeşit bilgi [...], ama bilim değil. Ve değişme zamanında, her şeyin gümbür gümbür değiştiği zamanda dikkat edin, bugün yazdığınızı yarın nakzedersiniz [reddetmek ya da tersini söylemek] kendiniz. Çünkü inancınız değişiyor.

---

[22] Modern antropolojinin önemli ismi Claude Levi Strauss'un (1908-2009), 1962'de çıkan *La Pensee Sauvage* adlı kitabının İngilizcesi 1966'da *The Savage Mind* adıyla yayınlandı.

SOSYAL BİLİMLER*

Sosyal Bilimlerde Bilgi

Her toplum kendi bilgisini yaratır. Sosyal bilimlerde bilgi birikimi Aydınlanma sonrasında hümanist yaklaşımlar ve 19 yüzyılın "*Grand Theory*"leri ile başlamıştır.

Sosyal bilimlerde erişilen bilgiyi tarif zor. Her şeyle karışıyor. Genç bir İngiliz, "iyi roman varsa sosyal bilimlere gerek yok" demişti. Sadece bu olsa gene iyi. Rast gele [örnekler verecek olursak]; Araştırmacı gazeteciler: Uğur Mumcu, Cüneyt Arcayürek ya da Robert Woodward[2]. Afrika'daki siyasi memurlar, rahipler, ya da tüccarların günlükleri, [Tayfun Talipoğlu'nun ki gibi] gezi yazıları. Ama bir aşamada özel bilgi icap etti. Kolonilerin idaresi için. Gelişme politikacıları için. Sonra çeşitli çevrelerin bilgi ihtiyacı ile yazılan "Raporlar". TUSİAD'ın Güney Doğu ile ilgili raporu.[gibi].

Türkiye'de sosyal bilgi ihtiyacı 1950'lerden sonra ve Devlet yapısını zorlayan yeni gereksinimlerle ortaya çıktı. Sosyal bilimlerin ilk meşrulaşması bunlar. Tespitler, köy envanterleri gibi. Bir tarafta Planlama, dış çevrelerin bilgi isteği için üretilen şaibeli bilgi. Konserve işi. Öte yandan "lider" araştırmaları, "*community development*"-kısır tespitler. Acaba asıl amaç neydi!

Bütün bu çalışmalar sosyal bilimler içinde farklılaşmaları yarattı; bu da tatbiki bilgi gereğini arttırdı

Bilgi yoksa çabalar genel gözlemlerle betimlemeye yöneldi ya da neyi bulacaklarını ya da aradıklarını tam bilmeden "sayım"a ve "durum tespit"ine yöneldi. Bu hem zaman içinde hem de birikimde ilk adımdır.

---

* Yukarıdaki yazı; Mübeccel B. Kıray'ın 10 Kasım 2004'de Koç Üniversitesi'nde verdiği 'Sosyal Bilimler' konulu konferans için aldığı ve ölümünden sonra kitap ve yazıları arasından **kızı Emine Kıray[1] tarafından bulunan konuşma notlarından hareketle, yine Emine Kıray tarafından yayına hazırlanmıştır.**

[1] Dr. Emine Kıray 1957'de İstanbul'da doğdu. Lise öğrenimini İstanbul Robert Kollej'de, (1976) tamamalamsının ardından ABD'de Wellesley College'den ekonomi lisansını (1980), Massachusssets Institute of Technology Ekonomi bölümünden de 1987'de doktora derecesini aldı. Uzun yıllar ABD'de Wellesley College'de öğretim üyeliği de yapan Emine Kıray'ın İngilizce ve Türkçe yayınlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır (S.T).

Yazıdaki -anlamayı ve okumayı kolaylaştırmak açısından- ara başlıklar ile köşeli parantez ve kişi ya da olaylara ilişkin dipnotlar şeklindeki eklemeler, sorumluluğuyla birlikte bana aittir (S.T).

[2] ABD Başkanı Richard Nixon'un 9 Ağustos 1974'de istifasına neden olan Watergate skandalını Carl Bernstein ile birlikte açığa çıkaran Robert Woodward, ABD'nin ünlü bir araştırmacı gazetecisidir (S.T).

Mübeccel-Emine-İbrahim Kıray ailesi Emine Kıray'ın mezuniyet töreninde (1988) çekilmiş bir fotoğrafta birarada görülüyor.

İlk aşamada bu tespitler, sayımlar aydınlatıcıdır. Ama sosyal bilimler için anlamlı olan bu verilerde hangi yönlerin, hangileri ile etkileştiklerini ortaya çıkarmaktır. Tıpkı tıpta ya da biyolojide ilk tasnifler gibi.

Bu tür gereksinimler genel sosyal bilimlerin iç farklılaşmasını başlattı

Toplumla ilgili demografi, sözlü tarih, kültürel antropoloji, aile, sanayi, giderek siyaset sosyolojisi, siyasal yapı-seçim, siyasal partiler ve diğer alt konular.

Araştırmacı 'Sosyal Yapı Bilgisine' ve 'Zaman Perspektifi ya da Değişme Duyarlılığına' Sahip Olmalıdır.

Acaba bütün bu konularda disiplinli "araştırma" ve bilgi birikimi nasıl sağlanmalıdır?

Güneşin altında her şey ilginçtir ama ayrıntı arasında boğulmadan nasıl bilgi üretmeli?

Benim için bir araştırmacının her şeyden önce çok sağlam bir *sosyal yapı bilgisi* (sosyal yapının temel özelliklerini iyi bilmesi) ve *zaman perspektifi* olmalıdır ya da *değişmeye duyarlılık.*

Bir zamanlar toplumların evrimini açıklamakta çok zorlanırdık. Şimdi toplayıcılık, tarım, sanayi toplumları artık medya bilgisi oldu. Toplumun evrimini anlamak göreli olarak kolaylaştı ama hâlâ güçlükler var. Geniş perspektifte evrimi takip etmek kolaylaştı – örneğin köylülüğün belirli bir

toplum yapısının özelliği olduğunu genelde kapalı, kendi kendine yeten üretimle köylü-bey ilişkisi içinde olduğunu hepimiz biliyoruz.

Amerika'daki araştırmacılar köylüyü çiftçi ile Türkiye'de ise öğrenci çiftçiyi ya da kırsal yöredekileri köylü ile karıştırır. Bizim yapımıza benzeyen toplumlarda en belirgin görüntüler köylü-bey ilişkilerinin çözülmesi, şehirleşme, sanayi toplumuna geçişin başlaması ve Hobsbawm'ın[3] dediği gibi köylülüğün bütün insanlık için 20. Yüzyılda bitmesidir. Çözülme biçimleri değişir ama sonuç değişmez. Bu her yer için doğru.

Daha 10-15 sene önce "köylü toprağına bağlıdır, bırakınız" gibi nostaljik ifadeler vardı. "Dönmek istiyor musunuz?" sorusuna verilen "hayır" cevaplarını ortaya dökmek istemezlerdi. *Bir dip not: Doğal olarak siyasal müdahale edici faktörlerle tarım yapısı[nın] değişmesini karıştırmamalı.*

Aslında sanayi toplumu sadece İngiltere'de iç dinamiklerle oluştu öbürlerinin hepsinde dış dinamiklerle. Ya da 19. yüzyılda Avrupa'dan Amerikalara göç ile. Sanayileşen şehirleşen örgütlenen Avrupa ve Kuzey Amerika, *dipten doruğa değişme* -anlamlı ve geri dönülemez değişmeler bu evrimsel değişmelerdir. Onun için *daha çok önemliyi daha az önemli* değişmelerden ayırmak araştırmalar için çok önemlidir. Bugünkü araştırman [araştırmacı] evrimsel aşamalarla ve değişmeyle ilgili bu temel bilgiyi hamur gibi yoğurabilmelidir. Ve günden geceye değişmelerin, çözülmelerin gözlenmesi gerekir

Aşağı yukarı İkinci Dünya Harbi sonuna kadar az gelişmiş toplumların kendi iç dinamikleri ile yeni bir sosyal bilimler talebi olmamıştı. O zamana kadar dışarıdan alınan, daha çok Avrupa'nın aydınlarının yarattığı hümanistik ya da "hukuk" gibi normatif bilginin "dogma gibi" nakli idi. Böyle bir çevrede daha önce öğretilmiş olanı tekrarlamak, bilmek, tersini düşünmek, analiz etmek ve yeni ilişkileri ortaya çıkarmaktan daha önemli idi. Üniversitelerde öğretim üyelerinin bildikleri ve okudukları yazıların dışına çıktığı çok az görülürdü.

Fasit daire 2. Dünya Harbi ve yeni Planlama gibi örgütlerin veri ve bilgi gereksinimi ile kırıldı. Gene de toplumun ve elbette üniversitelerin geçirdiği otoriter siyasal dalgalanmalar, yavaş gelişme faktörleri, sosyal bilimleri de sarstı. Böyle dalgalanmalar geçtikten sonra ayrılmak zorunda kalanların çoğu döndü. Burada sosyal bilim araştırmalarında özellikle 1960-1970 yılları arasında Batılı üniversitelerin buradakileri ve akademisyenleri bağımlı hale getirdiğini ve veri toplayan yardımcıları olarak çalıştırdığını da not etmeliyiz. Sosyal bilim birikimi olgunlaştıkça bu tür çalışmalar da azaldı ve sağlıklı hale geldi.

---

[3] Eric Hobsbawm, 1917'de Mısırda Yahudi bir ana-babadan doğan, ailesiyle 1933'de Londra'ya taşınıncaya kadar çocukluğunu Viyana ve Berlin'de yaşamış, yirminci yüzyıl Avrupa tarihi üzerine çalışmalarıyla ödüller almış önemli bir akademisyen, marksist bir tarihçi ve yazar. (S.T.)

Ama önemli bir zarar verilmiştir. Mahalli çalışanlar hipotezleri ve sonuçta arananın ne olduğunu bilmeden sade veri toplamayı, *"area studies"*i bilim zannedecek hale geldiler. Bunu düzeltmek epey zaman aldı. Zamanla ulusal örnekleme, soru kâğıdı hipotezi ile ve alt hipotezleri ile nihayet yerleşti.

Bugün araştırmalar temel yapı değişikliği üzerinde. Batılı toplum araştırmalarının çoğu oradaki yapıyı veri, değişmez aldıkları için oldukça statik ilişkileri vurgularlar (değişme Polis Müdürünün değişmesidir) Kesinlikle büyük değişmeyi kaçırırlar. Oysa ne kadar rafine teknik kullanılırsa kullanılsın değişme ve zaman perspektifi yoksa tatmin etmez

Hatta bazı sosyal bilimcilerin 18-19. yüzyıl tarih felsefesine, hümanist "olsa-olsa" düşünce sistemlerine döndükleri de görülmüştür. Özellikle kıta Avrupa'sında "her toplum üniktir [tek olmak, bir başka örneği bulunmamak] ve 'anlamak' gerekir" gibi yaklaşımlar yaygınlaşmıştır. Bunlar tatmin etmiyor, değişmeyi ele almak gerekiyor.

Araştırmada (Bilgi Üretme Sürecinde) Neler Öne Çıkabilir?

Şimdi her araştırmada ya da bilgi üretmede nelerin öne çıkabileceğine bakalım.

a. Yapının evrimleşme aşaması tespiti,
b. Değişmeye ve etkileşime duyarlılık,
c. Her araştırma, hangi teknikleri kullanacak olursa olsun, yukarıdaki noktaları hatırlayarak bir *"genel gözlem"* safhası ister. Sahaya çıkalım ne varsa gözlemleyelim; ya da elime ne geçerse okuyayım böylece araştırma ortaya çıkar - olmaz! *Seçicilik objektifliği bozmaz.* Bana uyanlar uymayanlar değil, anlamlılar.
d. Soru sormada genelde en çok yapılan hata cevap alınabilir olmamasıdır. Onun için hipotez geliştirmede bu nokta hep göz önünde tutulmalıdır.
e. Eğilim araştırma sahasını çok yaymaktır. Bunu da iyi çerçevelemek gerekir.
f. Birden fazla teknik, derinlik katmak kadar surveylerde müphem kalmış yerleri açar.
g. Açık mülakat, kayıtlar, hatıra defterleri vs. gibi yan teknikler anlama değil açıklık sağlamak için gereklidir.
h. Gözlemlerden hipotezlere ulaşmak ustalık ister ama temel yapı bilgisi ve değişme duyarlılığı ile kolaylaşır.

Toplum bütündür her tarafı birden değişir. Etkileşim sistemleri yeni faktörlerle çözülürken öbür yandan hemen yeni bağlar kurulur - yoksa iç mekanizmalar yaratır. Nazik denge, ama değişime hazır, gene dengelenir; hele evrensel bir değişimin yolunda ise.

Bir ilk aşamada tespitler öne çıkar.

İkinci aşamada ilişkileri ve sonra daha karmaşık bütünlükler ele alınır. Ama en çok istenen etkileşimlerin neler olduğunu ve giderek nasıl değiştiklerini görmektir.

TOPLUMSAL DEĞİŞME NEDİR? 1923 DEVRİMLERİ NEYİ GÖSTERİYOR?*

Toplumsal Değişme

Toplumda iki şeye işaret etmeli.

1. Evrim aşamaları,
2. Beş temel yönün oluşturduğu bütüncül yapı ve etkileşimli, dipten doruğa değişme –eski hiçbir şey[in] kalmaması

"Değişme" sözcüğü çok gevşek kullanılmakta.

Amerikan ders kitaplarına göre seçimle bir belediye başkanının gidip bir diğerinin gelmesi toplumsal değişmedir. Özal'ın kırsal nüfusu köyde tutma çabası; Meksika yerlilerinin hıristiyanlığı kabul edişi; bizde temennadan [el etek öpmekten] el sıkmaya dönüş; avrupa'da at-demir sapan-üçlü tarla sisteminin gidip buhar ve sanayinin gelmesi de.

Bunların hepsi "değişme" ama besbelli bu dağınıklığa yakından bakıp bir örüntü (*pattern*) var mı bakmalıyız. İlk göze çarpan *bazı* değişmelerde belirli bir zaman geçtikten sonra her şeyin ama *her şeyin dipten doruğa değiştiği*, birbiriyle etkileşip her şeyi silip süpürmesi! Bu bağlamda her yön aynı etkinlikte değil. Meksika yerlilerinin dini ile selam verme biçimleri öylesine yan birtakım süreçler; ama örneğin, tarım başladı mı toplayıcılık ve avcılıktan bir şey kalmıyor!

Bu kadar eskiye gitmemin nedeni bugünler için söyleyeceklerime kanıt getirebilmek.

Avlanma-toplama yerine "üretme"; artı-ürünün artması; yerleşmelerin "köy" ve "şehir" olarak farklılaşması; nüfusun artması; "üretenler" ile artı-ürünü koordine edip dağıtan, "kontrol" edenler; giderek nüfusun farklılaşması, uzmanlaşması, örgütleşmesi. Yeni insan ilişkileri, yeni kurumlar ve etkileşmeden yeni bilgi (doğayı kontrol), bilgi aktarma, inanç ve ideoloji oluşması.

---

* Bu yazı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü tarafından düzenlenen '**Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı Sempozyumu**'nda 26 Kasım 2007'de Mübeccel B. Kıray tarafından yapılması planlanan konuşmanın notlarından oluşmaktadır. **Konuşma tarihinden bir ay'ı aşkın süre önceden alınmış bu notlar, Emine Kıray tarafından yayına hazırlanmıştır.** Yazıdaki ara başlıklar ile köşeli parantez ve kişi ya da olaylara ilişkin -anlamayı ve okumayı kolaylaştırmak açısından yapılmış- dipnotlar şeklindeki eklemeler ve koyu yazımlar, sorumluluğuyla birlikte bana aittir (S.T).

Tarım toplumları genellikle birbirlerinden çok değişik gibi görünüp sosyal bilimcileri boğaz boğaza getirse de aslında alet kullanma-sembolleştirme-grupla uyum fonksiyonları, yani kendi içlerinde bütünleşmeleri açısından aynı.

Sözün nereye gittiği belli: toplum insanın doğaya uyumunun bir yönü. İnsanın organizma olarak doğa ile etkileşmesi özelliğinden dolayı "sembolleştirmesi," "alet kullanması" ve bunları hep daha etkin hale getirebilmesi toplumu yavaş ya da hızlı değiştirip yeni konfigürasyonlar oluşturuyor! Toplum böyle büyük sıçramaları doğa ile etkileşirken başarıyor. Buradaki örnek avcılık ve toplayıcılıktan tarıma, *gıda üretimine* geçiş. İkinci büyük sıçrama insan ve hayvan / *canlı-organik* enerji kullanımından *inorganik* enerji kullanımına geçiş. Yani sanayi devrimi ile oluşan dipten doruğa değişmiş yeni bir toplum yapısı.

Tarım Toplumundan Köylülüğün Bitişine

Tarım toplumunun temel özellikleri

Organik enerjinin sağladığı artı ürünle oluşan toplumda, nüfusun %80'i gıda üretiminde, %20'si onun fazlası ile yaşam sürüyor. Bu %80 *köylüdür.* İster serf olsun, ister rençper, ister zamindar [Hint ve Urdu dillerinde köylü] -- %80 köylü. %20nin %10 kadarı tarımsal olmayan üretimde -zanaatgerisi kontrolde. *Beyler*, din adamları, askerler, polisler vs.

Öyle anlaşılıyor ki tarımın Mezopotamya'da başlayıp çapadan öküz ve sapana dönmesi İÖ 12.000 yılından İÖ 8.000 yılına uzanmış, oradan da örneğin İngiliz adalarına varması İÖ 4.000-3.000'de olabilmiş –neredeyse sekiz-dokuz bin sene almış. Akdeniz havzasında çok sıkı bir denge kurmuş– bütün "öküz", "toros" inançlarını oluşturmuş. Ama kuzeyde iklim ve toprak öküzü bir türlü yerleştirememiş! Çok yağmur var, öküzler çabuk telef oluyor. Nazik denge Arap istilası ve at gereksimi, üçlü tarla düzeni ile bozulmuş. Artı üründe 3 misli artış! Giderek buhar ve elektrik enerjisi[ne dönüş] ve köylülüğün bitişi...

Bunun sonucunda köylüler de, beyler de, zanaatkârlar da, hukuk-asker düzeni de, düşünce-bilgi üretme (doğayı kontrol) de, gelenekler de, ideoloji de, "kültür" de hepsi, hepsi değişiyor. Yani yeni bir evrensel aşama gerçekleşiyor. 16. yüzyılda oluşan sanayi toplumu, 18.-19. Yüzyıllarda kristalleşiyor. Sanayinin bu taraflara, Anadolu'ya gelmesi de 20. yüzyılın ortalarını buluyor. Ve sonunda Hobsbawm 20. Yüzyılda dünyada köylülük bitti diyor.

Bu değişim sadece İngiltere'de kendi iç dinamiğiyle, sonra da her yerde dış dinamiklerle iç dinamiklerin beraber çalışmasıyla geliyor. İngiltere'de sanayi düzenine geçiş ve köylülüğün bitişi hakkındaki incelemeler insanın içini bulandıracak kadar çoktur. Diğer toplumlar için köylü-bey ilişkisinin çözülmesi ve çeşitli yönleri pek açık değildir. Ama toplum dipten doruğa değişiyor.

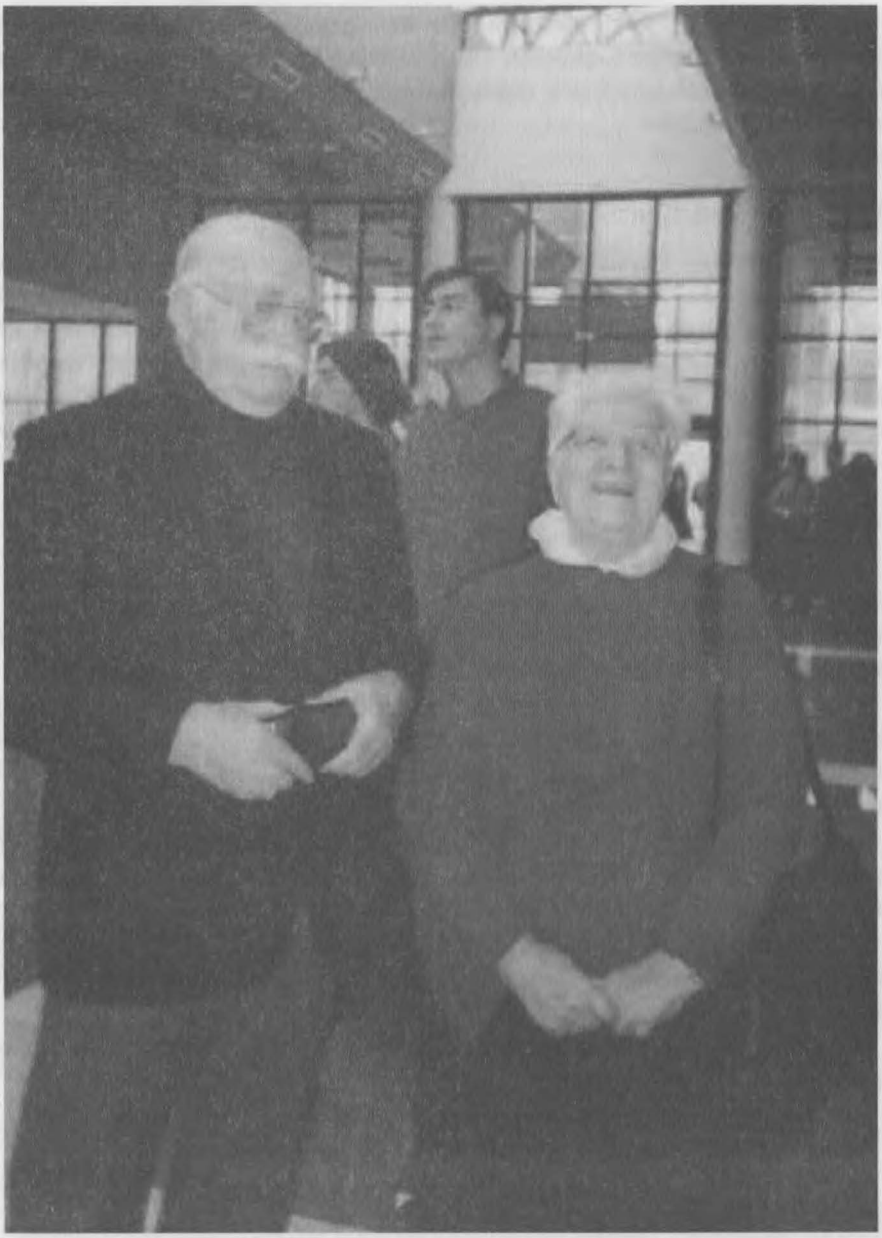

İngiltere-Fransa göçü alan Amerika'da, Kanada'da, Avustralya'da köylü yok -çiftçi ve pazarla başlıyorlar. Buna karşın İspanya-Portekiz göçü alan Güney Amerika'da köylü-bey ilişkisi sonuna kadar sürdürülüyor ve bugünkü manzara oluşuyor.

Anadolu'da Değişme

Benim derdim: Türkiye'de köylülük nasıl çözülüyor? Çünkü gördüğüm anlamlı (*relevant*) değişme, geri dönüşü olmayan (*irreversible*) değişme yeni evrim aşamasına götüren [değişme]dir; onun da en temelinde %80 köylülük var ve çözülüyor. Elbette köylülük ya da beylik ile ilişkisi günden geceye değişmiyor; üstelik değişik yörelerde değişik durumlarda değişip çözülüp bağlanmalar oluyor! Ben Anadolu'da kabaca toprak sahipliğine ve ürüne bağlı olarak en az dört mekanizma tespit ettim!

Biraz köylü kimdir açıklayalım:

Organik enerji ile basit teknoloji ile (öküz-saban) kendi üretip kendi tüketen, üretim fazlasını pay, vergi, angarya emek ve benzeri yollarla dışarıya akıtan, dışarı ile ilişkisi son derece kısıtlı tarım nüfusudur. Adana'daki pamuk işçisi, İzmir'deki tütün üretici[si] "köylü" değildir, onlar çiftçidir.

ABD öğrencisi köylüyü anlamaz, hepsi çiftçi, "*farmer*"dır. Bizim öğrenci de çiftçi ile köylüyü karıştırır. Bugünkü tarım nüfusu köylü değil çiftçidir. Sanayide de çırak değil işçidir. En önemli yön ise köylü-bey ilişkisinin çözülmesidir.

Köylüler ücretli işçi, memur oluyor, beyler, şahsen kendileri olmasa bile birileri üretimi kontrol edenler oluyor. Arada farklılaşmış, uzmanlaşmış ve örgütlenmiş gruplar oluşuyor ve hepsi ücretli.

Yani genel eğilim: tarım hâkimiyeti yerine sanayi/inorganik enerji; köylü yerine çiftçi; zanaatkâr yerine işçi; amorfluk yerine farklılaşma; dağınıklık yerine örgütlenme; köy yerine şehirleşme.

Patronajdan söz etmek istiyorum. Aslında serf-lord ilişkisi ama model köylü-bey himaye sistemleri.

Gözlem, yani sistemli kontrollü veri toplama sonucu gördüklerim:

*Ereğli'*de çileğe, çeliğe, sanayiye geçiş, iç-dış dinamikler.

*Adana'*da küçük-büyük toprak sahiplikleri, 2. Dünya Harbi, yeni "ağalar" ve ücretli tarım işçiliği.

*Taşköprü'*de su katılmamış ağa / bey ilişkisi, köylülerin çok sistemli bir "patronaj" anlayışı, pazara üretim yapana reaksiyon; giderek farklılaşan himaye düzenleri -pazara üretim olunca çeşitleniyor, siyasal korumalar çıkıyor.

Yani günden geceye değişmede toplumda her çözülen ilişki anında yeni bir yere ilişiyor ve denge devam ediyor. Aynı anda tam sanayi ilişkisi yarı değişmiş olanla, yeni şekil almış olan sanki hiç değişmemiş olanla aynı yerde duruyor. Bir taraf değişip öbürü değişmezse yeni, ikisinde de -eski ve ideal yeni-olmayan ilişki ve kurumlar oluşuyor. Dengeli yeni bir konfigürasyon oluşuyor. *Sanayi toplumuna has özelliklerin tam oluşması uzadıkça bu tip ara formlar, tampon mekanizmalar / kurumlar çoğalıyor.* Bu değişmeyi daha da yavaşlatıyor. Öte yandan, eğer değişme engellenmişse satürasyon (işba) hali sonunda setleri yıkar, sosyal hareketler, harpler, ihtilaller olur.

Bunlar ne demek? Toplum değişmenin her anında bir bütündür, dengedir. Parça parça olamaz – kişilere öyle görünebilir. Fakat bu değişmeye hazır nazik bir dengedir. Her an çözülüp yenilerle bağlanır. *Böyle aşama aşama, evrim - ara değişme, dış baskılar - iç dinamikler, üstten kanal açma - içerden kabuğu çatlatma ile bütün toplum yeni evrim aşamasına ulaşır.*

Burada bu tespitlerin bugünkü implikasyonlarına [imalarına, karşılıklarına] gelmek iyi olur. Böyle temeli sağlam yani evrim çizgisi iyi hesaplanınca süreç içindeki *yavaşlamalar* (ara formlar) ve zigzaglar (dış dinamiklere kapılmış iç hareketler) "yıkımcıl" olmuyor.

1800'lerde sanayi toplumu kristalize oluyor. Köylü-bey ilişkisinin çözülmesi ile demir-çelik, demiryolu, buharlı gemi, telgraf ile ölçülerin standartlaşması, banknot, tek hukuk sistemi ve parlamento ile globalleşme ve bütünleşme başlıyor. Toplumlar arası ilişkilerde sömürge - yarı sömürgeye dönüyor. Sanayileşmekte geç kalan toplumlarda çift yapılı toplum oluşuyor.

1820'lerden 1920'lere Osmanlı toplumu ile asimetrik etkileşim "üst yapıda" birtakım değişmeler getiriyor. Kurtuluş Savaşı ise toplumun topyekûn değişmesinin kaçınılmaz olduğunu kuruculara gösteriyor. 1923 Devrimlerini bu çerçevede görmek gerek. Kırsal yörede öşürün kaldırılması, numune çiftliği, kırsal plan: tohum, gübre ve eğitim girişimleri; etkin ve hızlı değişme için yeni siyasi yapı, harfler, sanat düzeni, takvim, ölçüler, tatiller, eşitlik – inanılmaz bir etkileşim ve bütüncül anlayış.

Ama toplum sıçramayı hemen yapamıyor. Sıçrama, teknolojinin değişmesi, 2. Dünya Harbi sonrası traktörün tarıma girmesiyle tam başlıyor. 10 köylüye bir traktör, 9 kişiyi emek fazlası yapıyor. Şehre göç ve uzmanlaşmış orta sınıf ortaya çıkıyor. Bu hemen oluyor. Göç sırasında ya da kopuş sırasında uyum bey - köylü ilişkisine benzeyen himaye sistemleri ile oluyor. Farklılaşan himaye düzenleri uyum mekanizmaları: önce aile, sonra siyasi parti, sonra tarikat, sonra yine siyasi parti. On senede bir yeni bir patron çıkıyor. Kotarılan işler düz işçiler için, daha doğrusu eğitim uzmanlık istemeyen işler yaratılıyor. Büyük çelişki hem elektronik iletişim, hem

küçük üreticilik, hem de değişmeyi önleyici eğitim sistemi olması. Bütün bunlar değişimi yavaşlatma girişimleri. Komik, ironik olan ise bu sefer içten kabukların çatlaması.

Her çözülme yeni ilişkiler geliştiriyor ve yeni konfigürasyonlar oluyor. Değişme yavaşladıkça tampon mekanizmalar ve ara formlar çoğalıyor, yeni kurumlar bile oluşuyor. "Mozaik"ler oluşuyor. Daha makro ölçekte sanki evrim çizgisini inkâr ediyor (Humeyni, Rafsancani gibi)[1]. Millet karalar bağlıyor. Sonra bakıyorsunuz her şey hatta daha hızla evrim çizgisine, "dipten doruğa" değişmeye gidiyor.

Burada "yeşil kuşak"dan ve "çekirdek değişmez" den söz etmeliyiz. Brzezinski[2] ve Huntington[3] meselesi. Bu yok; bu absurd! Kültür - yaşam tarzı farklı olabilir ama temel özellikler hep aynı. Köylü – bey - zanaatkâr yerine, ücretli, girişimci, uzmanlaşmış, farklılaşmış, örgütleşmiş toplum.

1920'lerde Avrupa buna en yakındı. AB yine yakın ama paylaşma meseleleri var. "İnanç farklılıkları", "kimlik kavgaları" destabilizasyon. Okuduğum bir makale "İngiliz kimdir?" diye soruyordu. Perry Anderson[4] "Türk kimdir?" diye soruyor. İkisi de çıkmaz sokak. Cevap: Dünya vatandaşı.

Toplum satürasyon noktasına gelince bentler yıkıldı ve seller AKP'yi sürükledi, 1923'ün bir yerlerine getirdi. Erdoğan mahalli, Avrupa'yı kavrayamıyor. AB'nin O'na bağlı olmadığı, "sel sularının" O'nu sürüklediği ortaya çıkıyor. "İslam değişmez"den Kanal 7ye, Erbakan'dan "Biz İslam siyasetçisi değiliz" diyen Türkiyelilere geldik. Bir akademisyen bile -İslam'a kaydıktan ve geri geldikten sonra- bana, sanki yalnız Türkiye'ye hasmış gibi, "laiklik yerleşebilir" diyor. Oysa gayet açık: yeni bir evrim aşamasında uzmanlaşmış, farklılaşmış, örgütleşmiş, şehirleşmiş, sanayileşmiş, inançları kişiselleşmiş, laikleşmiş bir toplum oluşmakta.

---

[1] 1979'da İran Şahı'nın halk ayaklanmasıyla devrilmesinin ardından sürgün yaşadığı Paris'ten İran'a geri dönen Ayetullah Humeyni tarafından kurulan İslam devletinden ve Ayetullahların reformist kanadını temsil eden Rafsancani'den söz ediliyor. (S.T.)

[2] Zibigniev Brzezinski, 1928'de Polonya'da doğmuş, ABD'de Başkan ulusal güvenlik danışmanlığı (1977-81 / Jimmy Carter) yapmış, bir geostratejist ve siyaset bilimcidir. (S.T.)

[3] Samuel Huntington, (1929–2008) ABD'de ulusal güvenlik konseyi, güvenlik planlama bölümü koordinatörlüğü görevlerinde de bulunan, *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeni, Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı* kitaplarıyla da tanınan, Harvard Üniversitesi Politik Bilimler Akademisi Profesörüdür. (S.T.)

[4] 1938 doğumlu, Marksist bir tarihçi ve New Left Review editörlerinden olan Perry Anderson aynı zamanda ABD'de University of California, Los Angeles (UCLA)'da Tarih ve Sosyoloji Profesörüdür. (S.T.)

İkinci BÖLÜM
BİLDİRİLER:

MÜBECCEL B. KIRAY ve ÇALIŞMALARI ÜZERİNE

Bu bölümde Bahattin Akşit, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Nermin Abadan-Unat, Ferhunde Özbay ve Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun bildirileri ile İhsan Bilgin'in[1] bildiri özeti yer alıyor.

İzleyen sayfalarda okuyacağınız altı metin Kıray'ı ve Kıray'ın çalışmalarını daha iyi anlamamıza yardım ederken; sosyal bilimler, Türkiye ve dünya'ya ilişkin kimi konularındaki düşüncelerimizin yeni açılımlarla beslenmesine kaynaklık edebilir. Çünkü bu bildirilerde Kıray ve eserlerinin yanı sıra, değişmenin sosyoloji ve psikolojisine ilişkin kimi tartışmalar da yer alıyor.

Kitaptaki bildiriler üç ana grupta toplanabilir. İlk grupta doğrudan toplumsal değişmeye ve kuramlaştırma denemesine odaklanmış bir makale; ikinci grupta; toplumsal değişme ve yansımaları bağlamında aile ve benlik değişimi, göç süreçlerinde aile ve kadın, değişmedeki rolü ve gücüyle kadın, birbirleriyle hem ilişkili hem de bağımsız üç makale olarak yer alıyor. Öz olarak geleceğe yönelik bir araştırma önerisinden oluşan tek makale ise son grupta, mekân tasviri ve yeni kentsel eğilimleri konu alan bir bildiri özetiyle birlikte bulunuyor.

Kıray'ın Araştırma Programından Bir Kuramlaştırma Denemesine

Akşit; *paradigma kavramı yerine Bilimsel Araştırma Programı (BAP) kavramına geçiş'e* değinerek, Kıray ve öğrencilerinin araştırma pratiklerinin BAP dizisi olarak ele alınmasının yarar ve gereği üzerinde duruyor. Bu değini Akşit'i; Kıray'ın sosyolojik araştırma programı sürecinde kullandığı çerçeve kavramlara ve buradan da, iç ve dış dinamikler yoluyla modernleşmeye geçişe yönlendiriyor.

---

[1] 11'inci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi "Kıray" oturumunda sunduğu bildirisini çok önemli sağlık sorunları nedeniyle yazılı metin haline getiremeyen Prof. Dr. İhsan Bilgin'in kongre programı için Haziran 2009'da hazırlayıp Aralık 2009'da kongrede sunduğu bildirinin genişletilmiş özetine burada yer veriyoruz. (S.T.)

Osmanlı toplumunun *Asya Tipi Üretim Tarzı* kaynaklı 'içsel dinamikler' nedeniyle mi, yoksa 'dışsal dinamikler' yüzünden mi modernleşemediğini tartışan Akşit, Kıray'ın feodal toplumların, tarım toplumlarının evrensel üretim tarzı haline getirilebileceği savunusunu paylaşarak, modernleşme süreçleri konusunda ortaya çıkan *'daha ileri bir kavramlaştırma tarzı'*na yöneliyor. Barrington Moore modern dünyaya geçiş için üç yol öneriyor; ilk yol, İngiltere, Fransa ve Amerika'da aşağıdan yukarıya doğru yapılan burjuva devrimleri yoluyla kapitalizme geçiş, ikinci yol ise ilk yolla kapitalistleşemeyen -yani geciken- Almanya ve Japonya'nın dış dinamiklerin etkisi, üst sınıflardan bir fraksiyonun baskısıyla modernleşmeye geçiş. Bu yolla kapitalizme geçen ülkeler arasına daha sonra, Türkiye, Mısır ve Peru da ekleniyor. Akşit bu yolun aynı zamanda faşizme zemin hazırlayan bir modernleşmeye geçiş olarak görüldüğüne dikkat çekiyor. Modernleşmeye geçişin üçüncü yolu da, sosyalist devrimler yolu olarak tanımlanıyor.

Sovyetler Birliği'nin 1989'da dağılmasının ardından kapitalist / sosyalist modernleşmeler dışında yeni modernlikler, küreselleşme, küresel karmaşıklık ve akış konularını tartışıyor Akşit ve buradan da çoklu modernliklere geçiyor. Köylerde değişme ve kırsal dönüşüm yolları, kasabada *'bastırılmışın geri dönüşü'*, siyasal İslam'ın gelişim ve yaygınlaşması, aile yapılarında dönüşümleri irdeleyen Akşit, gözlemlediği bağlantı ve ilişkilerle, "Kıray'ın tampon veya ara kurumlarını geçici olmaktan çıkartmakta ve bizi en genel düzeyde çoklu modernleşme yolları ve çoklu modernlikler kuram(lar)ına götürmektedir" değerlendirmesine ulaşıyor. Akşit yazısını "Mübeccel Kıray'ın sosyolojik araştırma programından yola çıkarak hem [...] yaklaşımlar geliştirmenin önünü açmak hem de kuram ve yöntem geliştirme ve alanda araştırma yapmanın birlikte gittiğini bir kez daha göstermek ve yeni kuramlar, yöntemler ve alan araştırmalarının önünü açmak üzere" yazdığını belirterek, "Mübeccel Kıray sonrası bir sosyolojinin veya sosyolojilerin bu tür yönelimleri olduğu[..] ve olmaya devam edeceği" düşüncesiyle yazısını bitiriyor.

Değişim Yansımaları; Aile ve Kadınlar

Bu alt bölümdeki üç makalenin odağında aile ve kadınlar yer alıyor. Kıray'ın bu konulardaki çalışmaları yanı sıra sosyal bilimlerdeki gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkan yeni yaklaşımlarla Kıray'ın yaklaşımları arasındaki gidiş-gelişler, hem bu bağlamda Kıray'ın önemini, hem de ulaşılan yeni çözümleme aşamalarını tartışma gündemine taşımış oluyor.

Ailede Değişim Ve Benlik Gelişimi

Çiğdem Kağıtçıbaşı *Akademik Yaşama Kıray'la Başlamak ve Kırk Yılın Getirdikleri* başlıklı yazısında sosyoloji ile psikolojinin arasında hiçbir ilişki-

nin bulunmamasını uzmanlaşmanın yarattığı bir fakirlik olarak tanımlarken, kendisine Kıray gibi değişim odaklı bir sosyoloğun farklı bakış açıları kazandırdığına dikkat çekerek "Bende daha önceden oluşmuş olan, sosyokültürel bağlamı dikkate alma eğilimimi çok güçlendirdi, özellikle sosyal değişme ve gelişmenin insan / toplum davranışlarındaki temel rolünü daha iyi görmemi sağladı" vurgusunu yapıyor.

Kağıtçıbaşı'nın aile değişimi ve benlik gelişim kuramı modernleşme kuramından farklı ve ona alternatif olarak gelişiyor. Bu kuram, beraberlik kültürüne ve yakın insan ilişkilerine sahip toplumlarda ekonomik gelişme ve kentleşmeyle değişen yaşam tarzlarının özerkliği işlevsel kıldığına ve beraberlik kültürü devam ettiği için de *'özerk-ilişkisel benlik'* sentezine odaklanıyor. Bu odaklanma, Kıray'ın yaklaşımı içerisindeki bir ara form ya da Akşit'in, Kıray'ın çalışmalarına referansla tanımlamaya çalıştığı çoklu modernleşme yolları ve çoklu modernlikler kuramlarına giden çizgideki bir değerlendirme sistematiğini ortaya koyuyor.

Kağıtçıbaşı, geleneksel toplumun 'bağımlı-ilişkisel' benliği ile Batılı bireysel dünyanın yücelttiği 'özerk-ayrık' benlik modelinde ihtiyaç olarak ortaya çıkan 'özerklik ve ilişki' ihtiyaçlarının beraberlik kültürüne ve yakın insan ilişkilerine sahip toplumlarda ekonomik gelişme ve kentleşmeyle gelişen 'özerk-ilişkisel benlik' sentezini geçici olarak ele almıyor. Bir ara formun geçicilikten devamlılığa dönüşümü yaklaşımı; sosyal psikolog Kağıtçıbaşı ile sosyolog Akşit'i birlikte, Kıray'ın değişme modeli üzerinden 'çoklu modernleşme yolları ve çoklu modernlikler' kuramlarına götürüyor.

Kaleidoskopik Aileden Ulusötesi Ailelere

Nermin Abadan-Unat makalesine önemli bir saptamayla başlıyor: M.S. birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun yaptırdığı sayıma göre, Anadolu toprağının ancak besleyebildiği 10-14 milyonluk bir nüfusa sahip olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1927'deki ilk nüfus sayımında da 13 milyonluk bir nüfusla karşılaşıldığı. Abadan-Unat'ın saptamasıyla, Kıray'ın 2007 Kasım'ında yapmayı tasarladığı ve ne yazık ki gerçekleştiremediği konuşmasının notlarındaki;

"1820'lerden 1920'lere Osmanlı toplumu ile asimetrik etkileşim 'üst yapıda' bir takım değişmeler getiriyor. Kurtuluş Savaşı ise toplumun topyekûn değişmesinin kaçınılmaz olduğunu kuruculara gösteriyor. 1923 devrimlerini bu çerçevede görmek gerek. Kırsal yörede öşürün kaldırılması, numune çiftliği, kırsal plan: tohum, gübre ve eğitim girişimleri; etkin ve hızlı değişme için yeni siyasi yapı, harfler, sanat düzeni, takvim, ölçüler, tatiller, eşitlik –inanılmaz bir etkileşim ve bütüncül anlayış.

Ama toplum sıçramayı hemen yapamıyor. Sıçrama, teknolojinin değişmesi, 2. Dünya Harbi sonrası traktörün tarıma girmesiyle tam başlıyor.

10 köylüye bir traktör 9 kişiyi emek fazlası yapıyor. Şehre göç ve uzmanlaşmış orta sınıf ortaya çıkarıyor."

betimlemesi, sözü edilen dönemdeki değişme sürecinin hızı ve yönü konusunda Kıray'la Abadan-Unat'ın yaklaşım benzerliklerine bir ipucu oluşturuyor.

Abadan-Unat, göç konusunda Kıray'ın ağırlıkla kırdan kente iç göçle ilgilendiğini, dış göçle ilgisinin sınırlı kaldığına değinerek; çekirdek aile yapısı egemen olsa bile aile yapısında sürekli değişmeler yarattığı, göç nedeniyle ailenin birden çok yerde yaşama durumunda kaldığında ailenin asıl yerinin kadının bulunduğu yer olduğu, aile terkibindeki bu sürekli değişmelerden ötürü Kıray'ın 'kaleidoskopik aile' kavramını kullandığı saptamalarını yapıyor. Abadan-Unat küreselleşmeyle birlikte değişen göç süreçlerine değinerek; ulusötesi aile, ulusötesi ilişkiler kavram ve kuramsal bakışlarına yöneliyor. Makalesine de, "Kıray 1970'lerde incelemiş olduğu göçmen ailesine 'kaleidokopik' [..] sıfatını taktığı zaman, göç olayını iki farklı toplum arasındaki ilişkiler silsilesine indirgemişti. Bugün aramızda olsaydı aynı olayı herhalde farklı, çarpıcı, aydınlatıcı bir sıfatla betimlerdi" diye bitiriyor.

Güçlü Kadınlar

Ferhunde Özbay, Yeşim Arat'a referansla "Mübeccel Kıray'ın temel olarak kadına değil, sosyal değişmeye odaklandığını [...] kimi yazılarının temel amacı kadını öne çıkartmak olsa bile onu anlatırken sosyal değişme kavramını kullandığı"nı belirtirken, kadın araştırmaları yazarlarınca ve de feminist tarihçiler tarafından Kıray'a yeterince sahip çıkılmadığına da vurgu yapıyor makalesinde.

Kıray'ın anlatımlarından, ailede kadınların baba ve çocukları arasındaki arabuluculuk ya da tampon rollerine değindikten sonra Özbay, "herhangi bir tampon mekanizması örneği olmaktan çıkıp, sosyal değişme sırasında ailenin en az zararla bu değişimi deneyimlemede kadınların oynadıkları önemli rolü vurgu"layarak, kadınların cinsiyet rolleri gereği kendilerine öğretilenlerin onları erkeklere göre daha güçlü kıldığı bulgusuna ulaşıyor. Özbay ulaştığı sonucu da, "Kıray'ın çalışmalarında andığı kadınlar, sosyal değişmede önemli roller üstlenirler. Toplumda ve aile içindeki önemli işlevleri dolayısıyla kendine güvenen ve saygı gören güçlü kadınlardır" diye tanımlayarak bitiriyor makalesini.

Sosyal Değişmenin Sınıf ve Mekân Boyutu

Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun geleceğin işçi sınıfı üzerine araştırma önerisi bildirisiyle, İhsan Bilgin'in yeni kentsel eğilimler konusundaki saptamaları çerçevesinde kaleme aldığı bildiri özeti, sosyal değişmenin sınıf ve mekân boyutundaki yansımalarını ortaya koyuyor.

Beyaz Yakalı İşçiler

Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Mübeccel B. Kıray'ın C. Wright Mills'in kitabı *White Collar: The American Middle Classes* üzerinden [...] 'white-collar worker' denilen yeni bir toplumsal kategori (ofis işçileri) hakkında, oldukça uzak görüşlü esin dolu saptamasının giderek yıllar içinde bizde de doğrulanmış olması" diye başladığı bildirisine, 'beyaz-yaka' sözcüğüne mi öncelik verilmeli, yoksa 'işçi'ye mi? sorusuyla devam edip somut bir araştırma önerisi ortaya koyuyor.

Nalbantoğlu'nun aktarımıyla György Lukâcs'ın 1960'lı yıllarda "ücretliyle [...] memur arasında belli bir yakınlık var" değerlendirmesi nesnel bir işçi - beyaz yakalı özdeşleşmesi olarak ele alındığında üç unsur üzerinde durma gereği doğuyor. İlki insanları 'üretim-dolaşım-üleşim' üçlemesinde tuttukları konumlarca belirlenen ideolojileri, ikincisi yeni 'köleler' olarak çalışıyor olmanın salt çaresizlik olarak geçiştirilemeyeceği, üçüncüsü ise 'emek' süreci. Bu üç unsur eklektik bir biçimde eklenmişlik değil, aynı tarihsel-toplumsal koşulların bağrında doğup belirlenen bir içiçelik sergiler.

Bu tanımlama çerçevesinden hareketle "sağlıklı öngözlemler ve teorik okumalardan türetilen sayıltı ve denenceleri sınayacak görgül araştırmalara çok fazla gerek olduğu"nu belirten Nalbantoğlu, araştırma önerisini şöyle ortaya koyuyor: "esnek üretim koşullarının sermaye-emek çelişmesinin aldığı biçimi, dolayısıyla da kriz zamanlarında işsizler ordusu saflarını boylayacak 'beyaz-yakalı' çalışanların modern yaşamın topyekun terörü altında varlığını ne ölçüde belirlediği(?)"

Mekân Tasvirleri Ve Yeni Kentsel Eğilimler

Mübeccel Kıray'ın toplum tasvirlerinin yanı sıra mekân tasvirleri de yaptığını, böylece mekânla ilişkilendirilmemiş toplumsal yapı ve toplumsal değişim analizlerinin eksikliğini ima ettiğini özet bildirisinde belirten İhsan Bilgin, bu konulardaki farkındalık bilincinin gelişmesinde Kıray'ın önemli payı olduğunun da altını çiziyor.

Bilgin, Kıray'ın mekân tasvirlerini ağırlıkla Anglo-Sakson dünyanın çekim merkezleri olan Londra, New York, Chicago ile Türkiye'den İstanbul ve İzmir'i örnekleyerek yaptığını belirttikten sonra, kendi sunuşunda bu liman kentleri repertuarına Avrupa'dan Amsterdam, Hamburg ve Barcelona, uzak doğudan da Tokyo katılarak değinilecek ve mekânsal oluşumların benzerlikleri kadar farklılıklarına da işaret edileceğine değiniyor özet bildirisinde.

Kongrede sunulan, ancak Bilgin'in önemli sağlık sorunları nedeniyle yazılı olarak hazırlanamayan bu bildirisi kitapta da ancak özet olarak yer alabiliyor.

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞMELERİN VE MODERNLİKLERİN KAVRAMLAŞTIRILMASI: M. B. Kıray'ın Araştırma Programından Yola Çıkan Bir Kuramlaştırma Denemesi

Bahattin AKŞİT*

Giriş

Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün 26-27 Kasım 2007'de düzenlediği "Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol – Mübeccel B. Kıray – Şerif Mardin Sempozyumu"na sunduğum bildiride Lakatos'un "bilimsel araştırma programı" kavramından yola çıkarak Kıray'ın araştırmalarında geliştirdiği kuramsal çerçeveyi ortaya koymaya çalışmıştım (Akşit, 2010) . O bildiri'de Kıray'ın metinlerinin doğrudan okunması kadar Tekeli'nin 2000 yılında *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* kitabının ilk, "Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray" yazısından da yararlanmıştım. Bu bildiride o çalışmayı devam ettirmek istiyorum. O bildiride bir "genel toplumsal değişme kuramı" bağlamında Kıray'ın araştırmalarının zaman içinde değişerek nasıl bir "araştırma programı"na yol açtığını düşünmeye çalışmıştım. Bu yazıda "araştırma programı" kavramının bir alt alan olarak varsaydığı "kuram"lara ve kavramlara odaklanacağım. Bunu yaparken "genel toplumsal değişme kuramı" yaklaşımından uzaklaşıp son 20-25 yılda gittikçe yaygınlaşan "çoğulcu modernleşme yolları" veya "çoğulcu modernlikler" yak-

---

* Prof. Dr. Bahattin Akşit, Denizli'nin Karaçay köyünde 1945 yılında doğdu. Denizli Lisesi'ni 1963 yılında bitirip Mühendislik eğitimi görmek üzere sınavla ODTÜ'ye girdi. Hazırlık okulundaki bir yıllık İngilizce öğrenimi sürecinde bölüm değiştirmeye karar vererek yeniden sınava girip Sosyal Bilimler bölümüne geçti. 1964 – 1968 yılları arasında ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü Sosyoloji Opsiyonunun öğrencisi olarak Mübeccel B. Kıray'ın verdiği tüm sosyoloji derslerini almanın ötesinde, Kıray'ın araştırma modellerini köy ve kasabalarda uygulayarak, daha sosyoloji üçüncü sınıf öğrencisiyken bir kitap yayınlama başarısını gösterdi. 1968'de ODTÜ'den mezun olup ABD'ye giden Akşit, Chicago Üniversitesi'nden 1971'de Master, 1975'de de doktorasını aldı. 1985'de doçent, 1991'de de profesör olan Bahattin Akşit 2007'de ODTÜ'den emekli olmuştur. Halen Maltepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi olan Akşit'in kendi başına ve/veya meslektaşlarıyla ortaklaşa yapılmış çok sayıda araştırması, İngilizce ve Türkçe yayınlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır. (S.T)

laşımından yola çıkarak konuyu düşünmeye çalışacağım. Konuya İngiltere modernleşmesi, Fransa modernleşmesi, Hindistan modernleşmesi, Kırgızistan modernleşmesi ve Türkiye modernleşmesi şeklinde bakabileceğimiz gibi Türkiye modernleşmesi içinde alt modernleşme ve modernlikler olarak da bakmaya başlayabiliriz. Türkiye'deki "kentsel alanın modernleşmesi" ile "kırsal alanın modernleşmesi" için ayrı kavramlaştırmalar geliştirebileceğimiz gibi farklı kent grupları ve köy grupları için modernleşme kuramları düşünebiliriz. Bölge modernleşmeleri düşünebileceğimiz gibi "Türk modernleşmesi" ve "Kürt modernleşmesi" yollarını farklı kavramlaştırmalarla anlamaya çalışabiliriz. Kurumlar alanına girdiğimiz zaman ailedeki, eğitim sistemindeki, ekonomideki, iktidar yapılarındaki, kültürdeki modernleşmeleri kendi alanlarının işleyiş mantıkları/dinamikleri bağlamında kavramlaştırmaya başlayabiliriz. Kıray'dan bir sonraki kuşağın ve ondan da bir sonraki kuşağın yaptığı kuramlaştırmaların bu çoğulculaşma yönünde olduğunu düşünüyorum. Ben bu çoğulculaşmayı kendi kuram, yöntem ve araştırma pratiğimden örnekler vererek göstermeye çalışacağım. Bunu yaparken Kıray'ın genel toplumsal değişme kuramından yola çıkarak ve zaman zaman ona ters de düşerek ve eleştirel bir şekilde bu kavramsal çerçeveyi nasıl dönüştürdüğümü ortaya koyma çabası içinde olacağım.

Bu giriş bölümünde bazı nitelendirmeler yapmak durumundayım. Birinci olarak, yukarıdaki son cümledeki ters düşme, karşıtlık veya kopuş aynı zamanda bir koşutluk (düz düşme), yandaşlık ve devamlılıkla birlikte gidiyor. İkinci olarak, Kıray'a karşıtlık içinde öne süreceğim çoğulcu modernleşmeler veya özgül toplumsal değişmeler/geçişler kavramlaştırması kendi yazdıklarımı eleştirmek ve onlara ters düşmek anlamına da geliyor. Üçüncü olarak, yapacağım kavramlaştırma saf kuramsal düzeyde önermeler bütünü oluşturmaktan çok zaman-mekânda gelişmeler, geçişler, kopuşlar ve devamlılıkları görmek ve göstermek düzeyinde olacaktır. Yani hem kavramlaştırmanın nesnesi olan sosyal gerçekliğin bütünselliği, sistematikliği, devamlılığı sorgulanacaktır, hem de kavramlaştırmanın bütünlüğü, devamlılığı, bir paradigma oluşturup / oluşturmadığı sorgulanacaktır. Burada üç gerçeklik düzeyi birbirine paralel, birbiri ile iç içe geçerek ve birbirleriyle etkileşim içinde zaman-mekânda devamlılıklar ve kopuşlar bağlamında oluşmakta, değişmekte veya gelişmektedir. Bunlardan birincisi toplumsal-tarihsel gerçeklik; ikincisi kuramsal gerçeklik düzeyidir. Üçüncüsü ise daha önceki her iki düzeyin de üzerinde bir başka gerçeklik düzeyinden çözümleme yapılmasıdır. Bu esasında ikinci düzeyin hem bir parçasıdır hem de "meta" veya ötesi bir düzeydir. Bu girişe son not olarak, Mübeccel Kıray'ın ve kendimin geçmişte yazdıklarımı eleştirel bir değerlendirmeyle yeniden ele alışımın nedenini eklemek istiyorum. Birincisi, Tekeli'nin (2004) de belirttiği gibi bir iç tarih ve gelenek oluşturmak için kopuşları ve sürekliliklerı yeniden ele almak gerekiyor. İkincisi, kuram gökten zembille inmiyor,

ancak bu tür kuramsal araştırmalar, eleştiriler, değerlendirmeler ve denemelerle ortaya çıkıp gelişiyor.

Paradigmadan Bilimsel Araştırma Programına Geçiş

Genel toplumsal değişme ve modernleşme kuramından, özgül toplumsal değişme ve geçişler veya özgül ve çoğulcu modernleşme ve modernitelere geçmeden önce "paradigma" kavramından "bilimsel araştırma programı" kavramına geçişi kısaca anlatmak gereklidir. Bunu daha önce Kıray üzerine yaptığım sunuş için yazdığım bir yazıdan (Akşit, 2010) özetleme yaparak ortaya koymaya çalışacağım.

Kuhn bilimlerin Popper'in ileri sürdüğü gibi evrimci bir şekilde ve yavaş yavaş değil, devrimci bir şekilde paradigma sıçramalarıyla ilerlediğini öne sürmüştür. Bu tez kendi başına sorunlu olmayabilirdi. Ancak Kuhn bu teze ikinci bir tezi, arka arkaya gelen paradigmaların birbirleriyle karşılaştırılamayacak kadar farklı olduğu tezini eklemiştir. Bu ikinci tez arka arkaya gelen paradigmaların gelişme veya ilerleme oluşturup oluşturmadığı tartışmasını başlatmıştır. Feyeraband daha ileriye gitmiş ve bilimsel disiplinlerin gelişme tarihinde tek bir metot ve teori etrafında tek bir paradigmanın oluşmasının söz konusu olmadığını tam tersine teoriler veya kuramlar çeşitlenmesinin gözlemlendiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Popper'in hipotez test etme ve hipotez yanlışlama yaklaşımının, yanlışlanan tek bir hipotezle bir teorinin yanlışlanması olarak düşünülmemesi gerektiği vurgulanmış, söz konusu olanın teori yanlışlama değil teori bırakma olduğu ortaya konmuştur. Bir teorinin bırakılması için alternatif bir teorinin çıkmış olması, bu teorinin bir önceki teorinin açıkladıklarını içermesi ve açıklayamadıklarına da çözümler getirmiş olması gerekmektedir. Pooper, Kuhn ve Feyerabend'in yaklaşımlarında yola çıkan Lakatos, bu yeni durumda Paradigma kavramı yerine Bilimsel Araştırma Programı (BAP) kavramını kullanmanın daha doğru olacağını ileri sürmüştür. Bir araştırmacı veya araştırma ekibinin bir ömür boyu aynı paradigma içinde kalarak çalışması yerine bir dizi bilimsel araştırma programı (BAP-1 ... BAP-n) içinde çalışması söz konusudur. BAP-n, BAP-n-1'den daha özgülleşmiş alanlara girmekte, daha önce araştırılmış ve açıklanmış bütün konuları ve düzenli oluşları varsaymakta, daha önce açıklanamayan ve anomali olarak görülen konuları da açıklamakta, ayrıca yeni araştırma alanlarının ufkunu açmaktadır (Kuhn, 1982; Keat ve Urry, 1994; Feyerabend, 1989; Akşit, 1980, 1985, 2010).

Mübeccel Kıray'ın ve onun öğrencilerinin araştırma pratiklerinin bilimsel araştırma programları dizisi olarak anlaşılmasının verimli olacağını düşünüyorum. Bunun hem makro düzeydeki araştırma ve kuramlaştırmalar için hem de mikro düzeydeki kavramlaştırma ve araştırmalar için geçerli oldu-

ğunu ileri süreceğim. Ancak daha ileri gitmeden önce mikro-makro düzeyleri ile fail-yapı ilişkileri konusunu kısaca açıklamak gerekmektedir.

Makro-Mikro ve Yapı-Fail Bağlamında Kuramlaştırma ve Sorunları

Bilindiği gibi kuramların açıklamaya çalıştığı gerçekliğin ve odaklandığı düzeyin makro veya mikro düzeyde olması veya bu iki düzey arasındaki bağlantıları dikkate alıp, almaması çok önemlidir. Benzer şekilde yapıya odaklanıp kişi, kişiler arası etkileşim ve grup düzeyindeki failleri dikkate almamak veya tam tersine kişiler arası etkileşimi ve failleri dikkate alıp yapı düzeyindeki süreçleri dikkate almamak veya bunlar arasındaki diyalektik süreçleri dikkate almak kuramsallaştırmada çok önemlidir. Son zamanlardaki sosyolojik kuramlaştırma denemeleri mikro ve makro düzeyleri; fail ve yapı diyalektiğini dikkate alarak yapılanlardır (Layder, 2006). Toplumsal alanlar teorisi olarak adlandırılan bu yaklaşım çerçevesinde dört alan belirlenmiş ve bu alanların güç ilişkileri göz önüne alınarak ve zaman-mekâna yayılması kurgulanmıştır (Layder, 2006:318). Layder'ın bu yaklaşımını biraz değiştirerek şu şekilde ifade etmek uygun olacaktır. Önce dört alanı ortaya koyalım:

1. Her ne kadar yapısalcı yaklaşımlar reddetse de bireylerden, aktörlerden veya faillerden başlamak durumundayız. Farklı toplumsal hayat alanlarının sağladığı göreli özerklikler bağlamında özneleşen/failleşen bireylerin her birisine özgü veya tekil psiko-biyografik güzergâhlarını/kariyerlerini toplumsal analizde dikkate almak zorundayız. Faillik analize alınmadan yapılacak açıklamalar makro düzeyden mikro düzeye inmemizi engeller ve açıklamalarımızı fakirleştirir. Sıfıra yakın özerkliğe sahip olan kölenin bile belirli failliği söz konusudur. Onun katılımı olmadan köle-efendi ilişkisi yürütülemez. Köle sahibinin kölelere karşı hoşgörülü mü, gaddar mı olacağı bir ölçüde kölelerin itaatkâr mı isyancı mı olduklarına da bağlıdır.
2. İkinci düzeyde toplumsal ilişkinin ortaya çıkışını ve inşa edilişini ele almalıyız. Toplumsal durumlara göre değişen karşılıklı etkileşim (situated activitiy), anlaşma ve anlamlandırma süreçleri toplumsal ilişkinin inşa edildiği, yeniden üretildiği, dönüştürüldüğü veya sona erdirildiği alandır.
3. Toplumsal etkileşimlerin yer aldığı toplumsal ortamlar (social settings), tarihsel olarak ve toplumdan topluma çok değişkendir. Bu toplumsal ortamların bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz: Aile ortamları, arkadaşlık ilişkileri, ilköğretim sınıflarındaki veya üniversitelerdeki ders, seminer ve konferans ortamları, firmalar ve diğer işyerlerindeki ortamlar, köylerdeki tarlalar, köy kahveleri, doğumlar, düğünler ve cenazelerdeki ortamlar, kent pazarları, pastaneleri,

alışveriş merkezleri ve sokaklarındaki ortamlar, hastanelerdeki ortamlar, sinema ve tiyatro salonlarındaki ortamlar ve diğer yüzlerce insanların yüz yüze geldiği ve etkileşimde bulunduğu ortamlar.

4. Makro düzeyden mikro düzeye kadar gelen bağlamsal kaynaklar (contextual resourses), veya sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel kaynaklar diğer üç düzeydeki etkileşimlere kaynak sunmakta, olumlu ve olumsuz geri beslemelerde bulunmaktadır. Makro düzeyden mikro düzeye doğru giden belirleme, belirlenme, göreli özerklik ve olumsallık konumlarından oluşan çeşitlenme bu boyut içinde ele alınmaktadır. Bu alanların her birisinde iktidar mücadeleleri/ilişkileri sürmekte ve her bir eylemin, yapının, sistemin, grubun, sınıfın yeniden üretilmesi, dönüşmesi veya yok olmasının kararı verilmektedir. Zaman-mekânda genişleyen, ilişki, kurumlaşma ve örgütlenmeler, sistemler ve şebekeler şeklinde yatay ve dikey eksenlerde yaygınlaşarak küresel sistemle bütünleşirler veya dışlanarak yalıtılmış ve parçalanmış bölmeler, gettolar oluştururlar.

Modernliğe Farklı Geçiş Yolları ve Çoğul Modernlikler

Aşağıdan yukarıya doğru burjuva devrimleri ile modernliğe geçiş, köylü işçi devrimleri ile geçiş ve yukarıdan aşağı baskıcı modernleştirmeler fikri 1960'ların ortasında Barrington-Moore (1967) tarafından ortaya atıldı. Daha sonra Skocpol (1979) aşağıdan yukarıya olan burjuva ve köylü-işçi devrimleri yoluyla modern dünyaya geçişi inceledi. Trimberger (1978) ise yukardan aşağıya baskıcı modernleşme yolu olarak Almanya, Japonya, Türkiye, Mısır ve Peru'yu inceledi. Stuart Hall ve arkadaşları (1992) Sovyetler Birliği'nin 1989'da dağılmasının hemen arkasından modernlikleri ve geleceklerini ele aldılar. Therborn (1995) ise Barrington-Moore'dan farklı dört modernleşme yolu önerdi: 1. Avrupa modernliği, 2. Yeni Dünya modernliği, 3. Kolonial dünyadaki modernlik ve 4. Dış tehdit karşısındaki modernlik (Therborn, 1995: 5-7). (*Therborn'un dördüncü modernleşme/modernlik yolu veya türü Osmanlı İmparatorluğu-Türkiye ve Rus Çarlığı-Rusya gibi tam olarak kolonyal devlet hegemonyası altına girmemiş toplumlardaki modernleşmeyi anlatmaktadır*).

Tomlinson, bu modernlikleri kültürel küreselleşme ve küresel modernlik bağlamında ele aldı. Daha da önemlisi ekonomik alan, siyasal alan, kültürel alan gibi farklı alanlarda farklı modernlik başlangıçları, kopuşlar ve süreklilikler olabileceğini belirtti (Tomlinson, 2004: 53-61). Habermas (2005) ise post-seküler bir dünyada çoklu modernliklerin kavramlaştırmasının kaçınılmaz olduğunu yazdı.

Mübeccel Kıray'ın araştırmalarına ve kavramlarına geçmeden önce O'nun hayatından kısaca söz etmekte yarar vardır.

Mübeccel Kıray'ın Kısa Psiko - Sosyal Biyografisi

Mübeccel Kıray'ın bilimsel araştırma programının oluşumunu anlayabilmek için onun hayat hikâyesini-biyografisini, onun bir kendilik, bir özne, bir fail olarak oluşumunu anlamak gerekmektedir. Daha önceki bir yazıda (Akşit, 2010), *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım*'daki kendi anlatısına (Kıray, 2001) ve kendi gözlemlerime dayalı olarak bu oluşumu anlatmaya çalıştım. Burada oradakileri özetlemek ve bir iki yeni cümle eklemekle yetineceğim. Mübeccel Kıray Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıl olan 1923 yılında doğmuştur. O kendi kuşağından birçok kadınla birlikte bir "Cumhuriyet Kızı"dır. Elif Ekin Akşit, "Cumhuriyet Kızı" kavramını, Kız Enstitüleri üzerine yaptığı araştırmadan yola çıkarak şu şekilde tanımlamaktadır:

> *"Zaten en büyük değişimleri en çabuk geçiren ve kendilerine Cumhuriyet Kızı denilen de bu ilk kuşak kızlardı. Elbette sadece enstitülüler değildi Cumhuriyet kızları, o dönemde ulus-devlet yaratma sürecinin her alanında birçok kadın çalışıyordu."* (Akşit, E.E., 2005, s. 151).

Birisi erkek, ikisi kız kendisinden büyük üç kardeşinin olduğu, eğitimli bir anne ve bir demir yolcu mühendis olan bir babanın oluşturduğu bir ailede sosyalleşen Mübeccel Hocanın ablalarından birisi 1930'ların ilk yarısında Ankara Kız Enstitüsü'ne devam etmektedir. Elif Ekin Akşit'in de ortaya koyduğu gibi Kız Enstitüleri ulus-devletin modern ev kadınlığının öğretildiği bir yerdir. En küçük kardeş olan Mübeccel Kıray'ın ise Kız Enstitüsünde yatılı kalıp Ankara Kız Lisesi'ne devam etmesine karar veriliyor. *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım* kitabında görüşmeyi yapan arkadaşlar "Niye Enstitü değil de liseye gönderiliyorsunuz?" diye soruyorlar. Görüşme sırasında orada olan İbrahim Kıray "Kabiliyet" diyor. Mübeccel Hoca da "Evet. Bütün hocaların çok umudu vardı bende, öyle diyelim" diyor (s. 33). Ancak ablasının kızıl hastalığı dolayısıyla oluşan bir tecrit durumu babanın Mübeccel Hocayı Eskişehir'e, ailenin yanına götürmesine ve Eskişehir Lisesi'ne kayıt yaptırmasına neden oluyor. Ancak orada da fazla kalamıyor, çünkü aile Adana'ya taşınıyor ve Adana Kız Lisesi'ne kaydı yapılıyor. Ancak orada da sadece lise birinci sınıf bitiriliyor ve sonra aile İzmir'e tayin olduğu için bu sefer İzmir Kız Lisesi'ne kayıt yaptırılıyor ve lise orada tamamlanıyor (s. 38).

İbrahim ve Mübeccel B. Kıray

Bilim değişkenliği ve değişmeyi inceler ve araştırır; değişmeyenleri de hangi değişmeler oluyor ki değişmeyen şeyler ve yapılar değişmeden kalabiliyor diye inceler. Mübeccel Hoca'nın kişiliği, kendiliği, özneliği işte böylesine bir "mobility/ hareketlilik" ortamında oluşmuş gelişmiştir. Yönelimi

veya "habitus"u ulus-devletin modern ev-kadını olmak yönünde değil modern ulus-devletin ve modern toplumunun profesyonel bir üyesi olma yönünde gelişmiştir. Tıp veya biyoloji alanında profesyonellik için Ankara'da imkânların olmadığı ortaya çıkınca önce felsefeye yöneliyor. O zamanki Dil-Tarih Felsefe'deki skolastikliği görünce de Sosyoloji alanını seçiyor ve modernleşme yoklundaki toplumun bilgisini üretme misyonu yönünde önemli bir adım atıyor. Behice Boran, Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav gibi sosyal bilimciler, kendi ailesi ve lise yıllarının öğretmenlerinin çok ötelerine geçen bir bilimsel araştırma ufkunu Mübeccel Hoca'nın önüne açıyor; Mübeccel Hoca da bu yolda heyecanla ve şevkle yürüyor. Lisans derecesi ile yetinmiyor ve doktora çalışmalarına başlıyor ve Behice Boran'ın danışmanlığında "tüketim normları" konusundaki bir doktora tezini 1947'de tamamlıyor. O sırada DTCF'de cadı kazanı kaynatılıyor ve akademik düzeyi çok yüksek olan hocaların üniversiteden uzaklaştırılmaları başlıyor. Mübeccel Hoca, Behice Boran ve Muzaffer Şerif'in önermesiyle Northwestern Üniversitesi Antropoloji Bölümünde ikinci bir doktora çalışmasına başlıyor ve 1950'de bitirip Türkiye'ye dönüyor.

1950'lerin başında sosyoloji üç farklı mekân ve kurumda, dünya görüşü ve sosyolojik-teorik yaklaşımlar bakımında çok farklı olmasalar da üç odaklı bir bölmelenmişlik içinde yürütülmektedir (Akşit, 1985; Akşit, 2010). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki Sosyoloji Hilmi Ziya Ülken başkanlığında, yine aynı üniversitenin İktisat Fakültesi'ndeki Sosyoloji ise Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu başkanlığında yürütülmektedir. Ankara Üniversitesi DTCF'deki Behice Boran ve Niyazi Berkes başkanlığındaki sosyoloji kürsüsü 1947-48 tasfiyeleri ile kapatılmış ve 1949'da Tahir Çağatay ve Nihat Nirun'un yürüttükleri bir kürsü olarak yeniden açılmıştır. Bu üç kürsü her ne kadar bazı küçük farklılıklarla birbirinden ayrı dursalar da her üçü de milliyetçi-muhafazakâr çizgiye yakın bir sosyoloji geleneği içinde olmuşlardır. DTCF'deki 1939-1947 yılları arasındaki ampirik araştırmalara dayalı marksist sosyoloji geleneği sahnede değildir. Mübeccel Hoca 1950'de iki doktoralı bir sosyolog-antropolog olarak Türkiye'ye dönmüş ancak bu kürsülerden herhangi birisine kabul edilmemiştir. O zamanki siyasal-hukuksal düzen onu sosyoloji kürsüsünde değil siyasi mahkum olarak hapishanede görmek istemiş ve "1951 Solcu Tevkifatı" sürecinde yeni evlendiği eşi İbrahim Kıray ile birlikte tutuklanmıştır. İki yıl hapiste kaldıktan sonra mahkeme önüne çıkarılmış ve özgürlüğe kavuşmuştur. Üniversite'ye girmesinin o dönemde mümkün olduğunu görmüş ancak ilerde bunun mümkün olabileceğini düşünerek ingilizce bilgisini kullanarak bir yandan bir firmada sekreter olarak çalışmış bir yandan da doçentlik tezini hazırlamıştır. Benim ve birçoğumuzun başına geldiği gibi doçentlik sınavından geçirilmemiş ama O yine yılmamış ve ikinci kez girmiş ve doçentliğini almıştır.

Mübeccel Kıray'ın kişiliğini veya bireyselliğini yapılar/şartlar tarafından belirlenmiş bir birey olarak düşünmek bağnaz bir yapısalcı belirlemeciliğin bile cüret edemeyeceği bir yaklaşım olur. Hatta belki de bireysel özerkliğe belirli derecede imkân tanıyan Bourdieu'nun "habitus" kavramı bile buradaki direnme ve toplumun bilgisini üretme yönündeki failliği/özneliği yeterince açıklayamıyor. Burada direnen, aktif bir fail olarak ve yaratıcı bir şekilde kendi toplumsal güzergâhının önündeki engelleri kaldırmaya çalışan ve üstlendiği mesleki-bilimsel misyonu / yüce düşü her halükârda gerçekleştirmek isteyen bir kişilikle karşı karşıyayız. Bir gün mutlaka toplumunun bilimsel bilgisini üretme ve aktarma konusunda bir konumu yakalayacağını biliyordu ve ona göre hazırlanıyordu. Aradığı konum 1960 darbesinden sonra ortaya çıkan siyasal dönüşümler sonucunda kurumlardaki koyu muhafazakâr-milliyetçi havanın dağılması ile ve yeni kurulan ODTÜ bağlamında ortaya çıktı ve onun bir bilimsel araştırma programı oluşturması ve yaygınlaştırması için gerekli olan konumları ve toplumsal-siyasal ortamı yarattı. 1960'lı yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulması ve birinci ve ikinci planların yapılması da bu yeni ortamın önemli öğelerindendir.

Kıray'ın bilimsel araştırma programının başlangıcını 1939-1947 DTCF Sosyoloji geleneğinden başlatabiliriz. Ancak, 1960-1961 akademik yılı ikinci yarısında ODTÜ'ye girdiği andan itibaren çok hızlı bir gelişme oluyor. 1962'de Ereğli Araştırmasını yapıyor ve 1964 yılında *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* DPT tarafından basılıyor. 1963-64 yıllarından Söke Araştırması yapılıyor ve *Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi* 1964 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından yayınlanıyor.

Daha önce de anlattığım gibi (Akşit, 2010), 1964-1965 ders yılında biz birinci sınıfta sosyoloji ve antropolojiye giriş derslerini ondan alırken Mübeccel Hoca da Çukurova Bölgesindeki dört köyde alan araştırması yapıyordu. İkinci sınıfta köy sosyolojisini alırken bu alan araştırmasını bize anlattı ve biz de ilk alan araştırmamızı bu ders için yaptık. Belki de ikinci sınıftaki heyecanlı yaşantımızı kısaca anlatmak ilginç olur. Mübeccel Kıray'ın iki dersi ikinci sınıfta sırasıyla "Şehir Sosyolojisi" ve "Köy Sosyolojisi" idi. Mantıksal ve evrimsel olarak önce köy sonra şehir sosyolojisi olmalı. Ama Mübeccel Kıray önce şehri sonra köyü anlatıyordu. Neden önce şehri anlatıyordu? Çünkü şehir sosyolojisinde modern toplumu anlatıyordu. Mübeccel Kıray'ın derdi geleneksel toplum veya karasabanla yapılan tarımsal üretimden çıkan artık ürünün cevaz verdiği bir devlet yapısı ve dinsel ve geleneksel toplumdan modern sanayi-kent toplumuna geçişi anlatmaktı. Sanayi öncesi toplumda az sayıda esnaf ve zanaatkârın yaşadığı küçük şehirler var. Bir de imparatorluğun başkenti olan bir şehir var. Bütün bunlar beş bin yıl kadar önce olmuş olan tarım ve şehir devriminden sonra kurulmuş tarımsal imparatorlukların hâkim olduğu organik enerjiye dayalı üretim yapı-

lan köy toplumları. Organik enerji kullanımından inorganik enerji kullanımına, kömür, buhar ve elektrik enerjisine geçişten sonra köy toplumları yavaş yavaş azalacak ve nüfusun çok küçük bir yüzdesi köylerde yaşar duruma gelecektir. Tarım/köy toplumlarının yerini modern şehirli sanayi toplumları alacak. Modern sanayi toplumu demek genel olarak şehir toplumu demektir. Şehir sosyolojisi onun için çok önemli. Çünkü şehir sosyolojisinde modern toplumun ortaya çıkması, dönüşmesi, yerleşmesi, kurumlarının ortaya çıkması ele alınıyor. Mesela bir derste Mübeccel Hoca, heyecanla metropoliten şehir nedir onu anlatıyor. Merkezi İş Alanındaki devasa binalardaki bürolardan o metropoliten şehrin bütün bir arka alanının nasıl kontrol edildiği, yönetildiğini anlatıyor. Hinterlandın bütün iletişiminin, haberleşmesinin, ulaşımının nasıl merkezi iş alanından kontrol edildiğini dinleyince bambaşka bir dünya açılıyordu önümüzde. Dünya metropollerini New York'u, Tokyo'yu, Londra'yı anlatması sizin dünyaya bakışınızı değiştiriyor. Bütün dünya bir yerleşim yerleri hiyerarşisi içinde yönetiliyor. Negri ve Hardt'ın "İmparatorluk" kitabında merkezsiz bir anlatım vardır (Hardt ve Negri, 2001), Kıray da ise merkezler vardır, bunlar büyük metropoliten şehirlerdir. Bütün bunları dinlemek ve öğrenmek çok heyecan vericiydi.

Mübeccel Kıray'ın bize anlattığı Çukurova Köy Araştırması, ikisi daha çok kendisi için üretim yapan diğer ikisi Pazar için üretim yapan (cash crop) dört köyde yapılıyor (Kıray, 1966, 1968; Hinderink ve Kıray, 1970). Bu dört köyün seçimi teorik olarak ve yöntemsel açıdan çok uygundur. Daha az değişmiş olan köyler ile tamamen kapitalist ilişkilerin hâkim olduğu köyler karşılaştırılmakta ve değişmenin/gelişmenin sonuçları ortaya koyulmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur: Mübeccel Kıray'ın araştırma programı açısından bu kuramsal yaklaşımın ve yöntemin 1940'larda Behice Boran'ın Manisa köylerinde yaptığı "toplumsal yapı analizi" ile bir devamlılık oluşturmaktadır. Mübeccel Hoca benzer bir köy araştırmasını 1978-1979 yıllarında o zamanlar İstanbul'un Yalova ilçesinin bir köyü olan Taşköprü köyünde Dünya Kırsal Kadınlar Derneği için hazırlamıştır (Kıray, 1998, ss. 89-146).

Mübeccel Kıray'ın bilimsel araştırma programının oluşmasında köy araştırmaları kadar ve belki de onlardan daha fazla kasaba ve kent araştırmaları merkezi önemdedir. Ereğli Araştırması, doktora ve doçentlik için yaptığı araştırmaların ötesine geçmesini ve hem köyler hem de kentler için bir araştırma çerçevesi oluşturmuştur. Çukurova araştırması köy araştırma çerçevesinin, İzmir Araştırması ise kent araştırma çerçevesinin kuruluşu açısından önemlidir. İzmir Araştırmasının verileri benim bölümden mezun olup Chicago Üniversitesi'ne gittiğim yılın, 1968 yılının, Haziran ve Temmuz aylarında toplanmıştır. Haziran-Temmuz aylarında İzmir'e ben de gittim ve oradaki fabrikaları dolaşıp ilgili kişilerle derinlemesine görüşmeler yaptım. Bu görüşmeler sırasında bir deftere notlar aldım ve bu defteri de

Mübeccel Hoca'ya verdiğimi hatırlıyorum. Bu araştırma Sosyal Bilimler Derneği çerçevesinde ve Ford Vakfı'nın mali desteği ile yapılan 5-6 araştırmadan birisi olarak 1972 yılında *Örgütleşemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni* başlığıyla ve Sosyal Bilimler Derneği yayını olarak basıldı ve kent araştırmalarına yol gösteren klasik bir kitap oldu. Daha sonra İstanbul Merkezi İş Alanı Araştırması (MİA) İzmir Araştırmasının geliştirilmiş ve uyarlanmış bir şeklidir; o araştırmanın basılmamış olması bir talihsizliktir.

Mübeccel Kıray'ın Sosyolojik Araştırma Programı ve Eleştirel Olarak Değerlendirilmesi ve Çoğulcu Modernleşme Kuramları

Bağlam Yayınları'ndan 2010 Mayıs ayında çıkan *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı* başlıklı kitapta aşağıdaki alt bölümlerden ilk üçü yayınlandı. Bu yazının bütünlüğü açısından oradaki metinleri çok az değişiklikle buraya uzun alıntılar olarak alıyorum (Akşit, 2010:ss. 68-72). Diğer alt bölümler bu yazı için hazırlanmıştır.

MÜBECCEL KIRAY'IN SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA PROGRAMI'NIN TEMEL KAVRAMLARI

Daha önce de belirttiğim gibi 1939-1947 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde başlamış olan bir sosyolojik araştırma programını Mübeccel Kıray ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'nde 1960-1973 yılları arasında yeniden canlandırmış, geliştirmiş ve çevresindeki meslektaş ve öğrencileri ile paylaşarak genişlemesini, devamlılığını sağlamıştır. Lakatos'un Bilimsel Araştırma Programı kavramına göre bir çekirdek ve bu çekirdek etrafında araştırma sonuçlarına göre değiştirilen heuristik önermeler vardır. Bu sosyolojik araştırma programının pek fazla değişmeyen çekirdek kısmını ve değişmelere uğrayan yan önermeleri kısaca ortaya koymaya çalışalım. Mübeccel Hoca'nın bütün yazılarını tarayarak İlhan Tekeli'nin "Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray" yazısında ortaya koyduğu çerçeve çok verimli bir çerçevedir. Tekeli (2000) Kıray'ın sosyal değişme ve toplumsal yapı ile ilgili araştırmalarında ve yazılarındaki ontolojik ve epistemolojik varsayımları çok açık bir şekilde önermeler halinde ortaya koymuş ve açıklamıştır.

Tekeli'nin (2000) yazısından da yararlanarak Kıray'ın sosyolojik araştırma programı sürecinde kullandığı kuramsal çerçevenin kavramlarını şöyle sıralayabiliriz: Sosyal değişmenin evrenselliği ve merkeziliği; Temel toplumsal yapı; Değişmede iç ve dış dinamikler; Kendiliğinden toplumsal değişme ve planlı veya müdahaleli toplumsal değişme; Toplumsal yapı bütünlüğünün korunması ve ara formlar veya tampon kurumlar; Temel yapısal değişmenin yönü; Artı ürüne el koyma biçimleri; Uzun zaman bi-

rimlerinde tarihsel sosyolojik gözlemler; Daha ileri toplumsal yapıya geçiş, ilerleme ve evrim; Tarım devrimi ve tarım toplumları; Feodal üretim tarzı; Sanayi devrimi ve modern sanayi toplumları; Modern sanayi toplumlarının farklılaşmaya, ihtisaslaşmaya ve bütünleşmeye yönelik değişme çizgileri; laikleşmenin farklılaşma, ihtisaslaşma ve dinin kamusal alandan özel alana çekilmesi ile birlikte gitmesi.

Köyde toplumsal değişmeyi açıklamak üzere kullandığı başlıca kavramalar şöyle sıralanabilir: Pazar için üretim (cash crop production); toprak kutuplaşması; kapitalist çiftçi ve tarım işçilerinin ortay çıkması; köylülüğün topraktan kopması (depeasantization).

Şehirlerdeki toplumsal değişmeyi açıklamak üzere kullandığı başlıca kavramlar şunlardır: Merkezi iş alanı; örgütleşemeyen işler; örgütleşemeyen kent; informal sektör; metropoliten kent ; hakim kent; gecekondu.

Bu kavramlardan hangileri araştırma programının çekirdek kısmına aittir, hangileri yeni ortaya çıkan bulguları ve gelişen olayları açıklamak üzere değiştirilebilir? Başka bir deyişle çekirdek kuram kurtarılmak üzere hangi kavramlar kullanılmış ve hangi açıklamalar yapılmıştır? Bu soruları Lakatos'un "bilimsel araştırma programı" kavramlaştırmasından yola çıkarak çekirdek kavramları ve "heuristic" kavramları ortaya koyarak cevaplamak mümkün müdür (Laktos and Musgarve, 1992)?. Yukarda sıraladığım bütün kavramlar için bir değişme, dönüşme veya sorun/sal sıçraması güzergâhı çıkarılabilir mi? Bu yazının çerçevesi içinde yukarda sıraladığım kavramların hepsinin güzergâhlarını çıkarmak mümkün olamayacaktır. Ben Mübeccel Kıray'ın kuramsal ve kavramsal listesinde var olan bazı kavram kümeleri ile ilgili olarak kavram dönüşümleri veya "heuristic"/sorunsal sıçramaları denemesi yapacağım ve genel bir sosyal değişme ve modernleşme kuramından daha spesifik ve küçük/orta boylu toplumsal değişme/modernleşme kuram(lar)ına geçişleri kendi araştırmalarıma dayanarak düşünmeye/görmeye ve göstermeye çalışacağım.

MODERNLEŞMENİN İÇ VE DIŞ DİNAMİKLERİ, FEODAL ÜRETİM TARZI, ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI, OSMANLI/TÜRKİYE MODERNLEŞMESİ, ÇOKLU MODERNLEŞME YOLLARI VE KÜRESELLEŞME

Mübeccel Kıray Osmanlı toplumunun Asya Tipi Üretim Tarzı ile açıklanabileceği tezine karşı çıkıyor ve Feodal üretim tarzının genellenerek tarım toplumlarının evrensel üretim tarzı haline getirilebileceğini savunuyordu. Benzer bir savunmayı 1966'de yazdığım *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi* kitabının giriş bölümünde ben de yapmıştım. Benim bu konuda geçirdiğim kavramsal dönüşümü kısaca özetleyerek Kıray'ın araştırma programından yola çıkılarak nasıl bir dönüşüm gerçekleştirilebileceğini örneklemeye çalışayım.

Sözünü ettiğim kitabın giriş bölümünde Sencer Divitçioğlu'nun 1966'da yayınlanmış olan *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler* kitabındaki "içsel dinamikler" sonucu modernleşemediğimiz ve geri kaldığımız tezine karşı çıkıyor ve Osmanlı/Türkiye toplumunun modernleşmesi veya azgelişmişliğinde "dışsal dinamikler"in daha ağırlıklı olduğu tezini savunuyordum. Sözünü ettiğim kitapta Divitçioğlu, Osmanlı toplum yapısına hâkim olan üretim tarzının feodal üretim tarzı değil "Asya Tipi Üretim Tarzı-ATÜT" olduğunu savunuyor ve ATÜT'ün hâkim olduğu bir toplumsal formasyondan kapitalist sanayileşmeye geçmenin mümkün olmadığını ve bunun için Türkiye'nin geri kaldığını savunuyordu.

Sencer Divitçioğlu'nun tezine karşı çıkarken dayandığım tez Mübeccel Hoca'nın Osmanlı toplumundaki üretim tarzı ile Avrupa'nın sanayi öncesi üretim tarzının temelde aynı olduğu teziydi. Bu tezin temel argümanı şöyleydi: Her ikisinde de saban ve öküzler ile toprağa bağlı üreticiler tarafından üretim yapılıyordu. Avrupa'da üreticiler "serf" olarak adlandırılıyordu, Osmanlı'da ise "reaya". Avrupa'da artı-ürüne el koyanlara "lord "deniyordu ve "suzeren" olarak daha büyük lordlara ve sonunda devlete bağlı idi. Osmanlı'da ise merkezi devletin tayin ettiği "bürokrat-lord", yani "sipahi beyi" artı-ürüne el koyuyordu ve bunun bir kısmını merkeze gönderiyordu. "ATÜT"çü yaklaşıma göre mülkiyetin devlette mi yoksa lord'da mı olduğu çok önemliydi. Mülkiyet devlete değil de lordlara ait olduğu zaman bir aristokrasi sınıfı ortaya çıkıyordu. Batı'da burjuva devrimleri sürecinde ya aristokrasinin bir kısmı burjuvaziye dönüşmüştü ya da burjuvazi aristokrasiyi devirmişti. Oysaki ATÜT'ün hâkim olduğu Osmanlı toplumunda böyle bir sınıf mücadelesi ve burjuva devrimi söz konusu olamıyordu. Yani Avrupa feodalizmi bir iç dinamik süreci ile sanayi devrimine ve burjuva devrimine doğru evrimleşebiliyordu. Osmanlı'da ise bütün artı-değer devlet tarafından emiliyor ve üretim sürecine yatırılacak sermaye birikimi olamıyordu.

Mübeccel Kıray'ın yaklaşımına ve benim o sırada savunduğum teze göre ise her ikisi de "feodal" üretim biçimiydi. Osmanlı'da kapitalist sanayileşmenin olmamasının nedeni dış dinamik idi. Coğrafi keşiflerle birlikte Avrupa'da sanayi kapitalizmine doğru evrimleşme başlamış ve Osmanlı toplumu da yarı-kolonyal ve emperyalist mekanizmalarla bağımlı hale getirilmiş ve artı-değer batıya aktarılmaya başlamıştı. Daha sonra Paul Baran'ın 1957'de yayınlanan kitabı *Political Economy of Growth* kitabındaki tezden yola çıkarak Andre Gunther Frank'ın geliştireceği artı-değer aktarımı yoluyla geri kalmışlık veya az gelişmişlik tezini ben de Baran'ın kitabından yola çıkarak ve Frank'ı okumadan ondan bağımsız olarak geliştirmiş ve kitabın adını ona göre koymuştum: *"Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi".* Daha sonraki yıllarda Avrupa'daki "feodal üretim tarzı" ile "Asya üretim tarz"larını ikisini birden içine alan ancak her birine özgül tarihsellik tanıyan "haraca dayalı üretim tarzı" (tributory mode of produc-

tion) kavramının daha ileri bir kavramlaştırma tarzı olduğunu düşünmeye başladım. Bu kavramlaştırmayı Mübeccel Kıray ile aynı tarihte doğan antropolog Eric Wolf'un 1982'de yayınlanan kitabı *Europe and People Without History* kitabına dayanarak yapmanın daha uygun olacağını düşündüm. Wolf, Batı'dan yayılan kapitalizmin diğer halkların toplumunu, siyasetini, ideolojisini nasıl değiştirip dönüştürdüğünü oldukça paradoksal olan bir kavramlaştırmayla evrimci olmayan "küresel antropoloji" yaklaşımı ile ortaya koymaya çalışıyordu (Wolf, 1982). Bu yaklaşıma göre kapitalist üretim biçimi, "haraca dayalı üretim biçimi" (tributory mode of production) ve "akraba düzenli üretim biçimi" (kin-ordered mode of production) olmak üzere üç üretim biçimi olarak dünyanın değişik yerlerinde birbirlerinden bağımsız olarak ve bölmelenmiş bir şekilde, birbirleriyle rekabet halinde, birbirleriyle iç içe geçmiş olarak var olabiliyorlardı. Onları genel evrimci değişme kuramının aşamaları olarak almamalıydık. Sonra Batı Avrupa'da yeni bir dinamiğe ve genişleme mantığına bürünen kapitalist üretim biçimi diğer iki üretim biçimi temelinde kurumlaşmış olan toplumları dışarıdan içeriye doğru giren bir dönüştürme süreciyle sömürgeleştirdi, kapitalistleştirdi ve kapitalist dünya siteminin bir parçası haline getirdi.

Yukarda, modernliğe farklı geçiş yolları kısmında sözünü ettiğim Barrington Moore'un 1967 yılında yayınlanan *Social Origins of Dictatorship and Democracy, Lord and Peasant in the Making of Modern World* adlı kitabında modern dünyaya üç geçiş öneriyordu. İngiltere, Fransa ve Amerika'daki aşağıdan yukarıya doğru yapılan burjuva devrimleri yoluyla modern kapitalist dünyaya geçiş Almanya ve Japonya'da gerçekleşemiyor. Burada hem diğerlerinin daha önce kapitalizme geçmiş olmaları dolayısıyla yani dış dinamiklerin etkisiyle hem de iç dinamiklerin işleyişiyle üst sınıflardan bir fraksiyon yukardan aşağıya doğru baskıcı modernleştirme yolunu seçiyorlardı. Bu ikinci geçiş yolu daha sonraları faşist rejimlerin ortaya çıkmasının zeminini hazırlıyordu[1]. Moore'un kitabının yayınlanmasından on yıl kadar sonra onun öğrencilerinden Skocpol (1979) birinci geçiş yolunu ve Trimberger (1978) ise ikinci geçiş yolunu inceliyordu. İlginç olan konu Trimberger'in modernliğe ikinci geçiş yolu çalışmasına Almanya ve Japonya'nın yanında Türkiye, Mısır ve Peru'nun da dâhil edilmesidir.

Sovyetler Birliği'nin 1989'da dağılmasının hemen arkasından sosyalist ve kapitalist iki modernleşme yolu yerine modernliklerin çoğulculaşması söz konusu oldu (Hall vd., 1992). Yukarda da belirttiğim gibi Therborn (1995) Moore'dan farklı dört modernleşme yolu önerdi: 1. Avrupa mo-

[1] Moore'un üçüncü geçiş yolu aydınların önderliğinde örgütlenen işçi ve köylülerin başını çektikleri sosyalist devrimler yoluyla modern dünyaya geçiştir (Moore, 1967:162-227). Moore açısından esas anomali Hindistan'ın nasıl olup da antikolonya mücadeleden sonra liberal parlamenter demokrasi ile yönetilmesidir (Moore, 1967: 314-409)

dernliği, 2. Yeni Dünya modernliği, 3. Kolonial dünyadaki modernlik ve 4. dış tehdit karşısındaki modernlik (Therborn, 1995: 5-7). Tomlinson (2004) bu modernlikleri kültürel küreselleşme ve küresel modernlik bağlamında ele aldı. Daha da önemlisi ekonomik alan, siyasal alan, kültürel alan gibi farklı alanlarda farklı modernlik başlangıçları, kopuşlar ve süreklilikler olabileceğini belirtti (Tomlinson, 2004: 53-61). Habermas (2005) ise postseküler bir dünyada çoklu modernliklerin kavramlaştırmasının kaçınılmaz olduğunu yazdı.

Mübeccel Kıray da bu kendine has geçişler meselesini vurgular.

O anki dünyanın bütününe haiz konjonktürel şartlardan dolayı köylü toplumundan çıkıp sanayi toplumuna yani ücretlileşmiş, sanayileşmiş, uzmanlaşmış insanların oluşturduğu şehirsel bir topluluğa geçmek, her yerde kendine has oluyor. Yani İtalya'nın geçişiyle Türkiye'nin geçişi, Türkiye'nin geçişiyle Çin'in geçişi aynı olmuyor. Hepsi köylülükten çıkıp sanayileşmeye gidiyor, ama mahalli olarak nelerin olup olmadığı çok kendine has. Bu anlamda Türkiye'de bilip öğrenmemiz gereken çok şey var (Aytaç, 2007). http://bianet.org/biamag/bilim/102831-modernlesme-sureci-tehdit-altinda

Ancak, Kıray, o geçişlerin kendine has olduğunu ama varılacak yerin her yerde rasyonel, laik, anonim, uzmanlaşmış, sanayileşmiş, kentleşmiş ve kentlileşmiş aynı toplum olacağını düşünüyor. Fakat varılacak yerin de farklı olması hem önceki dönemlerde hem de içine girdiğimiz yeni dönemde söz konusu olmaktadır. Nitekim 1950'lerden 1990'ların ortasına kadar geçerli olan iç ve dış dinamikler yaklaşımı geride bırakıldı ve 1990'ların ikinci yarısı ve 2000'lerde "küreselleşme", "küresel karmaşıklık" ve "akışlar" yaklaşımları yaygınlaştı (Bartelson, 2000, Urry, 2003). Bartelson küreselleşme kavramını ontolojik olarak parçanın bütünle olan ve içselin dışsalla olan ilişkisinin dönüşümü olarak ele alıyor ve üç tür küreselleşme kavramının var olduğunu savunuyor. Parçaların, birimlerin, ulus-devletlerin, yerel kültürlerin özerkliklerini koruyarak içten dışa doğru "uluslararasılaşma" olarak gerçekleşen küreselleşmeye "transference" (devretme) türü küreselleşme diyor. İkinci tür küreselleşme sistemin değişik boyutları ve sektörleri arasındaki çok boyutlu bir etkileşim sonucu ve dıştan içe doğru gerçekleşen bir "dönüşüm" olarak küreselleşmedir. İkinci tür küreleşme birinci türün devamı ve daha ileri bir hali olarak ele alınmak durumundadır. Üçüncü tür küreselleşme ise ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal gibi farklı boyutlar ve bölmelenmiş sektörler ontolojisinin ötesine geçip boyutların, sektörlerin, iç ve dış dinamiklerin çözülüp dağıldığı yeni bir ontoloji çerçevesinde ele alınabilecek bir küreselleşme, "aşkınlık" olarak küreselleşmedir (Bartelson, 2000:184-186). Küreselleşmenin "küresel karmaşıklık", "akışlar" ve "imparatorluk" olarak kavramlaştırması bu üçüncü yaklaşım içinde yer alıyor (Hardt ve Negri, 2001; Urry, 2003). Bu konuyu birkaç yazıda ele almaya çalıştım (Akşit, 2004b ve 2007). Dış dinamiklerin tamamen ortadan kalktığı ve her

şeyin "iç dinamik" olduğu durumu da tartışmaya sokmamız gerekir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki bu tür bir küreselleşme dünyadaki bütün toplumları içine almamaktadır. Hatta diyebiliriz ki dünyanın belki de üçte ikisinden fazlası küresel dönüşüm, aşkınlık akışkanlık dinamiklerinden dışlanmış durumdadır (Castells, 1996).

TOPLUMSAL OLUŞUMUN DÜZEYLERİ, BELİRLEYİCİLİK, GÖRELİ ÖZERKLİK

Sosyal bilimlerde çok stratejik bir konumda olan bir kavram kümesi toplumsal oluşumun düzeyleri ve bu düzeyler arasındaki belirleyicilik veya özerklikle ilgili bir kavram kümesidir. Bir toplumda veya toplumsal oluşumda ekonomik-teknolojik düzeyin belirleyici olduğu tezi Marksçı yaklaşımların temel tezlerinden birisidir. Bir toplumda hiyerarşik olarak dizilmiş düzeylerin veya yapıların bulunduğu tezi ise Parsonscu yapısal-işlevsecilik dâhil birçok yaklaşımın temel tezlerindendir. Bu kavramlara kendiliğinden değişme ve müdahaleli/planlı değişme ve "iç dinamikler-dış dinamikler" kavram çiftlerini eklersek toplumsal yapılaşma ve değişme için temel bir çerçeve oluşturmuş oluruz.

Mübeccel Hoca'nın bu kavramları nasıl birleştirdiğini gösterecek bir anekdot aktaracağım. 12 Mart 1971 darbesinden sonraki hükümetlerin ekonomik politikalarını konuşup tartıştığımız 1970'lerdeki bir ortamda hiç unutmadığım bir cümlesini hatırlıyorum: "Ekonomik ve siyasal krizler sırasında hangi faktörlerin daha belirleyici olduğu ortaya çıkar". Bu cümlenin hemen arkasından da şu cümleyi söylemişti veya karşılıklı olarak bu şu cümlenin geleceğini biliyorduk: "Ekonomik ve siyasal krizler sırasında ekonomik faktörlerin daha belirleyici olduğu ortaya çıkar". Bu tezin Mübeccel Kıray'ın yazdığı metinlerin çoğuna içkin olarak bulunduğunu düşünüyorum. Hemen şunu belirtmek gerekir ki 1960'larda ve 1970'lerin başında ben kendi adıma bu cümlelere çok kuvvetli olarak katılıyordum. Ancak o zamanlar da biliyorduk ki siyasal müdahaleler yoluyla da toplumsal değişme gerçekleştirilebilir. Nitekim şu yukarda sıraladığım kavramlar arasındaki şu iki kavram çifti bu durumu açık olarak ortaya koymaktadır: "kendiliğinden toplumsal değişme" ve "planlı veya müdahaleli toplumsal değişme"; "iç dinamiklerle değişme" ve "dış dinamiklerle değişme". Bu kavramlar Kıray'ın sosyolojik araştırma programının çekirdeğine mi aittir yoksa "heuristik" kavramlar mıdır?

Bu soruya cevap vermeden önce benim 1970'lerin sonunda yazdığım ve 1980'de *Toplum ve Bilim* dergisinde yayınlanan "Toplumsal Değişme Kuramları ve Azgelişmişlik: Epistemolojik ve Kuramsal Bir İnceleme" makalesinde açımladığım birbirinden farklı ve birbirine almaşık üç Marksçı yaklaşımdan söz etmem gerekiyor. Bu üç yaklaşımı şöyle formüle etmiş-

tim: 1. "Maddeci ve ekonomici yaklaşım", 2. "Tarihçi ve diyalektik yaklaşım" ve 3. "Yapıcı ve kuramcı yaklaşım" (Akşit, 1980; Akşit 1985: 218-232). Ben bu farklılaştırmaya Althusserci yaklaşım çerçevesinde yazılmış olan kitapları 1970'lerin ikinci yarısında okuyarak ulaştım. Althusserci yaklaşım temel olarak Marksçılığı yapısalcı mantık içinde yeniden yorumluyor ve daha önceki "ekonomici" ve "tarihselci ve siyasal özneci" yorumlara şu önerme ile karşı çıkıyordu: "Ekonomik düzey son kertede belirleyicidir, ancak siyasal ve ideolojik düzeyler toplumlardaki görece özerklikleri bağlamında hâkim bir duruma gelebilirler".

1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'ların başında ise "post-yapısalcı" okumalar ile bellrlemeci olmayan, ilişklselliği öne çıkaran önermeleri kurabilir duruma geldik. Bir başka deyişle ekonomik yapı ve eylemler, toplumsal yapı ve eylemler, siyasal yapı ve eylemler ve ideolojik özneler ve kimlikler arasında bu cümleyi takip eden türden ilişkilerin kurulması mümkün hale geldi. Toplumsal, ekonomik, siyasal ve ideolojik yapı ve eylemler birbirleri ile ilişkisellik bağlamında ve "contingent" (zorunlu ve belirleyici ilişkiler olmadan, olasılıklı ve tarihsel bir süreç ve olumsallık içinde) ilişkisellik bağlamında oluşurlar. Ekonomik ve siyasal yapıların krizler ve tehditler ile karşı karşıya kalması ne kadar çoğalırsa bireysel ve kolektif özne ve kimliklerin oluşması ve etkinleşmesi o kadar mümkün hale gelir. Bu cümleleri Foucault, Laclau, ve Mouffe gibi post-yapısalcı ve post-marksçı teorisyen ve araştırmacıları okuduktan sonra kurar hale geldim. Öte yandan, Bourdieu, Habermas ve Giddens gibi yapı ve sistemler ile eylem ve özneleri birbirleri ile ilişkisellik içinde ele alan ancak olumsallık veya "contingency" düzeyini çok yüksek tutmayan teorisyen ve araştırmacılar da bana önemli açılımlar sundu. Belki de son yıllarda etkili olmaya başlayan "karmaşıklık araştırmaları" ve "kültürel araştırmalar" yaklaşımlarının birleştirilmesi, yaşamakta olduğumuz küresel, ulusal ve yerel birleşmeleri, yapılanmaları ve akışkanlıkları daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Ben bunu *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*'da çıkan yazımda geliştirmeye çalıştım (Akşit, 2004). Bu yaklaşımda önemli olan Tekeli'nin vurguladığı anlamda bir "iç tarihi olan bilimsel gelenek"in (Tekeli, 2004) veya benim bu yazıda vurguladığım "bilimsel araştırma programı"nın gelişmesi ve "glocal" durumları, yani küreyel ve küreyel süreç ve durumları tarihsel, kültürel, yapısal, sistemsel ve eylemsel açılardan inceleyebilmesidir (Akşit, 2004a ve 2004b). Bu yeni yaklaşımda vurgu toplumsal yapı ve sistemlerin genişleyerek yeniden üretilmesini sağlayan "olumsuz geri bildirim süreçleri" (Stincombe, 1968) olduğu kadar, onların dağılması, yok olması veya dönüşerek yeni bir sistem ya da yapı haline gelmesine yol açan "olumlu geri bildirim süreç ve mekanizmaları" olmaktadır (Urry, 2003; De Landa, 2006).

Ekonomik ve teknolojik faktörlerin belirleyici olduğundan vazgeçmek çekirdek teoriyi bırakmak anlamına gelebilir. Yukarda özetlediğim kuramsal

değişmeler, Lakatos'un önerdiği anlamda problem sıçramaları ve model değiştirmeler midir? Yoksa bir teorinin bırakılıp bir başka teoriye geçilmesi midir? Bir teoriyi bırakıp başka bir teoriye geçmek ile bir teoriyi belirli bir araştırma programı içinde değiştirip dönüştürmek ne kadar birbirinden farklıdır. Bunlar önemli sorular ve cevaplanması bu yazının sınırlarını aşmaktadır.

Bu alt bölümde yapacağım vurgulardan birisi, bu yeni ulaşılan ontolojik, epistemolojik ve kuramsal durumda makro ve mikro arasında ve fail ile yapı arasında gidip gelmeler, daha mümkün hale gelmiştir. İkinci vurgu ise böyle bir yaklaşım çerçevesinde çoklu modernlikleri kavramlaştırmak ve bu konuda araştırma yapmanın yolu daha açık hale gelmiştir.

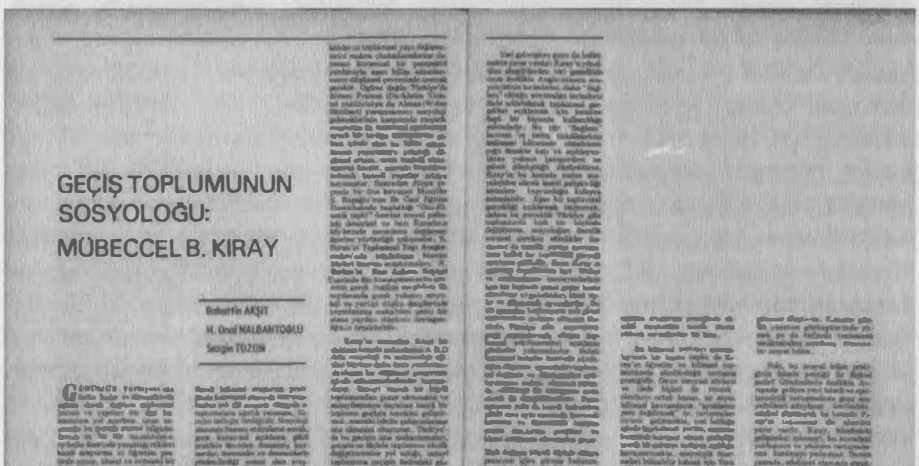

GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU: MÜBECCEL B. KIRAY

Bahattin AKŞIT
H. Orel NALBANTOĞLU
Sezgin TOZON

Bilim ve Sanat dergisinde (1982) çıkan "Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray" yazısının fotoğrafı

KÖYLERDE DEĞİŞME, KAPİTALİST ÇİFTLİK, KÜÇÜK META ÜRETİCİLİĞİ, KIRSAL DÖNÜŞÜM YOLLARI

Mübeccel Kıray ve Jan Hinderink'in birlikte 1964-1965'te Çukurova köylerinde yaptığı araştırmanın analizlerinin yapılıp, bulgularının yazılması ve *Social Stratification as an Obstacle to Development* başlıklı bir kitap olarak yayınlanması 1970 yılında gerçekleşebilmiştir. Ancak daha önce de belirttiğim gibi bu araştırma sürecinde geliştirilen kavramsal çerçeve 1964-1965

ders yılında Köy sosyolojisi dersinde Kıray tarafından bize sunulmuştu; ayrıca 1966 yılında bir sempozyumda sunulan tebliğ de elimize geçmişti (Kıray,1966). Ben, Kıray'ın bize anlattığı ve daha sonra da okuduğumuz bu araştırma ve kavramsal çerçeveyi başka bir yerde yazıp ortaya koymaya çalıştım. En son yazdığım metinden (Akşit, 2006) şöyle özetleyebilirim: Yeni bir pamuk türünün Çukurova'da meta olarak üretilmeye başlaması ve bunun karasaban ve pulluktan traktörle üretime geçmiş kapitalist çiftliklerde yapılmaya başlaması en temel dönüşüm süreçlerinden birisidir. Bu süreç içinde ortakçıların bir kısmının kente göçmesi ve köyde kalanların da -ücretli-işçileşmesi ve bu yolla daha önce geçerli olan ortakçılığın tasfiye edilmesi temel dönüşümü tamamlayan öğelerdir. Kapitalistleşen köyde yeni ortaya çıkan toplumsal tipler ise; kapitalist ağa, ücretli işçiler, diğer küçük üretici çiftçiler, işgücü örgütleyicisi veya elçi ve yeni bir muhtar olmuştur (Kıray, 1966 ve 1968; Kıray ve Hinderink, 1970). Toprak dağılımındaki ve toplumsal siyasal ilişkilerdeki farklılaşmaların en ileri kutuplaşma düzeyine ulaşması Adana kentine yakın olan ve Devlet Su İşleri kanallarınca sulanan ve tek meta olarak pamuk üretilen Yunusoğlu ve Sakız köyleri için geçerlidir. Ancak, Adana'dan daha uzakta olan buğday ve susamın iç tüketim ve pazar için üretildiği Karacaören köyünde toprak kutuplaşması ve toplumsal farklılaşma çok ileri düzeylere ulaşmamış olup "geçiş" halindedir. Kentten ve pazarlardan en uzakta bulunan Oruçlu köyünde ise geçimlik üretim devam etmektedir. Karacaören ve Oruçlu köylerinde geçimlik üretim yapan köylülerin, küçük meta üreticisi çiftçilerin ve durumları gittikçe kötüleşen ortakçıların var olmaya devam etmesi, bu köylerin kente, ulusal pazarlara ve meta üretimine tam olarak bütünleşmemeleri ve dolayısıyla geçiş durumunda olmaları olarak ele alınmıştır (Kıray ve Hinderink, 1970).

Çukurova için 1960'ların başında geliştirilen kapitalistleşme süreçleri modelinin pamuk üreten bir başka yerde daha sınanması çok yararlı olacaktı. Pamuk üretimi yapılan Antalya'nın Serik-Manavgat ovasındaki köyler, böyle bir araştırma için uygun alanlar olarak görülüyordu. Modelin doğrudan doğruya sınanması için gerekli olan araştırmaları 1964-1965 ders yılının ikinci yarısında Köy Sosyolojisi dersi için Ankara'da yaptığımız araştırmanın devamını Antalya'da gerçekleştirme olanağı 1966 yazında orman mühendisi olarak Antalya'da görev yapmakta olan ağabeyimi ziyaretim sırasında ortaya çıktı. Kıray-Hinderink modelinde olduğu gibi başlangıç yapıları farklı olan yani birisi büyük topraklı diğeri küçük topraklı olan iki köy araştırma için seçilmişti. Köylerden birisi olan Gündoğdu bir "yörük aşireti"nin yerleştirilmesinden oluşmuş büyük topraklı çiftliğin hâkim olduğu bir köydü. Eski "aşiret reisi", köylülerin söylediklerine göre, bazı siyasal ve hukuki manevralarla makilikten açılan toprakların 5000 dönümüne 1940'lar ve 1950'lerde el koymuştur. 1966'da bu sulanır topraklarda 10

kadar traktör ve bu traktörlerde ücretli işçi olarak çalışan sürücülerle pamuk üretimi yapılmaktadır. 1950-1960 yılları arasındaki toplumsal kalkınma ve gelişme süreçlerinin sonucunda bir kapitalist çiftlik ortaya çıkmıştır. Fakat Adana'daki Yunusoğlu köyünden farklı olarak köylüler, tasfiye edilmemiş, sulanmayan topraklarla ve geleneksel araçlarla hububat üreten ortakçı köylülere dönüşmüşlerdir. Kente göç yok denecek kadar azdır. Muhtar, ağa-kapitalistin bir akrabasıdır. Örgütlü bir köylü direnişi yoktur, fakat toplumsal kalkınmadan pek fazla yararlanamamış köylülerin şikâyetleri ve yakınmaları vardır. Toprakların kendilerine ait olduğu, 1950'lerde köye gelen ve çok kısıtlı toprak dağıtımı yapan "toprak dağıtım komisyonu"nun köye gelmesi gerektiği yolunda şikâyet ve talepler vardır. Daha önce Adana köylerinde gerçekleştiği yukarda belirtilen kapitalist dönüşüm gerçekleşmiş görünmektedir. 1966'daki araştırma verileri köylülerin yakınmalarına rağmen kapitalist çiftliğin yerleştiğini ve sürüp gideceğini göstermektedir (Akşit, 1967; 2006).

Ancak, 13 yıl aradan sonra 1979 yılında Antalya'nın Serik ilçesinin Gündoğdu köyünde ikinci bir araştırma, bir "revisit", gerçekleştirildiğinde gözlenen durum şudur: Ortakçı-köylüler tasfiye edilmemiştir, tam tersine bir dönüşüm geçirerek küçük meta üreticisi orta çiftçiliğe dönüşmüşlerdir. Ayrıca, kapitalist çiftlik ağa kapitalistin oğulları ve kuzenleri arasında paylaşılmış ve biner dönümlük kapitalist çiftliklere dönüşmüştür. 1966'da kapitalist çiftliğin yerleşmişliği kesin bir olgu olarak görünürken 1979'da daha küçük çiftliklere dönüşmüş, ortakçı-köylüler ise tasfiye edilip kentlere göç edeceklerine küçük meta üreticilerine dönüşmüşlerdir. Kapitalist çiftlik, ücretli işçiler ve tasfiye olunan köylüler olarak ortaya konabilen kapitalistleşme süreci modeli kalıcı ve yaygınlaşıcı bir süreç olarak gözlemlenmemiştir (Akşit, 1967, 1985 ve 2006).

Antalya'da 1966'da araştırma yaptığım ikinci köy olan Ilıca, küçük toprak mülkiyetinden başlayarak farklılaşmış ve farklılaşması devam etmekte olan bir köydür. Gündoğdu'da toprağa siyasal ve hukuki manevralarla el koyma yoluyla ortaya çıkan büyük toprak sahipliği ve kapitalistleşme Ilıca'da köydeki bakkalların ticaret sermayesi biriktirmesi ve bu birikimle traktör satın almaları, meradan toprak açmaları sonra da bu toprakları kapitalist işletmeye dönüştürmeleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Tarımda biriken sermaye tarımsal üretime yatırılmakla kalmamıştır. Hanedeki kardeşlerin bazıları kamyon satın alarak "kamyoncu girişimciler" olarak uzak mesafe taşımacılığına girmişlerdir. Zengin köylüden fakir köylüye doğru gelişen dönüşüm, köylülüğün, kapitalist çiftçi, kamyoncu girişimci, küçük çiftçi, ortakçı köylü, traktör sürücüsü, kalifiye ücretli işçi ve mevsimlik işçi olarak farklılaşmasına yol açmıştı. Bu farklılaşma toprağın az elde toplanması, toprak kutuplaşması ve kapitalist çiftliklerin ortaya çıkması yoluyla sürecek ve sınıfsal kristalleşme ortaya çıkacak mıdır? 1966'daki gözlem-

lerden yola çıkarak yapılacak kestirme, toplumsal kalkınmanın kapitalist çerçevede oluşumunu sürdürmesi halinde toplumsal-sınıfsal farklılaşmaların süreceği yönündedir. Ancak, 1979'da gerçekleştirdiğimiz ikinci araştırma sırasında bu sürecin devam etmediğini ve daha önce 500-600 dönümlük toprakları olan orta-büyüklükteki kapitalist çiftliklerin parçalanarak küçük meta üreticilerine dönüştüklerini gördük (Akşit, 1985:74-86; Akşit, 1993:196-197). Burada Stirling'in (1965) "hayat döngüsü" süreçlerinin devreye girdiği anlaşılmaktadır. Hayat döngüsü toprağın bol olduğu köylerde hanedeki erkek çocukların büyümesi ile birlikte yeni topraklar hane toprağına katılmakta ve ekilen toprak miktarı büyümekte ve hane zenginleşmekte ve hane reisi köyün ileri gelen "ağa"ları arasına katılmaktadır. Fakat bu durum fazla sürmemekte babanın ölümü ile oğullar çekirdek aile olarak baba ocağından ayrılmakta ve toprak bölünmektedir. İşlenebilecek toprakların sonuna gelinmesi ve sanayileşme hızının yavaşlığı dolayısıyla şehre göçün yavaşlaması, toprak kutuplaşmasını durdurmakta, var olan kapitalist çiftliklerin parçalanmasına yol açmakta ve küçük meta üreticiliğinin yaygınlaşmasını sağlamaktadır (Stirling, 1965; Akşit, 1993:196-197; Akşit, 2006: 126-127).

Toplumsal olayları anlayabilmek için makro düzeydeki kapitalizmin genişleme, yaygınlaşma, toprak kutuplaşması mantığını çözümlemek yetmiyor. Ayrıca, mikro düzeye kadar inip toplumsal etkileşimin gerçekleştiği aile kurumunun birleşme ve ayrılma dinamiklerini de bilmek gerekiyor. Bu bağlamda kaynana-gelin sürtüşmesinin önemli bir yeri vardır. Baba-oğul arasındaki gerilimlerin çözülmesinde annenin oynadığı rolü vurgular Mübeccel Kıray. Ancak bunların tampon kurumlar olduğunu ve geçiş dönemine özgü olduğunu da vurgular.

Yalova'daki Taşköprü araştırmasında makro ve mikro faktörleri, kişilerin biyografik profillerini ve toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki dönüşümü çok ustaca çözümler (Kıray, 1998: 88-146). Taşköprü köyünün Yalova şehrinin ve metropoliten İstanbul'un parçası haline gelmesi süreci; dış dinamiğin iç dinamiğe dönüşme süreci olarak da ele alınabilir.

İKİ EREĞLİ ARAŞTIRMASI VE İKİ ÇORUM ARAŞTIRMASI

Mübeccel Kıray'ın sosyolojik araştırma programının oluşmasında Ereğli Araştırması bir başlangıç noktasıdır. Devlet Planlama Teşkilatı, Demir-Çelik Fabrikası kurulmadan önce yani 1960'ların başında Ereğli'de bir sosyolojik araştırma yapılmasını istiyor. Yukarıda da belirttiğim gibi bu araştırmanın yirmi yıl sonra ikincisinin veya revizitinin yapılması ve değişmenin ne yönde gittiği ve dinamikleri araştırılacaktır. Birinci Ereğli araştırması için 1962 yılı temmuz ayında anketler uygulanır ve 1962-1963 yıları boyunca analiz-

ler yapılıp kitap yazılır ve 1964 yılında DPT yayını olarak çıkar: *Ereğli: Ağır sanayi öncesinde bir sahil kasabası.*

Ereğli kitabının yirmi sayfalık giriş bölümü Mübeccel Kıray'ın kuramsal çerçevesini çok açık ve net bir şekilde ortaya koymaktaydı (Kıray, 1964). Yukarda kısaca değinilen bu yaklaşımı burada biraz daha ayrıntılı olarak ele almak gerekiyor. İçinde yaşadığımız bu toplum geçiş sürecinde de bir bütün oluşturuyor. Bu bütünün bazı parçaları sanayi toplumunda olmayacak olan parçalar olabilir. Bunlar bir önceki toplumdan bazı yorumlamalardır. Bu yeniden yorumlama sonucunda ortaya çıkmış olan ara formlar modern kurumlar ile geleneksel kurumların birbirleriyle çatışmadan yaşamaları için gereklidir. Bu ara formlar tampon kurumlarıdır (Kıray, 1964).

1982 yılında ikinci Ereğli araştırmasında Mübeccel B. Kıray, Ferhunde Özbay ve Ayhan Aktar ile Ereğli'de alandan veri derleme sürecindeki bir çalışma anında

Kıray, işlevsel bir bütün oluşturan toplumun temel öğelerini şu şekilde ortaya koyar. Bir arada yaşayan ve karşılıklı etkileşim içinde olan bir insan toplumu ile başlamak gerekiyor. Bu toplumun bir öğesi ekolojik bir alan ve ona uyum yaparak yapılaşmış olan belirli sayıda bir nüfus. Bu toplum doğa ile belirli ilişkiler içinde belirli teknolojileri kullanarak ekonomik, siyasal kurumlar oluşturuyor. Bu kurumlar ile uyumlu normları ve değerleri yani kültürü oluşturuyor. Böyle bir toplum, modern ve anonim kurumların olduğu, devletin modern ve akılcı-laik ulus-devlet olduğu bir toplum. Bu toplum sanayi üretiminin ve değerlerinin oluştuğu bir topluma doğru dö-

nüşüyor. Bu topluma doğru giderken köylüler kasabaya indiklerinde tüccarla, tüccar-köylü ilişkisi gelişiyor. Çünkü köylülere doğrudan doğruya "Buyurun köylü arkadaşlar, işte şu kuruluşlar sizin şu isteklerinizi yerine getirecek" denmiyor. Köylü bankaya tüccarla gidecek, hastaneye yine onun desteğiyle gidecek. Kıray'ın dediği anonim, akılcı, modern yasal ilişkiler gelişinceye kadar bu tür tampon mekanizmalar, tampon kurumlar oluşacaktır. Kafasında böyle bir toplumsal değişme süreci var. Sanayileşme, sanayi toplumuna doğru gidiş. Ama oraya giderken de tampon formlar, ara formlar oluşuyor. Kıray işte bu şemayı şehre uyguluyor. Gecekondular ara formdur, giderek bunlar dönüşecek ve modern şehrin yapısı rasyonelleşecek ve şehir ona göre yeniden oluşacak.

1982 yılında ikinci Ereğli araştırması veya revizit, Kıray ve arkadaşları tarafından yapılıyor. Anketler uygulanıyor ancak ikinci Ereğli kitabı, "20 yıl Sonra Ereğli" veya "Geçiş Halinde Ereğli" veya "Sanayi Kenti Ereğli" yazılmıyor. Mübeccel Kıray'a bu kitabı niçin yazmadığını sağken sorma imkânım olmadı. *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım* uzun söyleşisinde bu konu gündeme geliyor. Mübeccel Hoca ikinci araştırmadaki iki başlılığın, araştırmanın istediği gibi gitmemesinin ve aile konusunun Ferhunde Özbay tarafından yazılacak olmasının ikinci Ereğli araştırmasını yazamamasına sebep olduğunu düşünüyor. Yazmamasının nedenleri konusunda Ünal Nalbantoğlu ve Sezgin Tüzün ile tartıştık ama bir sonuca varamadık. Ben kendi adıma şöyle düşünüyorum: İkinci Ereğli araştırmasında tampon kurumların ve ara formların silinmek yerine daha da çeşitlenip karmaşıklaştığının gözlemlendiğini düşünüyorum. Ereğli şehrinin büyük bir sanayi şehri olmasıyla birlikte sendikalaşma çok ilerlemiş durumdadır. Ancak daha önce olmayan veya yaygın olmayan tarikatlar ve siyasal islamcılığa yönelmiş partiler ve sivil toplum kuruluşları da en az sendikalar kadar hatta daha fazla gelişmiş durumdadır. Siyasal islam'ın patronaj ilişkileri içinde gelişmesi ve rasyonel sanayi toplumunun bir parçası olması Kıray'ın beklemediği bir şeydir[2]. Daha önce sözünü ettiğim *ODTÜ Mezunlar Derneği Baraka*

---

[2] Ayhan Aktar'ın "Mübeccel Kıray'ın İstanbul Yılları" yazısını bu bölümü yazdıktan sonra okudum. "20 Yıl Sonra Ereğli Araştırması"nda araştırmacı olarak çalışan Ayhan Aktar bu araştırmayı ve bu araştırma sırasında ortaya çıkan beklenmedik sonuçları kendi gözlemleri ve yaşadıklarına dayanarak çok iyi anlatıyor. Mesela şu cümlesi önemli: "Mübeccel Kıray'ın 1962'de ara form olarak anlattığı ve değişme sürecinde ortadan kalkacağını tahmin ettiği birçok mekanizmanın Ereğli'de donup kemikleştiğini görmeye başlamıştık" (Aktar, 2010, s. 85). Ereğli gibi dinamikliğini sürdüren bir sanayi kenti için "donup kemikleşme" kavramını belki kullanamayız, ancak bu ara/tampon formların devam ettiği hatta çeşitlenip yaygınlaştığı gözlemi, Mübeccel Hocayı ve araştırmaya katılan diğer arkadaşları Türkiye sanayileşmesi ve modernleşmesi konusunda hayal kırıklığına uğratmıştır. 1980'lerin başında Türkiye'deki sosyal bilimciler olarak çoğumuz benzer bir konumdaydık; ancak 1980'lerin ikinci yarısından itibaren modernleşme ve onun karşısındaki azgelişmişlik paradigmalarının ötesine geçme çalışmaları içine girdik. Nitekim 1985'de yayınladığım kitapta yer alan son bölümün başlığı şöyle idi: "Modernleşme ve

Dergisi'ndeki söyleşide İslamiyet'in köylü toplumunun bir dünya görüşü ve ideolojisi olduğunu sanayi toplumunda dinin özel alana çekilmiş olması gerektiğini vurguluyor. Ancak 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar dinin "yeşil kuşak" stratejisi bağlamında dış dinamiklerle Türkiye'de güçlendirildiğini ve "Siyasal İslam"ın gelişmesine katkıda bulunulduğunu belirtiyor. Yalnız hâlâ niçin gelişmeye ve 1992'den başlayarak bu temelde kurulan partilerin oy oranlarını artırdığını anlamakta ve kabul etmekte güçlük çekiyor.

Mübeccel Kıray'ın ikinci Ereğli araştırması sırasında yaşadığı "bastırılmışın geri dönüşü"[3], görülmek istenmeyenin görülmesi olayını ben Çorum araştırması bağlamında yaşadım. 1968 yılında Kırıkkale ve Keskin'de yaptığımız araştırmadan sonra benzer ve daha geliştirilmiş bir araştırmayı doktora tez araştırmam olarak 1973-1974 yıllarında Çorum'da yaptım. Araştırmanın verilerini bilgi sosyolojisi bağlamında ve iki bağımlı değişkeni açıklamak üzere analiz ettim. Açıklamak istediğim iki bağımlı değişkenden birincisi kadının toplum içindeki yerine karşı tutum idi. Diğeri ise eski ve yeni sınıfsal yapı ve tabakalaşma imajlarının benimsenme derecesi idi.

Kadının toplum içindeki yerini Likert tipi önermelerle ölçmeye çalışmıştım. Kadının yerinin evi olduğu, yalnız seyahat etmemesi ve çalışmaması gerektiğini söyleyen muhafazakâr ve geleneksel görüş ve tutumlar bir uçta, kadının eğitilmesi, meslek sahibi olması ve bağımsız olmasını savunan liberal ve modern görüşler öbür uçta yer alıyordu. Modernite kuramı perspektifinden tahmin edilebileceği gibi eğitim düzeyi yüksek olanlar, beyaz yakalılar, kitle iletişim araçlarına daha çok ilişki içinde olanlar, gençler ve kadınlar, kadına karşı daha modern ve liberal tutum içindeydiler. Tersine eğitim düzeyi düşük olanlar, esnaf ve zanaatkârlar, kitle iletişim araçları ile daha az ilişkisi olanlar, yaşlılar ve erkekler kadına karşı daha muhafazakâr ve geleneksel tutum içindeydiler. Analizleri yapıp yazdığım 1974-1975 yıllarında açıklamakta ve yorumlamakta zorlandığım iki bulgu daha vardı. Oturduğu evin kira değeri yüksek olanlar ve şehirde daha kısa kalmış olanlar kadına karşı daha modern ve liberalken kira değeri daha düşük evlerde oturanlar ve şehirde daha uzun süre yaşamış olanlar kadı-

---

Azgelişmişiik Yaklaşımlarının Ötesi: Sosyal Değişme Kuramlarında Yeni Yaklaşımlar" (Akşit, 1985).

[3] "Bastırılmışın geri dönüşü" (return of the repressed), psikanalizin bastırılmış olan arzuların geri dönmesi anlamında kullandığı bir kavramdır. Sosyal analiz bağlamında rasyonel modernitenin ve ulus devletin dönüştürerek aşmayı planladığı yapı ve pratiklerin aşılamamış olması veya yeniden yorumlanarak devam etmesi anlamında kullanılmaktadır. Mübeccel Kıray'ın "tampon kurumlar" veya "ara formlar" kavramları bu durumun geçici olduğunu, giderek zayıflayacağını ve yerini modern, rasyonel, anonim kurumlara bırakacağı belirlemesini yapmaktadır. Ancak, bu yapı ve pratiklerin aşılmış olmak yerine daha güçlenerek ve yaygınlaşarak ortaya çıkması "bastırılmışın geri dönüşü" olarak adlandırılabilmektedir.

nın toplum içindeki yerine karşı daha muhafazakâr ve geleneksel idiler. Kentte doğanlar ve daha çok kentlileşmiş olması beklenenler daha geleneksel, kente sonradan gelen ve daha az kentlileşmiş olması beklenenler ise daha modern idiler. Daha da ilginci, kısmi korelasyon ve regresyon gibi istatistiki analizlerle kontrol edildikten sonra bile oturulan evin kira değeri ile olan ilişki azalmıyordu.

Bilmece veya "puzzle" 1980 Temmuz'unda Çorum'da meydana gelen yirmi civarında kişinin öldürüldüğü Alevi-Sünni ve Sol-Sağ çatışmasında sonra yaptığım ikinci Çorum araştırmasında çözüldü. Bilindiği gibi araştırma sırasında ve yakın zamanlara kadar anketlerde din ve mezhep sorusu sorulmazdı. Ben de sormamıştım. Ancak, çatışmadan sonra şehrin Alevi-Sünni haritası gazetelerde mahalle ölçeğinde yayınlandı. Ben de bu yeni bilgileri bilgisayarda var olan önceki veri setime yeni bir değişken olarak ekledim ve regresyon analizlerini yeniden yaptım ve şunu gördüm: Evin kira değeri ile olan korelasyon birden düştü. Yani düşük kira değeri olan evlerde oturanlar şehirde uzun süredir oturan ve şehrin "yerlileri" olan Sünnilerdi. Yüksek kiralı evlerde oturanlar ise şehre köylerden ve Almanya'daki işlerinden yeni göç ederek betonarme evlerde oturan Alevilerdi. Kadının toplum içindeki yerine karşı tutumun diğer belirleyicileri yanında Alevilik ve Sünnilik önemli bir farklılık olarak ortaya çıkıyordu. Ben bu analizleri yapıp Şerif Mardin ve Ayşe Öncü'nün Boğaziçi Üniversitesi'ndeki *Türkiye'de Kasaba Semineri*'nde 1982 yılında sundum ve daha sonra da 1985 yılında yayınladım (Akşit, 1985: 182-202). "Bastırılmış olanın dönüşü" muhtemelen 12 Eylül 1980 darbesine giden yolda planlı olarak gerçekleşti ve sadece Çorum'da değil Kahraman Maraş'ta, Malatya'da ve birçok kasabada tekrar tekrar ortaya çıktı. Ancak Türkiye'deki dini canlanışı ve Siyasal islamın gelişmesini sadece dış dinamiklere ve komplo teorilerine bağlamamak gerekiyor. Tam tersine, küreselleşme ile birlikte ve Türkiye'deki modernleşmenin belli bir düzeye gelmesiyle harekete geçen iç dinamiklerin sonucunda Siyasal islam gelişti ve yaygınlaştı. Din sosyolojisi ve laiklik konusu ayrı bir alt bölüm olarak bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DİNSEL CANLANIŞ: ESKİ VE YENİ DİN SOSYOLOJİLERİ

Daha önce de belirttiğim gibi Mübeccel Kıray dinin köylü toplumlarının bir kurumu olduğunu ve sanayi toplumunda yeniden canlanmasının geçici olması gerektiğini düşünüyor. Dış dinamiklerle ve Sovyetler Birliği'ne karşı dinsel ilişkilere göre ve patronaj temelli örgütlenmiş STK ve partilerin geliştirildiğini ve bu "tehdit" ortadan kalktığına göre bu kurumun da ortadan kalkması gerektiğini düşünüyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından on üç

yıl sonra 2002'de dini referanslı bir partinin yüksek bir oy yüzdesiyle iktidara gelmesi O'nun hiç beklemediği bir gelişme ve O'nu çok şaşırtıyor.

Kıray yaşamı boyunca hep iyimser olmuştur. Ancak, yaşamının sonlarına doğru elinde olmadan kötümserleşmiştir. Özellikle ara form olarak, bir patronajlık ara formu olarak kısa zamanda dönüşeceğini varsaydığı siyasal islam ve tarikatların, onların partilerinin yüksek oy almaları ve bunun hemen geçmeyeceğinin daha da bariz bir şekilde ortaya çıkması onu çok endişelendiriyordu.

Londra'da Parsons'un verdiği protestolu bir konferanstan sonra birlikte yemek yedikleri Gellner ise kitabi islamiyet'in yaygınlaşmasının geçici olmadığını düşünüyor çünkü geleneksel olan ve reddedilen "Halk İslamiyet"ine karşı orta-öğretim ve yükseköğretim almış olanların giderek benimsediği "Kitabi İslamiyet" çerçevesinin modern-sanayi toplumu için gerekli homojenleşmeyi sağlaması söz konusudur.

Gellner'in siyasal islamın gelişmesi konusundaki tezi onun milliyetçilik konusundaki tezinin geliştirilmiş bir biçimidir. Bilindiği gibi Gellner sanayi teknolojisinin bir toplumda aksamadan işleyebilmesi için toplumun aynı dili ve aynı değerleri paylaşacak şekilde homojenleşmesi gerekliliğini vurguluyor. Batı Avrupa'da ulus-devlet milliyetçiliği icat ve inşa ederek, başta eğitim kurumları olmak üzere birçok kurum yoluyla yaygınlaştırarak bu homojenleşmeyi sağlıyor. İslam ülkelerinde ise pre-modern ve heterojen olan Halk İslamiyet'inin sanayileşme ve modernleşme ile bağdaşmadığı hatta geri kalmışlığın nedeni olduğu görüşü yaygınlaşıyor. Gellner'a göre Kuran'ın, diğer temel kaynakların ve bu yönde çıkarılmış olan gazete ve dergilerin belirli düzeyde eğitilmiş olan elit ve orta sınıflar tarafından okunmasına dayalı olan Kitabi İslamiyet, Halk İslamiyet'inin yerini alıyor. Gellner, bu kitabi İslamiyet'in milliyetçiliğin gördüğü işlevi göreceğini savunuyor. Modernleşmenin ilerlemiş olması, ilköğretim, orta öğretim ve yükseköğretim okullaşama oranlarının yükselmesi püritan ve kitabi İslamiyet'in yaygınlaşmasına yol açıyor (Gellner, 1981 ve 1992).

Gellner'in öğrencisi olan Shankland, Tokat'ın Alevi ve Sünni köylerinde 1990'larda bir araştırma yapıyor. Alevi köylerinde hiyerarşik ve baba'dan oğul'a geçen "Dedelik Kurumu" varlığını sürdüremiyor, topluluk çözülüyor ve şehre göç ediyor. Alevilik önce kültürel bir forma dönüşüyor. Ancak Sünni İslamiyet'in yükselmesi ve güçlenmesi karşısında Alevilik de "Cem Evleri" bağlamında yeniden canlanıyor ve yükselişe geçiyor. Sünni köylerden de göç oluyor, ancak Alevi köylere göre nüfus kaybı daha az hatta nüfus artışı bile oluyor. Bu durumda Sünni köylerdeki camilerin önemi artıyor. Hatta o köylerdeki camiler yenileniyor, yeni camiler inşa ediliyor, geleneksel imamların yerine devlet memuru olan maaşlı İmam-Hatip okulu mezunu imamlar tayin ediliyor. Sünni köylerin ekonomik gelişmesi Alevi köylerden çok daha belirgin (Shankland, 1993). Öyle görünüyor ki Türki-

ye'de ulus-devlet'in bir kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığının uygulamaları ve yönelimleri ile Sünni köylerin dinselliği arasında Weberci anlamda bir "elective affinity" (seçmeli akrabalık) var, yani bu iki yönelim birbirlerini destekliyor ve pekiştiriyorlar (Akşit, 2005).

Bu noktada özel alana çekilen Avrupa'daki Protestan Hıristiyanlığın tersine Amerika'daki Protestan Hıristiyanlığın ve Avrupa'daki Katolik Hıristiyanlığın devleti kontrol etmekten son anda vazgeçtiğini ancak kamusal alanda kalma konusunda ısrar ettiği gözlemini eklemek gerekiyor (Casonova, 1995). Öyle görünüyor ki siyasal İslam da kamusal alanda görünmeye devam etmek konusunda ısrar edecek, ancak devleti kontrol etmekten vazgeçip geçmediğini zaman gösterecek. Bu konuları daha ayrıntılı olarak başka bir yazıda tartıştığım için burada bu konuya fazla yer ayırmayacağım (Akşit, 1991, 2005). Ancak, on dokuzuncu yüzyılda geliştirilen laikleşme kuramlarından yirminci yüzyılın son çeyreğinde geliştirilmiş olan yeni din sosyolojisi kuramlarına geçildiğini belirtmek gerekiyor (Şentürk, 2004). TUBİTAK'tan alınan bir fonla desteklenen "Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Din" adlı bir araştırmayı Recep Şentürk ve beş kişilik bir lisansüstü öğrenci ekibiyle yürütmekteyiz. Bu araştırmanın Türkiye'de dinmodernleşme ilişkisini daha iyi ortaya koyacağını ümit ediyorum.

Aile Yapılarında Dönüşümler: Mübeccel Kıray, Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Partha Chatterjee

Mübeccel Kıray'ın makro düzeydeki toplumsal bağlam faktörlerine yaptığı vurgunun ODTÜ Psikoloji bölümünde çalışan sosyal psikologları da yakından etkilemiştir. Dünya çapında iki sosyal psikolog olan Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Deniz Kandiyoti buna çok iyi iki örnektir. Bu kitapta yer alan yazısında Çiğdem Kağıtçıbaşı etkilenme konusuna açıklık getirmektedir (Kağıtçıbaşı, 2011).

Mübeccel Kıray'ın geleneksel geniş aile ve modern çekirdek aile kavramlaştırmasının ötesine geçen tampon bir kurum olarak geçici olan ve üçüncü bir tür olan farklı bir aile yapısı kavramlaştırması gizil olarak vardır. Ancak, üçüncü tür ailenin uluslararası düzeyde kavramlaştırılması ve bir kuram haline getirilerek tanıtılması Çiğdem Kağıtçıbaşı tarafından yapılmıştır (Kağıtçıbaşı, 1996, 2010 ve 2011).

Türkiye'de geleneksel geniş ailenin "özselci"[4] bir şekilde dinin ve kültürün gerekli kıldığı "Türk-Müslüman ailesi" olarak kavramlaştırması her ne

[4] "Özselcilik" (Essentiallsm), toplumsal kurumalar, yapılar ve pratikler hakkında açıklamalar yapılırken bir öz varsayarak açıklama yapmaktır. Bu kavramla birlikte kullanılan "doğalcılık" da toplumsal olayları tarihsel bağlamlarından soyutlayarak değişmez "doğal" olaylarmış gibi ortaya koymaktır. Post-yapısalcı ve postmodernist kuramcıların diğer kuramcılara yönelttikleri eleştiri ve suçlamalar bu iki

kadar bazı muhafazakâr çevrelerde benimsenmişse de köylerde ve kentlerde yapılan sosyolojik ve antropolojik araştırmalara dayalı olarak daha işlevselci bir geniş aile kavramlaştırması geliştirilmiştir (Akşit, 2006). Nitekim Kağıtçıbaşı'nın kavramlaştırmasına göre, birinci tip aileyi, kırsaltarımsal geçimlik ekonomisinin ve ataerkilliğin yaygın olduğu toplumlarda kuşaklar arası bağımlılığın yoğun olması, kadının statüsünün düşük olması, demografik geçişin başlarında olunduğu, doğurganlığın yüksek olduğu ve bağımsızlık yerine itaatkârlığın vurgulandığı durumlarda işlevsel geniş aile yapısı yaygın olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1996, s. 79; 2010; 2011). Kentleşme, sanayileşme ve modernleşme ile birlikte demografik geçişin sonraki aşamalarına doğru gelişmeler olmakta, doğurganlık düşmekte, kadının statüsü yükselmekte, okullaşma ve eğitim süresi yükselmekte ve çocukların bağımlılık yaşı yükselmekte ve kuşaklar arası ekonomik bağımlılığın yerini duygusal bağlılık almakta, üretken olmaktan çok tüketici olan çocuklar inisiyatif alabilen özerk benlikler olarak yetiştirilmektedir. Eğer bu gelişme Batı'da olduğu gibi bireycilikle birlikte giderse "özerk-ayrık" benliğin geliştiği çekirdek aileler yaygınlaşmakta, eğer Türkiye'de olduğu gibi hem özerklik hem de ilişkisellik birlikte vurgulanır ve bir sentez oluşturulabilirse "özerk-ilişkisel" benliğin yetiştirildiği / sosyalleştirildiği üçüncü tür aile yaygınlaşmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1996, 2010, 2011). Bu kitaptaki bölümde de bu kuramı özet olarak Çiğdem Hoca açıklıyor, benim yeniden uzun uzun anlatmama gerek yok. Ancak, Çiğdem Hoca'nın da vurguladığı gibi "özerk-ilişkisel" benliğin ortaya çıktığı üçüncü tip aile türü ikinci tipe doğru geçişle birlikte yok olacak bir aile türü değil; tam tersine psikoterapik açıdan daha sağlıklı bir aile ve benlik türüdür.

Benim Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın aile ve benlik kuramına katkılarını daha fazla uzatarak anlatmama gerek yoktur. Ben Türkiye'deki bu tür tartışmalarda pek dikkate alınmayan ve daha çok Hindistan'da ortaya çıkmış olan bir başka kurama, "post-kolonyal" kurama kısaca değinip bu alt bölümü bitireceğim.

Doğrudan kolonyal devlet yönetimi altında yaşamamış olan Türkiye'deki aile yapılarındaki dönüşümlerle ilgili tartışmalar ile kolonyal devlet yönetimi altında yaşamış olan Hindistan'daki tartışmalar bazı paralellikler ve daha da çok farklılıklar ortaya koymaktadır. Her iki toplumda da geleneksel geniş aile konusunda yoğun tartışmalar yapılmıştır. Türkiye'de ge-

---

kavramı ve yaklaşımı farkında olarak veya olmayarak kullanmaları ve olayların tarihsel olarak inşa edildikleri ve kurgulandıklarını yeterince ortaya koyamamalarıdır. Ancak "özselcilik", "doğacılık" ve bilimsel bilgilerimizin kesin ve mutlak olmadığına yapılan aşırı vurgu, bazen aşırı "göreliiikçiliğe" dönüşmekte ve o zaman hiçbir "evrensel" ölçüt kalmamaktadır. Bu durumda "stratejik özselcilik" veya "stratejik evrenselcilik" konumlarının oluşturulması ve ona göre bilginin değerlendirilmesi ve uygulamaların yapılması önerilmektedir.

leneksel geniş aileyle ilgili üç yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birinci olarak modern toplumda yaygın olması beklenen özselleştirilmiş çekirdek aile ile uyuşmadığı için geniş aile geçici bir olgu olarak ele alınmış veya reddedilmiştir. İkinci olarak ve birinciye tepki olarak, "milli ve manevi" değerlerin devamlılığını sağlayan "Müslüman-Türk ailesi olarak" yüceltilmiş ve özselleştirilmiştir. Üçüncü olarak Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın yaptığı gibi geniş aile ve çekirdek aile özselleştirilmeden, işlevsel olarak ele alınmış üçüncü tür "özerk-ilişkisel benlik" yetiştiren bir üçüncü tür aile yapısı ve pratikleri açsısından bu ailedeki değişmeler ele alınmıştır.

Kolonyal devlet altında hiç yaşamamış olan Türkiye toplumunun gelişme çizgisinin öbür ucunda, uzun süre kolonyal devlet altında yaşamış Hindistan toplumu vardır. Bu toplumda geleneksel geniş aile ve modern çekirdek aile karşıtlığı farklı şekilde ele alınmıştır. Bu ele alınışın genel adı "post-kolonyal kuram" olup Partha Chatterjee bu kuramın kurucularından birisidir. Ben kısaca onun yaklaşımını özetleyeceğim. Chatterjee (2002:22-28), ekonomik, teknolojik, siyasal ve kamusal kurumların oluşturduğu "maddi" "dış alan" ile ailenin, kimliğin, benliğin ve kişiliğin inşa edildiği ve yeniden üretildiği alan olan "manevi" ve özel "iç alan"ı birbirinden ayırmakta ve bunların farklı modernleşme süreçleri ve dinamikleri bağlamında dönüştüklerini ortaya koymaktadır. Bu durumda dış alanda geleneksel ve modern ikilemi geçerli olabilmektedir; ancak iç alanda geleneksel, modern Batılı ve modern ulusal, modern yerel gibi yeni kategorileri geliştirilmek durumundadır. Nitekim Hindistan gibi uzun bir kolonyal dönem yaşayan toplumlar için ingilizce, farsça, sanskritçe, urduca ve yerel diller sıralanması söz konusu olabilmektedir. Aynı şekilde batılı tiyatro, Sanskritçe tiyatro, ulusal tiyatro ve yerel tiyatro farklılaşması ortaya çıkmıştır (Chatterjee, 2002:22-27).

Kolonyal devlet kolonyal farklılık kuralını işletmek ve sömürgeci sınıfın farklılığını ve üstünlüğünü sürekli inşa etmek ve korumak durumundaydı. Kolonyal farkı maddi ve kamusal alanda inşa etmek ve sürdürmek durumundaydı (Chatterjee, 2002:28). Paradoksal bir şekilde anti-kolonyal ulusal mücadeleyi yürütenler, ekonomik, siyasal, yasal, maddi, kamusal dış alanda kolonyal farkın oluşturulmasına karşı mücadele ederken, iç ve özel alanda ise bu farkın oluşturulması için mücadele veriyorlardı (Chatterjee, 2002:28-29). Batı dışı dünyadaki modernleşmeyi ve seçkin ile madun, bireyci ile cemaatçi ve liberal ile muhafazakâr farklarını ve ilişkilerini anlayabilmek için kolonyal modernleşmenin hegemonyasını, milliyetçi modernleşmenin normalleştirici ve bütünleştirici hegemonyasını ve onlara karşı parçalı direnişler ve karşı koyuşları anlamak gerekmektedir. Batı evrenselciliği, "şarkiyatçı istisnacılık" ile birlikte var olmuştur. Bunların karşısına "milliyetçi istisnacılık" çıkmıştır. Yeni bir evrenselcilik dilinin oluşturulabilmesi için bütün bu ayrımların farkına varıp kavramlaştırılması gerekmek-

tedir (Chatterjee, 2002:33-34). Osmanlı'daki ve Türkiye'deki tartışmalarda Chatterjee'ninkine benzer bir vurgulama Deniz Kandiyoti tarafından 1991'de derleyiciliğini yaptığı *Women, Islam and the State* (Kadın, İslam ve Devlet) adlı kitaba yazdığı bir yazıda yapılmıştır. "End of Empire: Islam, women and nationalism in Turkey" (İmparatorluğun Sonu: İslam, Kadın ve Milliyetçilik) başlığını taşıyan bu yazıda Kandiyoti şu önemli saptamayı yapmıştır: Türkiye'deki muhafazakâr-İslamcı kesimler dıştan gelen ekonomik ve teknolojik değişmeleri ve modernleşmeyi kolayca kabul etmekteler ancak toplumun "iç çekirdeği"ni ve "özünü" oluşturduğunu düşündükleri kadın ve ailenin kesinlikle dini inançlara göre oluşması ve korunmasında ısrar etmektedirler (Kandiyoti, 1991: 22-47). Türban tartışmalarının bu kadar uzun sürmesini ve siyasetteki fay hatlarından birisini oluşturmasını bu saptama bağlamında düşünmekte yarar vardır.

Hem Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın özerk-ilişkisel benliğin sosyalleştiği üçüncü tür aile, hem de Chatterjee ve Kandiyoti'nin sözünü ettiği "iç"in "dış"a, "mağdur"un "seçkin"e direnişleri ve bu bağlamda ortaya çıkan üçüncü ve dördüncü tür kurumlaşmalar ve pratikler, Kıray'ın tampon veya ara kurumlarını geçici olmaktan çıkarmakta ve bizi en genel düzeyde çoklu modernleşme yolları ve çoklu modernlikler kuram(lar)ına götürmektedir.

Sonuç

1980'lerin sonundan itibaren genel bir sosyal değişme ve modernleşme kuramının olamayacağı yönünde kuvvetli bir eğilim oluştu. Esasında 1960'ların ortasına doğru Gellner (1964) düz-çizgisel evrimci kuramı eleştirirken şöyle bir eleştiri ortaya koymuştu: Eğer evrim aşamaları arasındaki geçişlerin nedensel bağlantıları ayrıntılı olarak açıklanabilmişse aşamalar dizisi gereksiz hale gelmiştir, çünkü aşamalar geçiş açıklamalarıyla aşama olmaktan çıkmış geçiş sürecinin parçası olmuşlarıdır. Eğer bir aşamadan öbür aşamaya geçişin mekanizmaları ve süreçleri açıklanamıyorsa o zaman da aşamalar yetersiz ve eksiktir; açıklayıcı olabilmeleri pek mümkün değildir (Gellner, 1964, s. 15). 1960'larda ve 1970'lerde yapısalcı ve işlevselci-yapısalcı genel ve makro düzeydeki modern toplum kuramları yaygınlaşmış ve hâkim hale gelmişti. Fakat bu kuramlar makro düzeyde ve çok yapısal olarak inşa edildiler ve karşıtlarının ortaya çıkmasına yol açtılar. Yapısalcı makro kuramların karşıtları olarak ortaya çıkan alternatif kuramlar, bireye, faile, toplumsal eyleme, gündelik hayata ve mikro düzeydeki toplumsal ortam ve süreçlere odaklandılar.

1960-1985 arasındaki dönemde bir yandan etno-metodoloji, sembolik etkileşimcilik, fenomenolojik sosyoloji gibi gündelik hayatın sosyolojisi ve mikro sosyolojiye doğru gelişmeler olurken bir yandan da orta-düzey sosyoloji alanında modernleşme ve azgelişmişlik kuramları birbiriyle kıyasıya

rekabet ediyordu. Daha önce de belirttiğim gibi ben genel toplumsal değişme kuramlarını 1980'de *Toplum ve Bilim*'de çıkan makalede ortaya koymaya çalıştım. Ancak 1985'e gelindiğinde genel sosyal değişme kuramının mümkün olmadığını gördüğüm gibi modernleşme ve azgelişmişlik kuramlarının da ötesine geçilmesi gerektiğini fark ettim ve bu durumu ortaya koyan bir yazı yazdım ve bu yazıyı 1985'de yayınlanan kitabın son bölümüne koydum (Akşit, 1985). 1985'ten bu yana ise dünya toplumlarının hayatında ve kuramlarda devrim sayılabilecek olaylar ve gelişmeler oldu: 1989'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği krize girdi ve dağıldı. Modern toplumlar onlardan beklenen eşitlik, özgürlük ve refah taleplerini yerine getiremediler ve hatta ulaştıkları refah toplumu ve devletinden geriye doğru gidip neo-liberal politikaları uygulamaya başladılar. Modernitenin ötesine geçen gelişmeler oldu ve büyük anlatıları eleştiren post-modern felsefeler ve kuramlar yaygınlaştı. Dünya sivil toplumu tam olarak ortaya çıkmadığı gibi daha önceki bütünleşmeler parçalandı ve birçok toplum, yerel topluluk ve sınıf küresel kapitalist ağ toplumundan dışlandı ve daha öncekinden daha derin yoksulluğa terk edildi.

Bütün bu gelişmelere oldukça eleştirel bir şekilde direnen üç kuramcının kuramları günümüze kadar geldi ancak genel toplumsal değişme iddiasından tavizler vermek durumunda kaldılar. Yakınlarda kaybettiğimiz Bourdieu, genel bir toplumsal değişme kuramı inşa etmeye girişmeden eleştirel ve refleksif bir sosyoloji geliştirmeye çalıştı. Bourdieu post-modernizme karşı direndi ve neo-liberal ekonomik modellerin taviz vermeyen eleştirmeni oldu. Giddens, erken modernite ve geç-modernite farklılaştırmasıyla yeni bir kavramsal çerçeve geliştirerek post-modernizme karşı çıktı ancak neo-liberalizm ve küresel dünyada yararlı olabilecek bazı kavramlar geliştirdi. Post-geleneksel ve seküler bir modern toplum kuramı inşa etmeye çalışan Habermas ise post-modernizme en açık ve en şiddetli karşı çıkanlardan birisi oldu. Ancak o da "post-seküler" toplum ve müzakereci demokrasi yaklaşımlarını geliştirerek katı aydınlanmacı modernite projesini çoğulcu bir şekilde yorumlamanın yolunu açtı. Geldiğimiz noktada her ne kadar post-modernizm eleştirilse ve her ne kadar neo-liberalizme ve küresel kapitalizme direnilse de yeni toplumsal oluşumların araştırılması, analiz edilmesi ve değiştirmek için politikalar geliştirilmesi gerekiyor. Bunun için Foucault'nun sosyolojisinin iyi bilinmesi gerekiyor, Casteils'in ağ toplumu analizi, Urry'nin küresel karmaşıklık analizi ve Negri ve Hardt'ın imparatorluk analizi gibi yeni yaklaşım ve analizlerin iyi bilinmesi gerekiyor. Bütün bunların ötesinde mikro-makro ilişkisi ile fail-yapı ilişkisini iyi kuran kavramsal ve kuramsal yaklaşımların inşa edilip geliştirilmesi gerekiyor. Bu yazının giriş bölümlerinde de ortaya konmaya çalışıldığı gibi kuramsal inşalar ve kavram geliştirmeler yoluyla dünyadaki ve her toplum içindeki modernleşmeler, post-geleneksel yapılar, modernlikler, post-modernlikler,

sekülerlikler ve post-sekülerlikler araştırılıp çözümlenebilir. İşte bu yazı Mübeccel Kıray'ın sosyolojik araştırma programından yola çıkarak hem biraz yukarda sözünü ettiğim gelişmeleri dikkate alan yaklaşımlar geliştirmenin önünü açmak hem de kuram ve yöntem geliştirme ve alanda araştırma yapmanın birlikte gittiğini bir kez daha göstermek ve yeni kuramlar, yöntemler ve alan araştırmalarının önünü açmak üzere yazılmıştır. Mübeccel Kıray sonrası bir sosyolojinin veya sosyolojilerin bu tür yönelimleri olduğunu ve olmaya devam edeceğini düşünüyorum.

Kaynakça

Akşit, B. (1967) *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi* Ankara: Şark Matbaası, ODTÜ Öğrenci Birliği Yayını.

Akşit, B. (1975) "Gelişme mi Evrimleşemeyen-Karmaşıklık mı?" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, No. 7, 1975, ss.13-28.

Akşit, B. (1980) "Toplumsal Değişme Kuramları ve Azgelişmişlik: Epistemolojik ve Kuramsal Bir İnceleme " *Toplum ve Bilim,* No. 9-10, 1980, ss. 78-102.

Akşit, B. (1985) *Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme* Ankara: Turhan Kitabevi yayını.

Akşit, B. (1986) "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye" S. Atauz (der.) *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi*, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayını, ss. 195-232.

Akşit, B. (1991) "Islamic Education in Turkey: Medrese Reform in Late Ottoman Times and Imam- Hatip Schools" in R. Tapper (Ed.) *Islam in Modern Turkey: Religion Politics and Literature in a Secular State.* London: I B Tauris and University of London.

Akşit, B. (1993) 'Studies in Rural Transformation in Turkey, 1950-1990' Stirling P. (Der.) (1993) *Culture and Economy: Changes in Turkish Villages*, The Eothen Pres.

Akşit, B. (1997) "Sosyoloji" *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Sosyal Bilimler*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları, Ankara, 7-18.

Akşit, B. (2004a) "Relationships of Social Scientists With the External World: Could A Typology Be Created" in Tekeli, I. and Teymur, N. (eds.) *The Evaluation of the Performance in Social Sciences*, UNESCO Publication, s.19-31.

Akşit, B. (2004b) "Küresel-Yerel Karmaşıklık ve Etkileşimli Sosyal Bilim Araştırmaları: İlhan Tekeli'nin Önerisi Üzerine Bazı Gözlemler" İlkin, S., Silier, O. ve Güvenç, M. (Ed.) *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 1-23.

Akşit, B. (2005) "Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'de Laiklik Deneyimi" Şerif Mardin'e Armağan, İstanbul: İletişim Yayınları, s.65-103.

Akşit, B. (2006) "Köy, Kırsal Kalkınma ve Kırsal Hane Halkı/Aile Araştırmaları" Eraydın, A. (Ed.) Değişen Mekan: Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalar Toplu Bakış içinde, Ankara: Dost Yayınları, ss.123-163.

Akşit, B. (2007) "Küresel Akışkanlık ve Sivil Toplum" Bilsel, C. (ed) *80. Yılında Cumhuriyet'in Türkiye Kültürü*, Mimarlar Odası ve SANART Görsel Kültür ve Estetik Derneği ortak yayını, Ankara.

Akşit, B. (2008) "1964-2007 Zaman-Mekanında Özne Güzergah(lar)ı: Ünal Nalbantoğlu ve Sosyoloji ile 43 Yıl" Avar-Arslan, A., Sezer, D., ve Yıldırım, (der.) Ünal Nalbantoğlu'na Armağan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akşit, B. (2010) "Mübeccel Kıray'ın Araştırma Programının Oluşması: 1963-1973 ODTÜ Döneminden Anılar ve Eleştirel Bir Değerlendirme" Kovanlıkaya, Ç. ve Çav, E. (der.) *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol - Mübeccel B. Kıray - Şerif Mardin* içinde, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s.55-72.

Akşit, B., H. Ü. Nalbantoğlu, S. Tüzün (1982) "Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: M. B. Kıray" Bilim ve Sanat , No. 15, 1982, s.14-16.

Akşit, E. E. (2005) Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktar, A. (2010) "Mübeccel Kıray'ın İstanbul Yılları" Kovanlıkaya, Ç. ve Çav, E. (der.) *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol - Mübeccel B. Kıray - Şerif Mardin* içinde, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s.73-88.

Aytaç, Ş. (2004) "Modernleşme Tehdit Altında: Mübeccel Kıray ile Söyleşi", *ODTÜ Mezunlar Derneği, İstanbul Şubesi Baraka Dergisi.*

Azman, A. (2001) "Tarihselciliğe" Karşı Ampirizm ve Mübeccel B. Kıray" Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 4, Sayı 16, s.33-58.

Baran, P. (1957) *The Political Economy of Growth*, New York: Monthly Review Press.

Bartelson, J. (2000) "Three concepts of globalization" *International Sogiology,* Vol. 15 No: 2 s. 180-196

Casanova, S. (1994) *The Public Religions in the Modern World*, Chicago, The University of Chicago Press.

Castells, M. (1996, 1997, 1998) *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Cilt 1, 2, ve 3, Oxford: Blackwell.

Chatterjee, P (2002) *Ulus ve Parçaları*, İletişim Yayınları.

De Landa, M. (2006) *Çizgisel Olmayan Tarih: Bin Yılın Öyküsü,* İstanbul: Metis Yayınları.

Feyerabend, P. (1989) Yönteme Hayır: Bir Anarşist Bilgi Kuramının Ana Hatları (Türkçesi: Ahmet İnam), İstanbul: Ara Yayınları.

Gellner, E. (1964) *Thought and Change*, London: Wiedenfeld and Nicolson.

Gellner, E. (1981) *Muslim Society*, Cambridge University Press.

Gellner, E. (1992) *Postmodernism, Reason and Religion*, London: Roudledge.

Habermas, J. (2005) Religion and the Public Sphere, *Philosophia Africana*, Vol. 8, No. 2: 99-109.

Hall, S., Held, D. and McGrew, T. (1992) *Modernities and its Futures*, Cambirdge: Polity Pres and Open University.

Hard, M. ve Negri, A. (2001) İmparatorluk, İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Kağıtcıbaşı, Ç. (1996) Family and Human Development Across Cultures: *A View from Other Side.* Mahwah, NJ.; Lawrence Erlbaum Associates.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi.* İstanbul: Koç Üniversitesi-Yapı Kredi Yayınları, No.1.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2011) "Akademik Yaşama Kıray'la Başlamak" Bu kitapta bir bölüm.

Kandiyoti, D. (1991) "End of Empire: Islam, women and nationalism in Turkey" in Kandiyoti, D. (Der.) (1991) Women, Islam and the State, London, Macmillan, s. 22-47.

Keat, R. ve Urry, J. (1994) Bilim Olarak Sosyal Teori (çeviren: N. Çelebi) Ankara: İmge Yayınevi.

Kıray, M. (1964) Ereğli: Ağır Sanayiden Önce bir Sahil Kasabası, Ankara: DPT yayınları.

Kıray, M. (1966) 'Interdepencies Between Agro-Economic Development and Social Change: A Comparative Study in Çukurova', *Abant (Bolu) Sempozyumu*; bu bildiri daha sonra Jan Hinderink ikinci yazar olarak şurada yayınlanmıştır: *Journal of Development Studies*, Vol. 4, No. 4, pp. 497-528.

Kıray, M. (1968) 'Values, Social Stratification and Development', *Journal of Social Isues*, sayı 24 (2), s. 87-100.

Kıray, M. (1972) Örgütleşemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni, Ankara: TSBD yayınları.

Kıray, M. (1973) 'Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toraktan Kopma ve Kentle Bütünleşme', *SBF Dergisi, Cem Sar'a Armağan*, sayı 27 (3), s. 561-573.

Kıray, M. (1998) *Değişen Toplum Yapısı*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kıray, M. (2001) *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım: Mübeccel Kıray ile Söyleşi*, (İstanbul: Bağlam Yayınları).

Kıray, M ve Hinderink, J. (1970) *Social Stratification as an Obstacle to Development*, NewYork: Praeger publications.

Kuhn, T.(1982) Bilimsel Devrimlerin Yapısı (Çev.: Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Alan Yayıncılık.

Lakatos, I. ve Musgrave, A. (1992) (Der.), *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi* (Türkçesi: Hüsamettin Arslan), İstanbul: Paradigma yayınları, 1992.

Layder, D. (2006) *Sosyal Teoriye Giriş*, İstanbul Küre Yayınları.

Moore, B. (1967) Social Origins of Dictatorship and Democracy, Lord and Peasant in the Making of Modern World, London: Penguin.

Nietzsche, F. (1963) *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, (Türkçesi: Nusret Hızır), İstanbul: Elif Yayınları.

Schopenhauer, A. (1962) *Essential Schopenhauer*, Allen and Unvin.

Shankland, D. (1993) 'Alevi and Sunni in Rural Anatolia', Stirling, P. (der.) *Culture and Economy: Changes in Turkish Villages*, London: The Eothen Press, s. 46-64

Skocpol, T. (1979) *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France*, Russia and China, Cambirdge: Cambridge university Press.

Stinccombe, A. (1968) *Consructing Social Theories*, New York: Harcourt, Brace and World.

Stirling, P. (1965) *Turkish Village,* London: Weidenfeld and Nicholson.

Şentürk, R. (2004) *Yeni Din Sosyolojileri*. İstanbul: Gelenek yayınları.

Tapper (1991) *Islam in Modern Turkey*, London: I. B. Taurus and University of London.

Tekeli, İ. (2000) "Değişmenin Sosyologu: Mübeccel Belik Kıray" Atacan, F., Ercan, F., Kurtuluş, H. ve Türkay, M. (Derleyenler) *Mübeccel Kıray için Yazılar*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Tekeli, İ. (2004) "Transformations in Institutionalization of Scientific Activities in the World and Performace Evaluation in Social Sciences" in Tekeli, I. and Teymur, N. (eds.) *The Evaluation of the Performance in Social Sciences*, UNESCO Publication, s. 1-18.

Therborn, G. (1995) *European Modernity and Beyond*, London: Sage publicaitons.

Tomlinson, J. (2004) Küreselleşme ve Kültür, İstanbul: Ayrıntı.

Trimberger, K. (1978) Revolution From Above: Military Bureaucracy and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru, New Jersey: Transaction Books.

Urry, J. (2003) *Global complexity*, Cambridge: Polity Pres.

Wolf, E. (1982) Europe and People Without History, Berkeley: University of California Press.

AKADEMİK YAŞAMA KIRAY'LA BAŞLAMAK VE KIRK YILIN GETİRDİKLERİ

*Çiğdem KAĞITÇIBAŞI**

Giriş

Bu yazı, Mübeccel Kıray'ı Anma Oturumunda sunduğum tebliğe dayalı, ama ondan epeyce de farklı. Orada bir sosyal bilimler kongresi oturumunda akademik bir sunum yapma durumundaydım. Ancak burada, Kıray'a adanmış bir kitapta yazıya dökülürken, kendi kişisel akademik gelişimimi, Mübeccel Kıray'ın bundaki rolünü ve onunla ilişkimizi biraz daha fazla anlatmayı tercih ettim. Akademik ve kuramsal yaklaşımımı ise özet olarak vereceğim. Bunun da nedeni, aile değişimi ve benlik gelişimi kuramlarımı daha önce yurt içinde ve yurt dışında yayınlamış olmamdır (örneğin, Kağıtçıbaşı, 1998, 2010).

İlk Yıllar: ODTÜ

Uzun bir akademik yaşam içinde izlenen yolun nasıl şekilleneceği pek çok etmen tarafından belirlenir. Benim için 40 yıllık bu uzun yolun en başı, Mübeccel Kıray'ın kişiliğinde en çarpıcı bir belirleyiciydi. Kıray'ın öğrencisi

---

* Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı 1940 yılında İstanbul'da doğdu. Lise öğrenimini Üsküdar Amerikan Kız Kolejinde (1959) tamamlamasının ardından 1961'de Massachusetts Wellesey College'den Psikoloji lisansı aldı. Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesinden (1967) sosyal psikoloji doktorasını almasından sonra Mübeccel B. Kıray'ın bölüm başkanlığını yapmakta olduğu ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümünde akademik çalışma yaşamına başlayıp, 'insan gelişimi / aile / kadın' konularında yaptığı birçok ve başarılı çalışmalarıyla dünyanın en önde gelen sosyal psikologlarından birisi oldu.

Ç. Kağıtçıbaşı Türk Sosyal Bilimler Derneği üyesi olup, bu derneğin oluşumunda büyük önemi bulunan İzmir araştırmasına katılmış ve bu araştırmasını kitaplaştırarak dernekte yayınlamış beş akademisyenden de birisidir. 'International Association for Cross – Cultural Psyhology"de başkanlık, 'International Union of Psycological Sciences'da başkan yardımcılığı yapan Çiğdem Kağıtçıbaşı, 'International Social Sciences Council' üyeliği ve 'Science in Developing Countries of the International Council' politika belirleme komitesi üyeliği görevlerinde bulundu. 1993'den bu yana TÜBA'nın kurucu asil üyelerinden birisi olan Kağıtçıbaşı, 2010 yılında TÜBA'nın Şeref üyeleri arasına katılmış tek sosyal psikologdur. ODTÜ'den sonra Boğaziçi Üniversitesinde çalışmalarını sürdüren ve halen Koç Üniversitesinde öğretim üyesi olan Kağıtçıbaşı, akademik yaşamı boyunca birçok ödül aldı. Bu ödüllerden birisi de, Mübeccel Belik Kıray'a da verilen ODTÜ Mustafa Parlar ödülüdür. (S.T)

olmamıştım ama onun başkanı olduğu bir 'Sosyal Bilimler Bölümü'nde genç bir psikolog olarak akademik kariyere başlamak gerçekten çok özeldi. Onun gibi sosyal değişme odaklı bir sosyolog, bana farklı bir bakış açısını gösterdi. O güçlü kişiliğiyle, mantıklı sosyal analizleriyle, kendini coşku ile ifade edişindeki büyük ustalıkla aslında etrafındaki herkesi, öğrencilerini ve meslektaşlarını etkilerdi. Bu kadar yıl sonra bu anma oturumları da bunun bir kanıtıdır. O günden bugüne çok şey değişti ama Kıray'la birlikteliğimiz sonuna kadar devam etti. Bu birliktelik, düşünce tarzıma ve insan olgusuna bakış açıma, ben farkına varmadan damgasını vurdu. Bir psikolog olduğum halde Kıray'dan neden bu kadar etkilendim? Bu bakış açısı nedir?

Aslında bu bakış açısı daha önceden, doktora çalışmalarım sırasında bir eğilim ya da önsezi şeklinde ortaya çıkmıştı. ABD'de kuvvetli bir psikoloji bölümünde (Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley) sosyal psikoloji'de doktoramı yaparken sosyal psikolojinin ilk ders kitaplarının aynı yılda (1908) bir psikolog (Mc Dougall) ve bir sosyolog (Ross) tarafından yazıldığını öğrenmiştim. Ancak, Berkeley'deki Psikoloji Bölümüyle Sosyoloji Bölümü arasında hiçbir ilişki yoktu... Hâlâ da yoktur. Bugün de dünyanın pek çok yerindeki üniversitelerde, özellikle de ABD'de bu ayırım çok keskindir. Giderek uzmanlaşan bilimde bu belki de kaçınılmazdır ama bence getirdiği kazanımların yanında bu durum, uzmanlaşmanın yarattığı bir fakirleşmedir de. Daha öğrenciyken de bunun biraz ayrımındaydım, hatta Berkeley'den önce Wellesley'de (Massachusetts, ABD) lisans öğrenimim sırasında bile bir yabancı öğrenci olarak 'kültür'ü fark etmiştim ve öğrendiklerimi hep bir 'kültür' filtresinden geçiriyordum. Burada kültürü en geniş anlamıyla, sosyo-ekonomik çevreyi de kapsar şekilde kullanıyorum. Oysaki sosyal psikoloji, adına karşın 'sosyal' değildi. Muzaffer Şerif'in, Mead, Cooley ve diğerlerinin sosyal çevre ile 'karşılıklı *etkileşimi*' vurgulayan sosyal psikoloji anlayışından, 1960'lardan itibaren giderek '*bireyin* bilişsel' sosyal psikolojisi anlayışına önemli bir değişim olmuştu. 'Sosyal Çevre'nin özellikleri göz ardı ediliyor, soyut insan davranışı inceleniyordu.

O kadar ki, sosyal değer ve normlar yokmuş gibi, tutum ve davranışların kaynağının kişilik özellikleri olduğu varsayılıyordu. Çevre'den anlaşılan da o anki yakın çevreydi, yani içinde bulunulan durum. Bunda 1960'larda bile etkili olan psikanalitik yaklaşımın da rolü vardı. O yıllarda önemli olan (bugün de politik psikolojide tekrar önem kazanan) ve tutumları psikanalitik bir açıdan ele alan Yetkeci Kişilik kuramının kültürler-arası bir karşılaştırmayla evrensel geçerliğini sınamaya karar verdim çünkü *Yetkeci Kişilik* (Adorno ve diğerleri, 1950) araştırmasını incelediğimde bu kişilik sendromunun bazı özelliklerinin Türkiye'de sosyal norm olduğunu düşündüm. Tezime dayalı makalenin ve sonra yayınladığım türkçe kitabın girişinde şöyle bir ifade yer alır:

"Sosyal psikolojinin bazı bulguları genel insan ilişkileri için geçerli olabilir; diğerleri ise sadece belli bir sosyokültürel ortamdaki ilişkiler için geçerlidir. Sadece sistematik kültürler arası karşılaştırmalar bu ikisini birbirinden ayırabilir veya belli genelleştirmelerin hangi sınırlar içinde geçerli olabileceğini belirler. Genel bir sendrom olduğu varsayılan "yetkecilik"'in bazı özellikleriyle ilgili bulgular, aslında kültüre bağlı olabilir. Sosyal normların bu sendromun bazı öğelerini etkilediği kültürlerde, farklı türde ilişkiler görülebilir. Bu tür zıtlıklar, ABD ve Türkiye arasında beklenebilir..." (Kağıtçıbaşı, 1973, s.1).

Araştırmamın sonuçları, bu tezimi destekledi. Bu tür bir kültürler-arası karşılaştırmalı tutum araştırması o zamana kadar yapılmamıştı. Çok daha sonraları, 1980'lerden itibaren, kültürler-arası psikoloji, bu tür soruları ciddiye alan ve benim de aralarında olduğum araştırmacılar tarafından başlatıldı. Bilahare Türkiye'de de bu konuya ilgi oluştu.

İşte böyle bir eğilime sahip olarak ODTÜ'de hocalığa başladığımda, Kıray İngiltere'deydi. Heyecanla dönmesini bekliyordum. Döndüğü zaman, biz genç hocaları saran, kollayan, geliştiren, uyaran, sorgulayan, özendiren, tam bir rol modeli olduğunu gösterdi. Bende daha önceden oluşmuş olan, sosyo-kültürel bağlamı dikkate alma eğilimimi çok güçlendirdi; özellikle sosyal değişme ve gelişmenin insan/toplum davranışlarındaki temel rolünü daha iyi görmemi sağladı. O zaman katıldığım İzmir Araştırması'ndan çıkan kitabımda, aile ve tutumlarla ilgili sosyal psikolojik bulgularımı, sosyal değişme çerçevesinde inceledim ve yorumladım (Kağıtçıbaşı, 1972). Kıray bu proje'nin oluşmasında önemli bir rol almış ve bir kentsel değişme kitabı yazmıştı (Kıray, 1972).

Kuramsal Gelişmeler

1970'lerden itibaren giderek, sosyal değişme çerçevesinde aile ve insandaki değişmeleri irdelemeye başladım. Bu çalışmalar sonucunda bazı kavramsal modeller geliştirdim. Bu modeller özellikle kültürler-arası psikolojide epeyce kabul gördü. Bu gelişmeleri burada kısaca özetleyeceğim.

Yukarıda da kısaca değindiğim gibi, psikoloji genellikle geniş bağlamsal çerçeveye pek yönelmez. Oysa özellikle Türkiye gibi ciddi sosyal-yapısal değişme içindeki bir toplumda, insan-aile-toplum analiz düzeylerini ilişkilendirmek gerekir. Türkiye'deki en temel sosyal yapısal değişme, Kıray'ın çok vurguladığı gibi, kentleşme ve bunun beraberinde getirdiği yaşam tarzlarındaki farklılaşmalardır. Özellikle düşük eğitim/okullaşma düzeyi ve uzmanlaşmamış işler içeren kırsal/geleneksel yaşam tarzından, artan eğitim ve okullaşma düzeyleriyle uzmanlaşmış işler içeren kentsel ortama geçiş çok belirgindir. Yaşam tarzlarındaki bu önemli değişmeler, aileyi

doğrudan etkiler. Bu noktada, toplum/aile/benlik dinamikleri ön plana çıkar.

Ailedeki etkiler, geleneksel kültürdekinden farklı bir aile modelini oluşturabilecek derecede önemlidir. Kırsal/geleneksel ortamda geçerli ve işlevsel olan aile modeli, "*Bağımlılık Modeli*"dir. Burada çocuğun maddi/yararcı değeri, yaşlılık güvencesi değeri ve nesiller-arası maddi bağımlılıklar ön plandadır. Kentleşme, eğitim ve gelirdeki artışlarla, nesiller arası maddi bağımlılıkların önemsizleştiği, ancak duygusal bağlılıkların önemini koruduğu farklı bir aile modeli oluşmaktadır. Bu, "*Duygusal Bağlılık Modeli*"dir. Bu değişimin temelinde, çocuğun aile ve toplum içindeki değişen işlevi ve konumu vardır (Kağıtçıbaşı, 1998; 2010).

Şöyle ki, makineleşmemiş ve pazar ekonomisine açılmamış olan kırsal toplum ekonomisinde, çocuk gerek çocukken, gerek büyüdükten sonra aile ekonomisine ciddi katkıda bulunur. Böyle bir ortamda çok çocukluluk işlevseldir. Ataerkil değerlerin etkisiyle de özellikle erkek çocuk tercihi baskındır. Kentleşme ile birlikte yaşam tarzları önemli bir biçimde değişir, çocuk artık tarlada çalışmayıp okuldadır. Artan okullaşmayla çocuğun 'bağımlılık yaşı' yükselir; giderek üreten değil, tüketen konumuna geçer, başka bir deyişle, aileye ekonomik/maddi değeri azalır, ekonomik yükü artar. Artık çok çocukluluk işlevsel değildir. Bu şekilde çocuğa maddi bağımlılık azalır; ayrıca kentleşmeyle artan eğitim ve gelir düzeyleri de yetişkinlere, evlatlarına bağımlı olmadan yaşayabilecekleri öz kaynakları ve yaşlılık güvencelerini sağlar. Böylece, çocuğun aile ve toplum içindeki konumu değişir.

Bu değişim, "Demografik Geçiş Süreci"ni de, yani çok çocukluluktan az çocukluluğa geçişi de, oluşturur. Bunun nedeni ekonomik gelişmeyle birlikte çocuğun değerinin azalması mıdır? Ekonomik ve demografik yaklaşımlar ve genel olarak Modernleşme kuramı bu soruya olumlu cevap verirler. Ancak, sosyal psikolojik bir çerçeveden konuyu inceleyen ve benim de katıldığım "Çocuğun Değeri" araştırması sonuçları, bu ele alışın olayı fazla basite indirgediğini gösterdi (Kağıtçıbaşı, 1980, 1998, 2010). Şöyle ki Türkiye gibi "beraberlik kültürü"ne sahip, yakın insan ilişkilerinin yaygın olduğu toplumlarda çocuğa maddi bağımlılıkların azalması, çocukla duygusal bağların da azalması, yani ayrıklaşma anlamına gelmiyor. Yani, ailedeki nesiller-arası duygusal ve maddi bağımlılıkları birbirlerinden ayırdığımızda, bunların sosyal değişmeden farklı biçimlerde etkilendiğini görüyoruz. Sosyo-ekonomik gelişmeyle birlikte, ailede (yetişkin) evlada maddi bağımlılıklar azalırken duygusal bağlılıklar güçlü olmaya devam ediyor. Böylece aile, bağımlılık modelinden duygusal bağlılık modeline geçiyor. Bu değişim birçok araştırma bulgusuyla kanıtlanmıştır (Bkz: Kağıtçıbaşı, 1998, 2010).

Bu sistematik değişikliklerin çocuk sosyalleşmesine yansımaları da belirgindir. Şöyle ki, bağımlı ailede, itaate yönelik çocuk yetiştirme işlevsel iken, kentsel duygusal bağlılık modelinde özerklik işlevsel olmaya başlar. Bunun

temel iki nedeni var. Birincisi, nesiller-arası maddi bağımlılıkların azalmasıyla, çocuğun özerkliğinin aile birliği ve dirliği için artık bir tehdit gibi görülmemesidir. Şöyle ki, geleneksel bağımlı ailede çocuğun özerkliği arzu edilmez çünkü özerk bir çocuk ileride bağımsız bir genç olarak ailesinden ayrılıp kendi ihtiyaçlarını ön planda tutabilir. Bu da, zaman içinde özellikle yaşlılıkta ailenin dirliğini tehdit edici olabilir. Böylece çocuk küçükken anababasına bağımlı olması istenir; bu bağımlılık zaman içinde yön değiştirerek yaşlı ana-babanın yetişkin evlada bağımlılığı şeklini alır. Oysaki kentleşme ve beraberinde getirdiği eğitim ve gelir düzeylerinin artmasıyla, yaşlı anababa için çocuğun dışında yaşlılık güvencesi oluşur (emeklilik, yaşlılık sigortası gibi). Böyle olunca da çocuğun özerkliği aile dirliği için artık bir tehdit olmaktan çıkar. İkinci neden de kentsel yaşamda özerkliğin işlevsel olmasıdır. Şöyle ki, durağan kırsal yaşam tarzlarında itaate dayalı davranışlar geçerliyken, kentsel yaşamda özellikle eğitimin üst kademelerinde ve uzmanlaşmış işlerde itaatten ziyade inisiyatif alabilmek, karar verebilmek ve kararların sorumluluğunu üstlenebilmek, yani özerk davranışlar geçerlidir. Böylece özerklik, kentsel ortamda başarı için işlevsel olmaya başlar.

Değişen ailede değişen çocuk yetiştirme tarzları, benlik gelişimini etkiler. Şöyle ki, çocuk yetiştirmede özerkliğe imkân tanınması sonucu, geleneksel "İlişkisel Benlik", giderek yerini "Özerk-İlişkisel Benlik" sentezine bırakır. Bu sentez, Batı'daki özerk-ayrık (bireyci) benlikten farklıdır, çünkü burada ilişkisellik önemini korumaktadır. Bu benlik modelinin, geleneksel kırsal ailedeki ilişkisel benlikten farkı da, özerkliği içermesidir. Bu aile değişimi ve benlik gelişimi kuramı, dünyadaki farklı insan/aile modellerinin ekonomik gelişmeyle Batılı modele doğru odaklaşacağını öngören modernleşme kuramından farklıdır ve ona bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1998, 2010). Çünkü bu sentez modelde, hem ekonomik gelişme ve kentleşmeyle ortaya çıkan yaşam tarzındaki değişiklikler, hem de beraberlik kültürünü dikkate alıyorum. Böylece, aile değişimi kuramı, bizi "*Özerk-İlişkisel Benliğe*" götürüyor.

Bir başka açıdan da bakıldığında, Özerk-İlişkisel Benlik, mantıklı ve psikolojik olarak sağlıklı bir model olarak ortaya çıkıyor. Benlik ve insanlararası ilişkileri iki ayrı boyutta ele alabiliriz. Bunlar, "kişiler-arası mesafe" ve "etkinlik" boyutlarıdır. Kişiler-arası mesafe, psikolojik olarak kişilerin birbirlerine ne kadar yakın ya da uzak olduğunu ifade eder; bir uçta "ilişkililik"ten, diğer uçta "ayrık"lığa uzanır. İç-içe yakın ilişkiler bir aşırı uçta, ayrık bireycilik diğer uçtadır. Türkiye gibi "beraberlik kültürü"nün hakim olduğu toplumlardaki kişiler-arası mesafeler, bireyci Batı toplumlarındakinden daha küçüktür. Etkinlik boyutu ise, kişinin etkin olabilme derecesini ifade eder. Bir uçta etkin/özerk olmaktan, öbür uçta edilgen/bağımlı olmaya doğru değişkenlik gösterir. Bu iki boyut, hem mantıken, hem psikolojik anlam bakımından birbirinden ayrı ve bağımsız olduğu için, gene "özerk-

ilişkisel benlik" sentezi mümkün oluyor. Şöyle ki, bir kişi, pekâlâ kişiler-arası mesafe boyutunda 'ilişkili' olup, etkinlik boyutunda da 'etkin/özerk' konumda olabilir.

Bireyci Batı psikolojisinde gene özellikle psikanalitik kavramlaştırmaların da etkisiyle, özerk olabilmek için başkalarından ayrık olmak gereği üzerinde durulmuştur. Yani, hem ilişkili, hem etkin/özerk olma durumu pek kolay kabul edilmiyor. Örneğin "ayrışma- bireyleşme" (separation-individuation) hipotezi bunu ifade eder (Bu konunun etraflı bir tartışması için Bkz: Kağıtçıbaşı, 2010, özellikle 6. Bölüm). Böyle bir yaklaşım, ilişkisel benliğin özerk olamayacağını varsayar. Bu da, dünyanın çoğunluğunda yer alan "beraberlik kültürlerinde" özerkliğin olmadığı anlamına gelir! Oysaki yukarıda "aile değişme modeli"nde de gösterdiğim gibi, beraberlik kültürüne ve yakın insan ilişkilerine sahip Türkiye gibi toplumlarda ekonomik gelişme ve kentleşmeyle değişen yaşam tarzları, özerkliği işlevsel kılıyor ve beraberinde getiriyor. Beraberlik kültürü de devam ettiği için "özerk-ilişkisel benlik" sentezi ortaya çıkıyor. Burada, benliğin iki boyutu bakımından da incelediğimizde gene aynı senteze varıyoruz.

"Özerk-ilişkisel benlik" sentezinin, baskın bireyci Batı psikolojisinin yeterince dikkate almadığı bir benlik türü olduğunu belirtmiştim. Oysaki optimal psikolojik insan gelişimi bakımından bu daha sağlıklı bir modeldir. Şöyle ki, bu tür benlik modelinde iki temel insan ihtiyacı olan "ilişkililik" ile "özerklik" tatmin ediliyor. Batılı bireysel dünya görüşünün yücelttiği "özerk-ayrık" benlik modelinde "ilişkililik" ihtiyacı; geleneksel toplumun "bağımlı-ilişkisel" benliğinde ise "özerklik" ihtiyacı yeterince tatmin bulmuyor ve psikolojik sağlık bakımından eksik kalıyor (Kağıtçıbaşı, 2010).

Sosyo-kültürel bağlama duyarlı bir psikoloji, insan ve aile düzeylerindeki bu değişme süreçlerini iyi anlamada ve gerektiğinde müdahalelerle insan gelişimini desteklemede öncü bir görev üstlenebilir. Burada sunduğum kuramsal irdeleme, sosyal değişme çerçevesinde insan-aile-toplum etkileşiminin işlevsel bir analizini içeriyor. Sözü edilen değişmeler, değişen yaşam tarzları gereği, onlarla uyum sağladıkları için oluşur. Bu kavramsal gelişmelerin çıkış noktasında oluşturduğum bağlamsal bakış açımda ve sosyal değişme olgusuna işlevsel yaklaşımımda Kıray'ın etkisini açıkça görmek mümkündür.

Burada son bir noktaya da kısaca değinmek istiyorum. İşlevsel olarak yukarıda incelediğim bu süreçlerin oluşması gerekirse de, bazen bu gelişmelerden sapmalar olduğu; işlevsel olmayan örüntülerin ortaya çıktığı, ya da eski örüntülerin değişen yaşam tarzlarına uymadığı halde devam ettiği görülebilir. Başka bir deyişle, "direnen" kültürle optimal insan gelişimi arasında bir tutarsızlık ortaya çıkabilir. İnsan olgusunu, aile-toplum bağlamında ve özellikle sosyal değişme çerçevesinde inceleyebilirsek, bu tutarsızlıkları daha iyi anlayabiliriz. Bir sonraki adım da, bunları gidermek için iyi eştirici, gelişmeleri destekleyici ve hatta baştan koruyucu müdaha-

lelerdir. Sosyo-ekonomik-kültürel bağlama duyarlı bir sosyal psikoloji, insan ve aile düzeylerindeki bu değişme süreçlerini iyi anlamada ve gerektiğinde müdahalelerle optimal insan gelişimini desteklemede öncü bir görev üstlenebilir. Aynı şey diğer sosyal bilimler için de geçerlidir.

Mübeccel Kıray, Çiğdem Kağıçıbaşı ve Nermin Abadan Unat

Son Yıllar

Sonraki yıllarda bu konuları irdeliyordum ve özellikle eğitim alanında uygulamalı araştırmalara ve müdahalelere girişiyordum; bu çalışmalar halen de daha kurumsallaşmış bir şekilde devam etmektedir (Bknz. Kağıtçıbaşı, 2010, 9. Bölüm). Mübeccel bu çabalarımı takdir ediyordu. Özellikle son yıllarında genel olarak bu konularda Mübeccel'de bir hayal kırıklığı oluşmuştu. Sosyo-ekonomik gelişme, artan kentleşme ve sanayileşmenin gerektirdiği ya da beraberinde getirmesi gereken sosyal gelişimde aksamalar oluyordu. Türkiye'de sosyologların bu sorunlara yeterince eğilmediğini, yeterince vak'alara dayanan analizler yapmadıklarını, oturdukları yerden hâlâ çoğunlukla Batı'daki felsefi akımları ve kuramları takip ettiklerini düşünüyordu. 'Sosyoloji kendinden bekleneni veremedi' dediğini hatırlıyorum.

1970'lerde Ankara'dan İstanbul'a geldikten sonra çok şey değişti. Boğaziçi önemli bir hamle içinde gelişiyordu. Mübeccel oraya girmeyi arzu etti, fakat davet edilmedi; kırıldı. Bunda haklıydı da. ODTÜ Sosyal Bilimler

Bölümünde onun yakını (ya da eski öğrencisi) olan bizler (Ayşe Öncü, Deniz Kandiyoti ve ben) gençtik ve karar verici konumda değildik. Kanımca, Boğaziçi Sosyal Bilimler Bölümü (sonra da Sosyoloji) bundan çok zararlı çıktı. Önce Teknik Üniversite'de (biraz marjinal bir konumda), sonra da Marmara Üniversitesi'nde özlediği akademik ortamı tam olarak bulamadı. Ama özellikle Marmara'da kıymetli doktora öğrencileri oldu; onları çok sevdi, takdir etti ve yetiştirdi.

Mübeccel'le giderek daha yakın bir dostluğumuz oluştu. O artık Beco'ydu. 1990'lardan itibaren, bazı sağlık sorunlarının da etkisiyle, kendini giderek geri çekti. Yukarıda sözünü ettiğim hayal kırıklıklarının da bunda rolü oldu. Gene eski dostları ve özellikle eski öğrencileri tarafından hep aranıyor, kendisinden feyiz alınıyordu. Ama artık ön plana çıkmak istemiyordu. Merhum eşim Oğuz'la benim için Beco'yla eşi İbo'ya gitmek hep çok keyifli bir şeydi. Bunu sık sık yapardık. İstanbul dışına da seyahatlerimiz olurdu, örneğin Bursa ve Mudanya'ya, Antalya Belek'e. Sonra İbo'nun hastalanması Beco için tam bir yıkım oldu. Oğuz devamlı onlarla beraberdi; ben de işlerimden fırsat buldukça. Daha İbo hastanedeyken Levent'teki güzel evi yeniletip taşındı Beco; ne yazık ki İbo o evi göremedi. İbo gibi bir müstesna insanın yokluğuna alışmak mümkün değildi; buna rağmen İbo'nun cenazesinde de, sonrasında da Beco soğukkanlılığını korudu. Güçlü kişiliği, büyük yasını dışarıya vurmasına engeldi. 2006 yılı sonbaharından itibaren Oğuz hastalandı; aylarla sürdü. O aylarda her hafta Beco'yla bizim vasıtamızla tanışan ve onu çok seven Oğuz'un iyi arkadaşları Cankaya (Prof. Esin Küntay'ın eşi) ve Enis bize gelirlerdi. Beco da 'delikanlılarla' sohbet etmek için gelirdi! Çok güzel vakit geçirirlerdi (ben çoğunlukla üniversitede olurdum)... Sonra Beco hastalandı. Çok hızla kötüleşti. 2007 yılının Kasım ayında Oğuz'la Beco'yu aynı hastanede iki gün arayla kaybettik.

Kaynakça

Adorno ve diğerleri (1950), *The Authoritarian Personality*, New York, Harper.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1973), Gençlerin Tutumları: Kültürler Arası Bir Karşılaştırma. Ankara: ODTÜ Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1972), *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları.* Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayını.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1980), *Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık.* Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1998), *Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında İnsan ve Aile*. Yapı Kredi Yayınları 2. Baskı, Evrim Yayınevi, İstanbul, 2000.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010), *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi.* İstanbul: Koç Üniversitesi-Yapı Kredi Yayınları, No.1.

Kıray, M. (1972), *Örgütleşemeyen Kent: İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni,* Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayını.

KALEİDOSKOPİK AİLEDEN 'KÜRESELLEŞMENİN YARATTIĞI' ULUSÖTESİ AİLELERE

Nermin ABADAN-UNAT*

Beco ile benim arkadaşlığım 1937 den başlayarak aramızdan ayrıldığı tarihe kadar tam yetmiş yıl sürmüştür. Bana Türkiye'yi tanıtmada, Türkçe'mi ilerletmede, Türkiye'yi sevdirmede rolü büyüktür. Özellikle evlendikten ve Ankara'ya yerleştikten sonra Beco ile İbo'nun evi benim için olduğu kadar ODTÜ'ye kazandırdığı genç meslektaşlarının severek devam ettiği bir fikir ocağı olmuştur. Birer yıl ara ile dünyaya gelen çocuklarımızla birlikte yurt içi ve yurt dışı güzel anılar barındıran yolculuklarımız olmuştur. Beco'nun keskin zekâsı, toplumsal olaylara ilkeli bakışı, tüm olumsuzluklara karşın iyimserliğini muhafaza etmesi benim için her zaman yaşam gücü aşılayan bir destek olmuştur. Dostluğumuzun en önemli boyutu karşılıklı fikir alış verişlerimizde siyasal ve toplumsal olaylarla akademik konuların her zaman öncelik taşımasıdır.

Onu, bizim kuşağın en önemli toplum bilimcisi olarak saygı ile anıyorum.

Mübeccel B. Kıray'ın Türkiye'nin toplumsal yapı ve toplumsal değişme konusunda en fazla üzerinde durduğu konuların başında kentleşme yer almaktadır.[1] Yıllar boyu ısrarla kırsal kesimde olup biten büyük değişikliğe ve yeni tarımsal tek-

---

* Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat 1921 yılında Viyana'da doğdu. 14 yaşında Macaristan'dan Türkiye'ye geldi. İzmir Kız Lisesi'nden, yakın arkadaş olduğu Mübeccel Belik'le birlikte 1940'da mezun oldular. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1944'de bitirmesinin ardından 1950'ye değin *Ulus* gazetesinde çalışıp, Amerika'nın Minnesota Üniversitesi'nden 1952-53 yıllarında lisansüstü eğitim almasının ardından 1953'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne asistan olarak girdi. 1958'de Doçent, 1966'da Profesör olup SBF'de Siyasal Davranış Kürsüsü'nü kurdu. 1978-80 arasında kontenjan senatörlüğü de yapan Abadan-Unat, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 1989'da emekli oldu. 1964'de *Batı Almanya'da Türk İşçilerinin Sorunları* kitabını yayınlayan, göç / aile / kadın / işçi sorunları konularında çeşitli çalışmalar yapmış, İngilizce, Fransızca, Almanca kitap ve/veya makaleleri olan, Uluslararası Siyasal İlimler Derneği başkan yardımcılığı, Türk Sosyal Bilimler Derneği başkanlığı, Avrupa Konseyi kadın / erkek / eşitlik komisyonu başkan yardımcılığı dâhil çeşitli görevler üstlenmiş olan Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat halen Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmaktadır. (S.T)

[1] Kıray, 1998 ve 1999

nolojilerin kentlere doğru göçü zorunlu kıldığını belirten Kıray çoğunlukla Türkiye'de iç göç üzerinde odaklanmıştır.

Kıray'ın saptamasına göre Türkiye'de % 80'lere varan tarımsal nüfus, tarımda basit teknoloji ile geçimlik ekonominin varlığı 1950'lere kadar sürmüştür. Bu yapının çok eski bir geçmişi vardır. Roma imparatorluğunun M.S. birinci yüzyılda yaptırdığı sayımda Anadolu toprağının ancak 10-14 milyon insanı besleyebildiği bir nüfusa sahip olduğunu ortaya koymuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin yaptırdığı ilk nüfus sayımına göre 1927'de nüfus 13 milyondu. Türkiye'de köylülüğün değişmesi, öküz ve sapanın kitlesel olarak yok olmasının başlaması l950'lere rastlar. 1950'lerle birlikte insanların, gerek toprağı kullanma gerekse ürünleri değerlendirme biçimi değişmiş, tarıma yeni teknolojiler, yeni işletme biçimleri ve yeni ürünler girmeye başlamıştır. 1960'lara gelindiğinde bu olayın diğer bir yönü olan kırdan kente göçlerle karşılaşıyoruz. Gecekondulaşma işte bu tarihlerden itibaren kentlerimizin başlıca sorunu haline gelmiştir. Kıray'ın bu soruna ilişkin de, farklı kentlerde birçok gözlemi vardır.[2]

Kıray çoğunlukla köylülüğün tasfiyesini iç göç örnekleriyle anlatmış olmasına karşın, dış göçle ilgili incelemelerde de bulunmuştur. Bu yazıların en önemlilerden biri göçmen ailesinin dış göç nedeniyle uğramış olduğu yapı değişikliğidir. Kıray yurtdışına giden göçmen ailesini irdelerken önce, çoğunlukla rastlanılan aile tipini ele almaktadır. Kendi kuşağına mensup diğer başlıca toplumbilimcilerin hemen hepsinin doğrulamış oldukları üzere, sanılanın aksine bölgesel olarak Ortadoğu'da ve ülke çapında Türkiye'de ailelerin %60'ına yakını çekirdek aileden oluşmaktadır; başka bir deyişle aile, anne baba ve çocuklardan ibarettir. Şu kadar ki, bu tip aileler ister kendi ülkelerinde köyden kente ya da yurtdışına göçsün, ailenin diğer bireyleri ile yakın bir ilişki içinde kalmaktadır. Bu ilişkilerin ortaya çıkardığı destek, kimi yerde nakdi kimi yerde ayni (yiyecek, vs.) "yardım" şeklinde kendini göstermektedir. Bu yakın bağlar, yurtdışına giden göçmenlerde de kendini fazlası ile göstermektedir. 1963 ve onu izleyen yıllarda Nermin Abadan tarafından yapılan araştırmanın gösterdiği üzere yurtdışına giden işçilerin %55.7'si evli idi.[3] Bu oran sonraki yıllarda Devlet Planlama Teşkilatının saptadığı üzere %79.7'ye kadar çıkmıştır. İlk yıllarda yurtdışına giden işçiler -kendilerine bekâr gitmek, aile birleşimi istememek türünden taahhütler imzalattırıldığı için- evli olmalarına karşın ailelerini anayurtta bırakmak zorunda kalmışlardı. Bu kısıtlama bir süre sonra gevşetildi. Ancak işgücü sevkiyatı kesin bir kararla 1974'de kesildikten sonra ülkeye dönmeme kararını veren işçilerimiz aile birleşimi işlemlerini hızlandırdılar.

---

[2] Kıray, 1973.

[3] Abadan, 1964, s.64

Cumhuriyet'in 75. Yılı Kongresi'nde (Aralık 1998/Ankara-ODTÜ) bir üçlü Mübeccel-İbrahim Kıray ve Nermin Abadan Unat

İster ilk yıllarda ister daha sonraki dönemlerde olsun, önemli olan husus göçmen ailelerinin terkibinin sürekli olarak değişmiş olmasıdır. Kıray'ın 1973 Ağustos ayında Sakarya ilinin Karadeniz kıyısında bulunan iki köyde gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmanın gösterdiği üzere örnekleme dâhil edilen 132 evli çiftten 28'i yurtdışına karısını ve çocuklarını götürmüş, 17 çiftin eşleri yanlarına gelmiş, fakat çocuklar köyde büyük baba ve anneleri ile kalmış, 45 çift ise başat olan çözümü seçmiş: erkekler yurtdışında bulunmalarına rağmen bu eşler bağımsız bir ev açmış, çocuklarını yetiştirirken kocalarının dönmesini beklemeye karar vermişlerdir. Sadece 25 ailede, geri kalan eş ve çocuklar kocanın ailesi ile yaşamayı sürdürmüşler, yani eski tip geniş aile oluşturmuşlardır. Diğer 14 hanede iki kuşağın erkekleri yurtdışına gitmiş, aile başkanının karısı gelinleri ve torunları ile birlikte yaşamaktadır. Oniki hanede ise henüz çocuk olmamakla beraber anneler gelinleriyle beraber oturmaktadır. Kıray'ın bu örneklerde bize göstermek istediği husus çekirdek aile tipinin egemen olmasına rağmen bu tür aile yapıları terkibinin -erkekler dışarıda çalıştığı sürece- sürekli olarak değişmesidir.

Kıray bu demografik değişkenliğini daha canlı bir şekilde nakledebilmek için şu örnek olayı vermektedir.

"S.H. İstanbul'da kocası ve kayın validesi ile yaşıyordu. Karı koca köy kökenli olmalarına karşın köyle her türlü ilişkilerini kesmiş bulunuyorlardı. İlk defa yurtdışına giden kadın oldu. Köln'de bir iş buldu, hemen hareket etti, iki ay sonra kocasına çalışma izni ve yerleşme izni sağladı. Anne İstanbul'da kaldı. O yılın sonunda bir erkek çocukları dünyaya geldi. Anneden kendilerine katılmasını ve çocuğa bakmasını rica ettiler. Ertesi yıl anne daha fazla Almanya'da yaşamak istemediğini belirterek anayurda döndü. Bu kez çocuk Köln'de anne babanın kendisini ancak hafta sonu görebildiği paralı bir kuruma yerleştirildi. Karı kocanın yurtdışında geçirdikleri dördüncü yılda çocuk İstanbul'da yaşlı bir karı kocaya emanet edildi. Bu bakım işi için Köln'de ödenen ücretten daha yüksek bir para ödemek zorunda kaldılar. Karı kocanın ilerde ne yapmak istedikleri araştırma yapıldığı sırada belli değildi, çocuğu ne yapacakları da belirsizdi."

Sosyolojik analiz gereği bir aile üyeliğinin saptanmasında bireylerin bir dam altında yaşamaları ölçütü kullanılmaktadır. Öyle görülüyor ki daha o yıllarda ailenin tüm bireylerinin bir yerde ikamet etmeleri kuralı ortadan kalkmıştır. Bilinmeyen husus o sıralarda bu parçalanmanın ne ölçüde "geçici" ya da "daimi" olacağıdır.

Göç literatüründe yansıyan örnek olay yorumlarında erkek ya da kadının yurt dışında yaşama süresi uzadıkça, ailenin diğer ferdinin de yurt dışına göç etme olasılığı artmaktadır. Türkiye'de iş bulmak üzere kentlere akın eden eski köylüler bir iş bulur bulmaz ailelerini yanlarına getirtiyorlardı. Bu tür kararları almak ve gerçekleştirmek yurtdışında çeşitli koşullara ve olanaklara bağlı olduğu için göçmen ailesinin terkibi durmadan değişmektedir. Kıray bu sürekli değişim nedeni ile "*Kaleidoskopik aile* " den bahsetmektedir[4]. Kazanç, yabancı ülkenin yasaları, ev durumu, çocukların sayısı, yaşı gibi faktörler bu sürekli devinimin ana motorudur.

Kadınlar

Göçün aile yapısında yarattığı bu parçalanma sürecinde kuşkusuz en büyük fedakârlık kadınlardan istenmektedir. Ailenin birden fazla mekânda yaşamasına rağmen ailenin asıl bulunduğu yer kadının yaşadığı mahaldir. Bu yer ister kadının çocukları ile tek başına ya da kocasının ailesi ile birlikte olsun, fark etmez. "Ev" deyince akla ilk gelen bu mekândır. Bu bölünme nedeni ile kadına o vakte kadar tanınmamış olan bir rol uygun görülmektedir. Çekirdek aileyi bir arada tutmak için kadının sarf ettiği çabalar çok önemlidir. Bu bölünme yüzünden kadın birçok yoksulluğa, mahrumiyete ve baskıya maruz kalmaktadır. Öyle olduğu halde kadın bu süreçte üstesin-

[4] Kıray, 1976, s.220.

den ancak güçlükle gelinebilen yeni bir role soyunmaktadır; düne kadar geniş ailede itaat etmekle görevli kılınan, kendisinden itiraz etmeksizin büyüklerin kararlarına boyun eğmesi gereken bir birey iken, göç nedeni ile ufalan çekirdek aileye dönüşen bu yeni yapıda kadın koordinatör, karar verici olarak ortaya çıkmakta, çekirdek aileyi ilgilendiren her konuda son sözü kendisi söylemektedir. Nitekim Kıray'ın kaleme aldığı makalenin yayınlandığı yıllarda Abadan-Unat ve arkadaşlarının Hollanda üniversiteleri ve Ankara Üniversitesi'nin Siyasal Bilgiler Fakültesi ile işbirliği halinde Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesi ve köylerinde araştırma yapan ekipten Leyla Yenisey'in gözlemleri bu savı doğrulamaktadır[5].

Leyla Yenisey'in belirttiği gibi yurt dışında çalışan bir işçi geride bıraktığı karısının bütün işleri kendi başına ve kendi fikrine göre yapabileceğine güvenip karısına yetki tanıdığında, karı ile koca arasındaki ilişkiler daha sıkılaşmakta, karşılıklı güven ortaya çıkmaktadır. Nitekim Yenisey'in vermiş olduğu bir örnek olay bu gelişmeyi çok canlı olarak sunmaktadır.

"Kocası onbir yıldır Avrupa'da çalışan bir kadın aile içinde öylesine önemli bir yer kazanmıştı ki, kocası bu hanımı yanına alınca, 25 yaşındaki oğulları altı ay sonra işleri idare edemeyeceğini görerek annesini eve dönmek için çağırmıştır. Köydeki lise mezunu tek genç olan bu kimse, annesine, eğer gecikirse, köyü terk edeceğini ve bankaya memurluğa gireceğini söylemiştir. Kadın aslında Avrupa'da çalışmak istediği halde, oğlunun ültimatomunu alınca geri dönmüştür. Kadın traktör alım satım işleri dâhil bu işlerin tümünü oğlundan daha iyi biliyor, başarabiliyordu."[6]

Göçmen ailelerinde kadın ister tek başına, ister kendi ya da kocasının ailesi ile birlikte olsun, yönetmesi gereken en önemli konu yurtdışından gelen para havalelerinin nasıl kullanılacağı meselesidir. Bu para belli borçların ödenmesine ya da harcamalara tahsis edilip edilmeyeceğine yine kadın karar vermeye başladı. Bu gelişme kadını, toplumda var olan ancak o tarihe kadar temas kurmaya pek alışık olmadığı kurumlarla yüz yüze getirmiştir. Böylece göçmen karısı yaşamında ilk defa postaneye, bankaya ve kamu yönetiminin diğer bölümlerine başvurma ve işlerini yürütme zorunluluğunda kalmıştır. Bu yeni durum kadınlarda eğitim görmenin önemini ortaya çıkartmış, okula devamın hayati işlevini canlı bir şekilde bilincine işlemiştir. Bir kısım durumlarda ise ilk defa yurt dışına giden kadın olmuştur. Bu durum, karı koca arasındaki ilişkileri bir daha eski geleneksel duruma dönüşmeyecek ölçüde değiştirmiştir. Yurt dışına giden kadınların sayısı arttıkça -1967 de sayıları 25.456 iken, 1972'de 125.000'i bulmuştu- basında "kadınların yurtdışına gitmeleri yasaklanmalı" türünden sesler de

[5] Yenisey, 1975, s.351-368.
[6] Yenisey, 1975, s. 361.

yükselmişti. Ancak göç süreci gerek serbest iken gerekse sınırlandırıldıktan sonra da Türk toplumsal yapısında silinmeyecek izler bırakmıştır. Kıray'ın şu betimlemesi kayda değer: "Köyde bağımsız ayrı ev sendromu, kırsal kesimde Cumhuriyetin hiç bir yasasının yaratamayacağı önemli farklılıklar yaratmıştır kadınlar için."[7]

Kıray'ın üzerinde durduğu önemli bir nokta da, kadınların yurt dışında erkeklere kıyasla daha süratle ve kolaylıkla intibak etmeleridir. Kızların daha çocuk iken bilmedikleri yabancı bir çevreye gelin gidecekleri, her türlü yaşam şartına ayak uydurmaları gerektiği telkinine açık kaldıkları için hayal edemedikleri yepyeni bir çevreye de daha süratle uyum gösterebilmişlerdir. Geride kalan kadınların da bu süreçte olgunlaştıkları anlaşılmıştır. Bir kriz durumunda kime danışacakları sorulduğunda deneklerin %60'ı hiç kimseye, %30'u kendi annelerine ve yalnız %10'u kayın baba ve kayınvalidelerine başvuracaklarını ifade etmişlerdir.

Çocuklar

Göçmen işçilerin çocukları toplumsallaşma sırasında olup biten değişiklikler ve çocukların bakımından sorumlu olan yetişkinlerin sık sık değişmesi başlı başına olumsuz etkiler yaratmıştır. Yine Kıray'ın hatırlattığı üzere geniş ailede en önemli ilişkiyi baba ile oğul arasındaki bağ oluşturuyordu. Aileyi sürekli kılan bu bağ idi. Geleneksel olarak aileler ısrarla erkek çocuk sahibi olmak istiyordu. Çocukluk aşamasından sonra baba oğluna toprağı sürmek, kasabada bir sanat yapmak ya da bir işe girmek üzere yol göstermek gibi görevler üstleniyordu. Daha sonraları ise, uygun görülen bir gelini seçmede belirleyici olan baba, faal yılların sonuna gelindiğinde sağlam bir güvenceye de kavuşmuş olurdu. Erkek çocuklara yaşamın her aşamasında ilerde karar verici olacakları hatırlatılır, dolayısıyla kendilerine özel bir statü tanınırdı. Erkek çocukların kızlara kıyasla olağanüstü şımartılması, her dediklerinin yerine getirilmesi ancak bu izafet çerçevesi içinde anlaşılabilir. Bu koşullar altında on - onbir yaşında bir erkek çocuğun annesine kıyasla daha yüksek bir statüye sahip olması da bu çerçevede anlaşılabilir. Oysa göçten sonra her şey değişti: baba erkek çocuğun yanında bulunamadığı bir yerde, fabrikada çalışmaktadır. Bağımsız bir evde yaşamayı tercih etmişse, annenin erkek çocuklarına karşı tutumları çok farklı olmaktadır. Onları daha sıkı bir disipline sokmakta ve kendilerinden ev işinde de sorumluluk almaları istenmektedir. Böylece erken yaşta farklı bir disiplin ve otorite örüntüsüne tabi olan erkek çocuklar, çok farklı kişilikler oluşturmaktadır.

---

[7] Kıray, 1976, s.224.

Öte yandan dış göç nedeni ile çocukların da büyüklerle birlikte yurt dışına gitmeleri ya da anneanne ile bırakılması iz bırakan travmalara da yol açabilmektedir. Kıray şöyle bir örnek olay vermektedir; anne baba Almanya'da çalıştığı için beş ve altı yaşındaki çocuklara Almanya'da bir türlü uygun yer bulunamamaktadır. Bulunan çözüm şu olmuştur. Kocanın İstanbul'da bahçıvan olarak çalışan babasına bir telgraf çekiliyor, kendisinden çocukları hava alanında karşılaması isteniyor ve çocuklar yalnız başına uçağa bindirilip yollanıyor. Çocukları karşılayan büyük baba ve anne durumdan hiç memnun değil, çünkü kendilerinin iki yetişkin çocukları daha vardır ve ayrıca işverenin bu kalabalık aile nedeni ile işlerine son vermesinden korkmaktadırlar. Bu durum karşısında bir hafta sonra çocuklar yeniden Münih'e geri gönderilir. Yani, yeniden biletler alınmakta, hosteslere tembihler yapılmakta, sonraki durum ise bilinmemektedir.

Göçün Yarattığı "Abla=Anne"ler

Göç nedeni ile bölünmüş olan ailelerin en önemli sorunu, anayurtta, büyükanne, büyükbaba, akraba veya ticari amaçlarla işletilen bakım evlerinde bıraktıkları ya da yanlarında bulundurdukları çocuklarının yanı sıra, ailedeki yetişkin kız çocuğunun durumudur. Genellikle denilebilir ki ana babadan her ikisinin birden çalışması halinde bu durumdan en olumsuz biçimde etkilenen, okul çağında olduğu halde küçük kardeşlerine bakmakla yükümlü olan, dolayısıyla " fiilî " olarak her türlü öğrenim fırsatından yoksun kılınan en büyük kız çocuğudur. Anne çalıştığı durumlarda on iki yaş civarındaki - bazen daha küçük yaşta - kız çocukları, daha önce annelerinin yüklendikleri ev sorumluluğunun tümünü sürdürme zorunda kalırlar. Böylece ailenin en büyük kız çocuğu, ne fiziksel ne de duygusal açıdan hazırlıklı olmadığı halde, yabancı bir çevrede ailenin tüm çocuklarını yetiştirmek gibi ağır bir sorumluluk altında ezilmektedir. Bu durum özellikle yurtdışında büyüyen kız çocukları üzerinde ağır psikolojik baskılar yaratmaktadır. Zira bu durumda bulunan kız çocukları, anayurtlarında bulunmaları halinde doğal olarak yararlanabilecekleri akraba, tanıdık, komşu gibi kişilerin bilgi ve yardımlarından da yoksun kalmaktadırlar.[8]

Son yıllarda ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin eğitim alanındaki randımanını inceleme konusu haline getiren Türk ve yabancı araştırmacıların oybirliği ile üzerinde durdukları ve çözüm bekleyen üç sorun bulunmaktadır: Göçmen çocukları bulundukları ülkenin dilini ancak sonradan öğrendikleri için daha başta büyük bir handikapla başa çıkma zorundadırlar. Bunun çözümü ise ancak sınırlı sayıda Avrupa ülkesinde herkes için ücretsiz olarak sunulan okul-öncesi eğitimdir. Özellikle Almanya'da bugün dahi bu

[8] Abadan-Unat, 2006. s. 177

görevi çoğunlukla kiliseler yüklenmektedir. Oysa Türk anne babalar çocuklarını dinsel bir otoriteye tâbi okullara, üstelik ücretli olarak yollamak istememektedirler.

İkinci büyük sorun, eksik dil bilgisi nedeni ile bir kısım çocukların "Sonderschule" -geri zekâlı çocuklar için oluşturulmuş olan özel okullara- gönderilmesidir. Bu alanda sorumlu makamlar zekâ düzeyi saptayan testlerde bazı değişiklikler yapmakla beraber yeni ülkenin dilini kolayca konuşamayan çocuklar için hâlâ bu yöntemden tamamen vazgeçmiş değiller.

Üçüncü sorun çocukların ana ve babalarının toplumsal sınıfa olan mensubiyetleriyle ilgilidir. Toplumsal tabakalaşmanın alt kademlerinde bulunan ana babaların özellikle federal sistemle yönetilen AB ülkelerinde çok karmaşık olan eğitim sistemini iyi anlamamaları, öğretmen kadrolarının ise birçok durumlarda yabancı çocukların eğitim şansları konusunda yeter derecede eşitlikçi davranmadığı nedeni ile göçmen ailelerin çocuklarının meslek okullarını bitirmeleri ve veya üniversiteye devam etmeleri henüz çok sınırlı bir ölçüde gerçekleşmektedir.[9]

Mübeccel B. Kıray'ın Yeşilyurt'taki evinde Nermin Abadan Unat ve Mustafa Kemal Abadan ile çekilmiş bir fotoğrafı

[9] Söhn ve Özcan, 2008. s.112-114.

Ulus-ötesi aile kavramına doğru

Başlangıçta belirli bir süre için çoğu zaman ailenin tek bir ferdinin giriştiği göç sürecine bağlı olan nihai hedef -daha sonra aile birleşimi gerçekleşse de- yurda dönme ve yeni, eskisinden farklı bir yaşam biçimi sürdürmedir. İleriye dönük bu planlarda imkân ölçüsünde çok tasarruf yapma, var olan arsada yeni bir ev yapma yahut farklı bir kentte ev yapma ya da edinme gibi çözümler bulunmaktadır. Ancak niyetlerden hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, değişmez iki ögesi bulunmaktadır: a) anayurda dönmek, b) aile, hemşeri gibi gruplardan kopmamak. Son yıllarda bu davranışın artık geçerli olmadığı anlaşılmıştır.

Bu önemli değişmeyi yaratan küreselleşme sürecidir. Küreselleşmenin yaygınlık kazanması ile birlikte devam eden göçe katılan bireylerin davranış ve beklentileri değişmiştir. Bu değişimi en yakından izlemeye çalışan toplum bilimciler eskisi gibi göçmenlerin üç kuşak sonrası yeni yerleştikleri ülke ile tam anlamı ile bütünleşmedikleri, sanıldığı gibi anayurtla olan bağlantılarını kesmediklerini keşfetmekte gecikmediler. Bugün toplumbilimciler bir kısım göçmen ve onların çocuklarının ana yurtla bağlarını sürdüklerini ya da ulusal sınırları aşan bir takım sosyal ağlardan çok etkilendikleri saptamış bulunmaktadır. Günümüz göç hareketlerini anlayabilmek için bu bağların gücü, etkinliği ve öneminin ölçülmesi gerekmektedir. İşte ilk olarak 1994'de Basch, Glick ve Szanton Blanc tarafından ortaya atılan "göçe ulus-ötesi bir bakış" kazandıralım çağrısı çok geçmeden yeni bir paradigmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.[10] Bu yeni paradigmanın özü uzun zamandan beri kabul edilen toplum ve ulus devletin aynı olduğu kavramını sarsmıştır. Giderek yaygınlaşan ulus-ötesi bağların etkisiyle toplum kavramına yeni bir boyut eklemek gerekir. Birçok bireyin, yaşamında olup biten olayları anlayabilmek için sadece ulusal sınırların içinde olup bitenlere bakması yeterli olmamaktadır. Analitik bakışlarımızı derinleştirmek zorundayız, çünkü göçmenlerin ve aile fertlerinin ilişkileri yüksek sayıda, çok tabakalı, çok odaklı ulus-ötesi sosyal alanlara gömülü bulunmaktadır.

Bu yeni görüşe bir eklenti daha yapmak zorundayız. Bireylerin bir kısım ulus devletlerle bütünleşmesi ve ayni zamanda ulus-ötesi bağlantıları muhafaza etmeleri birbirine ters düşen toplumsal süreçler değildir. Eş zamanlılık, bireyin günlük faaliyetlerini hem yerleşmiş olduğu ülkede, hem de ulus-ötesi çapta gerçekleştirmesi, araştırılması gereken bir olgudur. Göçmenlerin yerleştikleri yeni bir ülkeye uyum sağlamaya çalışmaları, ayni zamanda ulus-ötesi bağlarla anayurtla ilişkilerini sürdürmeleri ya da benzer eşit dinsel veya etnik kimlikler taşıyan kimselerle yakınlık kurmaları aynı zaman diliminde olabilir.

---

[10] Basch ve diğerleri, 1994.

Ulus-Ötesi İlişkilere Kuramsal Bakışlar

Son yıllarda ulus-ötesi göç olgusu konusunda belli başlı dört belirgin akademik odak ortaya çıkmıştır.[11] Bunlardan birincisi Birleşik Amerika'da bu konuyu ele alan toplumbilimcilerle antropologların oluşturdukları grup. İkincisi Oxford üniversitesinde kurulan "Transnational Community Programme" çerçevesinde yapılan araştırmalar. Üçüncüsü ulus-ötesi aileleri, dördüncüsü ise konuyu mekân ve toplumsal yapı açısından ele alan araştırmalar. Birleşik Amerika'daki ulus-ötesi göç araştırmaları daha önce veri olarak kabul edilen "tek doğrultulu" (unilinear) bütünleşme (integration) yaklaşımını eleştirmekle işe başlamış, daha sonra farklı sorunlara öncelik tanımıştır. Grasmuck ve Pessar (1991); Levitt (2001a) göçmen gönderen topluluk ile göçmenler arasında oluşan ağların çeşidi üzerinde yoğunlaşmıştır. Portes, Haller ve Guarnizo (2003) sınırlı fakat çok etkili bir grup göçmenin ne tür ekonomik ve siyasal ulus-ötesi faaliyetler yürüttüklerini araştırmıştır. Levitt ve Waters (2002); Glick Schiller ve Fouron (2002) ise anayurt ile yerleşilen ülke arasındaki ilişkiler açısından ikinci göçmen kuşağa "ulus-ötesi kuşak" adının verilmesinin daha doğru olacağını savunmaktadırlar.

Oxford'dakl Transnational Communities Programme çerçevesinde çalışan bilim adamları –Castles (1998), Schiffauer (1999), Sklair (1998), Koopmans ve Statham, (2001)- ulus-ötesi bağlantıları çok daha geniş ve kapsamlı bir şekilde ele almayı hedef gütmektedirler. Onlar "göçmen topluluğu – migrant community" adı altında ikiden fazla ülkede iş, medya, siyaset ve din alanında ortaya çıkan çok tabakalı ilişkileri araştırmaktadırlar.

Üçüncü grupta yer alan -Chamberlin (200), Bryceson ve Vuorela (2002)- gibi bilim adamları ise ulus-ötesi aile bağlarının yaratmakta olduğu yapıya öncelik vermektedirler. Onların görüşüne göre kan bağına dayalı ağlar toplumsal cinsiyet, iktidar ve statü açısından ulus-ötesi sınıf farklılaşmaları yaratabilmektedir. Tasarruflarını yollayanlarla bu tasarruflardan geçinenler arasında gerilimler olabilmekte, akraba denilen grup üyeleri kimi zaman sömürülebilmektedir.

Dördüncü bir grup sosyal bilimci, göçün oluşturduğu ulusal sınırları aşan toplumsal ilişkilere ve yeni mekânlara dikkatimizi çekmektedir. Moravska (2001) ve Faist (2002) de yayınlarında göçün yarattığı "ulus-ötesi toplumsal alan"lardan (transnational social spaces) bahsetmektedirler.

---

[11] Levitt, P. ve Schiller N.G., 2007, s. 181-218.

Ulus-Ötesi Aile Kavramı

Ulus-ötesi ilişkiler çoğunlukla küreselleşme olgusu ile birlikte ele alınmaktadır. Bu arada üretime öncelik tanınmaktadır. Şu kadar ki, yeniden üretim olgusu da göçle ilgili olabiliyor. Aile konusu üzerinde çalışanlar göç sürecinde yeni aile kurmanın yaşamsal önemine işaret etmektedirler. Levitt (2002), Pessar (2001), Timmerman (2008)[12] gibi toplum bilimciler ikinci ve üçüncü kuşağa mensup kişilerin eş bulmak için Türkiye, Ortadoğu ve Güney Asya'ya döndüklerini, orada bir hayat arkadaşı aradıklarını ortaya koymuştur. Bu yeni kurulan aileler sadece ilgilileri değil, geride kalanların da en uygun hayat arkadaşı ve ideal yaşam biçimi konusundaki değer yargılarını değiştirmektedir. Eş olarak gidenlerin batılı bir ülkede sürebildikleri yaşamla geride kalanların batıdaki yaşam konusundaki beklentileri ve özgürlük tasavvurları çok farklı da olsa her ikisi göç sürecinin etkisi ile oluşmaktadır.

Evlenme kararında oluşan ulus-ötesi ağlar ve eş aramaların öneminin yanı sıra ulus-ötesi bağların devamında rol oynayan diğer bir etken çocuklardır. Göç yolu ile farklı bir ülkeye yerleşenlerin ikinci ve üçüncü kuşak çocuklarının ne ölçüde anne babalarının diline, geleneklerine sadık kalıp kalmayacakları belli kalıplara sığdırılamaz. Bu konuda belirleyici olan ulus-ötesi toplumsal alanların sürekliliği ve bu kuşakları da kapsaması. Özellikle belli dinsel tarikatların. Örneğin Türk göçmenler açısından Aleviliğin, Nakşibendi tarikatının, Gülen hareketinin etkisi önümüzdeki yıllarda yakından incelenmesi gereken konulardır.

Yıllar öncesi iletişim bilim adamı Marshall McLuhan 1963'de ilk defa "küresel köy-global village" kavramını ortaya attığı zaman, bu deyimle elektronik iletişimin yaygınlaşması nedeni ile medyanın etkinliği üzerine dikkatimizi çekmeyi amaçlıyordu. Bugün "göçün küresel hareketleri" toplumun sadece medyanın etkisi ile değil, ulus-ötesi bağların sürekliliği nedeniyle kendini algılama biçimini de değiştirmiştir. Dolayısıyla belli bir ölçüde bireylerin ve toplumların ulusal bütünlük inanışı yerini kısmen yeni siyasi ortaklık ve dayanışma şekillerine bırakmaktadır. Göçsel günlük hayatı sürdürme kimi zaman belli bir etnik gruba mensubiyeti kabullenmeyi ya da reddi gerektirmektedir. Bu tercihleri belirleyen unsur ise ulus-ötesi bağlantılardır.

Kıray 1970'lerde incelemiş olduğu göçmen ailesine "kaleidoskopik" (ardı ardına değişen renkler veya durumlar) sıfatını taktığı zaman, göç olayını iki farklı toplum arasındaki ilişkiler silsilesine indirgemişti. Bugün aramızda olsaydı aynı olayı herhalde farklı, çarpıcı, aydınlatıcı bir sıfatla betimlerdi.

---

[12] Timmerman, 2008. s.121-139

Genç araştırmacılarımızdan beklentimiz bu yeni aile tiplerini kendi iç yapılarında ve de üyesi oldukları topluluğa etkileri açılarından ortaya koymalarıdır.

Kaynakça

Abadan, Nermin,(1964) *Batı Almanya'daki Türk İşçiler ve Sorunları,* Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara

Abadan-Unat, Nermin ve diğerleri. (1975) *Göç ve Gelişme - Uluslarası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme*, Nuffic/A.Ü.SBF yayını,. Ankara:

Abadan-Unat, Nermin,. (2006). *Bitmeyen Göç ... Konuk İşcilikten Ulusötesi Yurtdaşlığa.*, Bilgi Üniversitesi, (ikinci baskı), Istanbul

Basch, L., Glick, N., Blanc S., ve Szanton C..(Eds).(1994). *Nations Unbound: Transnational Projects: Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States.*, PA: Gordon and Breach, Langhorne

Kıray, Mübeccel B., (1973) Gecekondu:Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşme, *Doç. Dr.Cem Sar'a Armağan, A.Ü.SBF Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 3, Ankara

Kıray, Mübeccel B., (1976) 'The Family of the Immigrant Worker' N. Abadan-Unat, *Turkish Workers in Europe, 1960-1975 - A Socio-Economic Reappraisal*, E.J. Brill, Leiden

Kıray Mübeccel B., (1998) *Kentleşme Yazıları,* Bağlam Yayınevi İstanbul

Kıray, Mübeccel B. (1999) *Toplumsal Yapı - Toplumsal Değişme,* Bağlam Yayınevi; İstanbul

Levitt, P., and Schiller, N.G, (2007)' Conceptualizing Simultaneity ' A Transnational Social Field Perspective on Society', Portes, A. ve de Wind, J.,. *Rethinking Migration - New Theoretical and Empirical Perspectives,* Oxford: Berghahhn Books, New York

Söhn, Janina ve Özcan, Veysel, (2008) 'The Educational Attainment of Turkish Migrants in Germany' Erzan, Refik ve Kirişçi, Kemal, (ed.) *Turkish Immigrants in the European Union - Determinants of Immigration and Integration,* New York: Routledge, New York / London

Timmerman, C., (2008) 'Gender Dynamics in the Context of Turkish Marriage Migration: the Case of Belgium' R. Erzan, R., ve Kirişçi, K., (ed) *Turkish Immigrants in the European Union*, Routledge, London/New York

Yenisey, Leyla,. (1975) Abadan-Unat, Nermin ve diğerleri. (1975) *Göç ve Gelişme - Uluslarası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme*, (içinde s.351-368) Nuffic/A.Ü.SBF yayını,. Ankara:

MÜBECCEL KIRAY'IN KENDİSİ GİBİ GÜÇLÜ KADINLARI

Ferhunde ÖZBAY*

Küçük kasaba kadınları kolaylıkla düşük bir statüyü sergilemekte, buna karşın toplumda oynadıkları önemli ve kritik roller çoğunlukla fark edilmemektedir.[**]

Giriş[1]

Yukarıdaki alıntı, bence Kıray'ın kadınlar üzerine yazdığı eserlerin anafikridir[2]. O Türkiye'de kadınların ne kadar önemli ve güçlü olduklarını göstererek ikinci dalga feminizme destek ve dayanak sağlamıştır. Kıray'ın çalışmalarındaki kadınlar pasif, ezilen, zayıf kişiler olmaktan uzaktır. Buna karşılık, güçlü yönlerini bakmasını bilmeyenin göremeyeceği bir sadelik ve mütevazılık içindedirler. Her bir kadın tasvirinde bir parça kendisi de vardır. Kıray kendisi gibi güçlü kadın-

---

* Prof. Dr. Ferhunde Özbay, 1966 yılında Sosyal Hizmetler Akademisi'nden lisans, 1969'da Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü'nden lisansüstü, 1975'de Cornell Üniversitesi'nden doktora (sosyoloji) derecelerini aldı. 1975'den 1981'e kadar Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde öğretim görevlisi olarak dersler verdi. 1982'nin başında Boğaziçi Üniversite'sine geçti. 1983'de 40/b ile zorunlu olarak bir yıl Cumhuriyet Üniversitesi'nde görevlendirilmesinin dışında, 2006'da emekli olana kadar Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde çalıştı. Halen yarı zamanlı olarak aynı üniversitede dersler vermeye devam eden Özbay'ın ilgi alanları, demografi, göç, İstanbul, aile, kadın, ev içi emek ve sosyal tarihtir.

** Kıray, "Küçük Kasaba Kadınları", 1979, s. 359.

[1] Bu çalışmanın ilk hali 5 Nisan 2008'de İstanbul, Sabancı Üniversitesi'nde düzenlenen *Prof. Dr. Mübeccel Belik Kıray Onur Bölümü, Eğitimde İyi Örnekler Konferans*'ında sunuldu. Bu sunumumda ve yayına hazırlanırken beni şevklendiren İpek Gürkaynak'a teşekkür ediyorum. Ayrıca, bu yazının taslağını okuyarak bana çok değerli görüşlerini aktaran Deniz Kandiyoti'ye de şükranlarımı sunuyorum. Sezgin Tüzün'ün sabırlı ve ısrarlı çabaları olmasaydı bu kitap okuyucusuyla buluşamazdı. Bir teşekkür de ona borçluyum.

[2] Örneğin, bir başka yazısında da kadınlar hakkında benzer yorumlar yapmaktadır. "Köylülükte kadınların düşük bir statü sergiledikleri ve üzerlerinde geleneksel değerlerce "baskı" diye nitelendirilebilecek bir denetim olduğu kolaylıkla söylenebilir ve gösterilebilir. Bu ilişkinin dışında aynı derecede tayin edici olan kadınların o geleneksel çerçevede yerine getirdikleri kritik roller ve önemli fonksiyonlar vardır." (1999a; 169)

ları anlatır. Onlar genellikle annedir. Ama yazıları anneliği ya da aileyi yüceltmek için değil, kadınları yüceltmek için yazılmıştır.

Mübeccel Kıray, Türkiye'de kadın ve aile hakkında önemli gözlemlerde bulunmuş bir sosyologdur. Bununla birlikte, ona bu açıdan ne kadın araştırmaları üzerinde yazanlar[3], ne de feminist tarihçiler yeteri kadar sahip çıktı. Yeşim Arat, Kıray'a verdiği önem açısından bence bir istisna oluşturmaktadır. Onun analizlerine ileride yeniden değineceğim. Burada esas vurgulamak istediğim konu, Türkiye'de feminist tarih ile kadın araştırmaları arasındaki bağın yeterli ölçüde tartışılmamış olmasıdır. Feminist tarih, feminist hareketin gelişmeleriyle kısıtlı kaldı[4]. Genellikle Halide Edip'ten Şirin Tekeli'ye atlayarak anlatılan feminist tarihte hareketin destekleyicileri, hatta tetikleyicileri olarak kadın araştırmacılarını da birer birer ortaya çıkartmak feminist tarih yazımında bana önemli gözüküyor. Kıray'ın yazılarını bu açıdan değerlendirmek istiyorum. Zira bence 1980 sonrasında ikinci dalga feminizmin ortaya çıkmasını hazırlayan yazarların başında Mübeccel Kıray gelir. O, 1960'lardan başlayarak yıllarca, binlerce öğrenci, okuyucu ve medyada yaptığı konuşmalarla dinleyicilere kadın ve aile konusunda düşüncelerini aktardı ve en azından onlarca feminist yazarı etkiledi.

Yeşim Arat, "Kemalizmden Feminizme Türkiye'de Kadın Araştırmaları" başlıklı yazısında Kıray'ın çalışmalarını kadın çalışmalarına katkısı açısından önemli buldu[5]. Ona göre, Kıray, sosyal değişme çerçevesinde ailenin toplumsal rolünü irdelemekte ve ailenin sosyal değişimi harekete geçiren bir kurum olmasında en önemli rolün anne/eş vasıflarıyla kadına düştüğünü anlatmaktadır. Bununla birlikte Yeşim Arat, Mübeccel Kıray'ın temel olarak kadına değil, sosyal değişmeye odaklandığını anımsatmaktadır. Bu tespitin pek de yanlış olmadığını düşünüyorum. Mübeccel Kıray, sosyal değişmeyi anlamanın önemini her vesileyle vurguladı. Evet, kadının sosyal değişmedeki rolünü gösterirken bile temel sorunsalı sosyal değişmeydi. Bu açıdan Yeşim Arat'ın yorumlarına katılmamak mümkün değil. Ama Kıray'ın kadın konusuna ilgisi de Yeşim Arat'ın düşündüğünden fazla. Zira kimi yazılarının temel amacı kadını öne çıkartmak olsa bile onu anlatırken sosyal değişme kavramını kullandı. Bunu da bence kadının önemini kabul ettirebilmek için yaptı. Kıray, sosyal değişme ve kadın konusuna yaklaşımında hep ikili bir anlayış benimsedi. 1970'lerde sosyal değişme önemli bir kavramsal çerçeveydi. Kadın konusunu bu çerçeve içinde sunarak kadın sorunsalının önemini sosyal bilimcilere kabul ettirmeye çalıştı. Öte yandan, sosyal değişmenin kadınların katkıları olmadan başarılamayacağını söylemesi bugünkü genç kuşak feministler açısından çok değerli bir bilgi olmayabilir. Onun

[3] Özbay, 1990; N. Arat, 1996.
[4] Sirman, 1989.
[5] Arat, 1993:124.

yazdığı dönemlerde ise bu tür yazıların olması kadın akademisyenler ve feminist harekete katılanlar açısından gerçekten eşsiz bir güven ve cesaret veren sözlerdi.

Feminist teorinin dünya çapındaki kurucularından Deniz Kandiyoti[6], 1970'lerde İstanbul'da Kıray'ın komşusu ve genç arkadaşıydı. Onun Kıray hakkındaki yorumları oldukça çarpıcı ve önemli. Kandiyoti, Kıray'ın kapitalistleşme süreci içinde cinsiyet rollerinin esnek bir biçimde değişeceğine ve kadınların bu değişiklikleri normalleştirmek ve hatta ileriye doğru götürmekte önemli işlevler göreceğini düşündüğünü söyledi. Özellikle, kadınların sosyal değişmeye uyum biçimlerinin esnekliğine dikkati çektiğine vurgu yaptı. Onun deyimiyle Kıray, ataerkilliğe materyalist bir biçimde yaklaştı[7]. Yeşim Arat'ın aksine Deniz Kandiyoti, Kıray'ın kadınlara yaklaşımındaki içtenliği ya da doğrudanlığı kabul etmiş görünüyor. Ona göre, Kıray, Yeşim Arat'ın ileri sürdüğü gibi değişmeyi kadın sorunsalının önüne almış değil, kadın sorunsalını büyük ölçüde kapitalist değişme ile paralel bir biçimde anlatma derdindeydi.

Ben burada Kıray'ın yazdığı üç eser üzerinden onun kadınlar hakkındaki düşüncelerini biraz daha açmaya çalışacağım. Bunların hepsi 1980 öncesi yazılmış ve birkaç kez tıpkı basım olarak yayınlanmış yazılar. Bu çalışmalarıyla Kıray, yurt dışında da bir Türk sosyologu olarak tanınmıştı. Ele aldığım eserlerinin her biri farklı bir saha araştırmasının sonuçlarını tartışan makalelerdir. Ama onun ne saha araştırmaları, ne de kadın ve aile ile ilgili yazıları bunlarla kısıtlı değil[8]. Bu konudaki diğer çalışmalarını Bağlam Yayınları arasından bulmak mümkün.

Aile İçinde Sosyal Değişmenin Belirleyicisi Olarak Kadınlar

İncelediğim makalelerinin ilki 1962 yılında Ereğli kitabı için topladığı verilere dayanmakta. Bu verileri kitabında anlattığı gibi[9], birkaç makalesinde de ayrıntılandırarak kullanmış. Bunlardan biri "Küçük Kasaba Kadınları" yazısı. Bu yazı, sonradan kitaplaşacak olan *Türk Toplumunda Kadın* sempozyumunda sunulmak amacıyla hazırlandığı için tartışmaya uygun bir başlangıç. Kıray bu yazısında kadınların statü düşüklüğünü ve buna karşın, üstün olarak nitelendirdiği becerilerini ve güçlü kişiliklerini bir kaç alanda tartışmakta. Bunlardan ilki annelerin hem kız, hem erkek çocuklarıyla ayrı nitelik ve amaçlarla yakın ilişkiler kurması ve onları gerektiğinde babaları-

---

[6] Türkçe okurlara Deniz Kandiyoti'nin eserlerinden örnek için bakınız. 2007, 2010.

[7] Kişisel görüşme, 2010.

[8] Örneğin, büyük kentlerdeki gecekondu kadınlarının ekonomik bağımsızlıklarını kısıtlı bir ölçüde bile olsa sağlayabilmek için yaptıklarını anlattığı yazısı üzerinde burada hiç duramadım (Kıray, 1999b).

[9] Kıray, 1964.

na karşı koruması ile ilişkili. Kadınların baba ve çocukları arasındaki bu arabuluculuk ya da tampon rollerinin sosyal değişme açısından son derece önemli olduğunun altını çiziyor. Örneğin, baba-oğul arasındaki gergin ilişkilerin anneler tarafından yumuşatılmasının ücretli işçiliğe, kente göçe ve çekirdek aileye geçişte ne kadar önemli olduğunu anlatıyor. Kıray'ın sosyolojiye katkı niteliğindeki bu gözlemleri, Ereğli kitabında da yer almakla birlikte, kadın on yılı çerçevesinde yayınlandığında herhangi bir tampon mekanizması örneği olmaktan çıkıp, sosyal değişme sırasında ailenin en az zararla bu değişimi deneyimlemede kadınların oynadıkları önemli rolü vurgulamakta. Özellikle, gençlerin okuması, bir işe girmeleri ya da kimlerle gezip, evlenecekleriyle ilgili değişen değerlerden söz ediyor bu alanda. Bu konuyu daha da ayrıntılı olarak 1976'da Peristiany'nin derlediği, başlığını *Akdeniz Aile Yapısı* olarak çevirebileceğim kitabın içinde yer alan "Annelerin Değişen Rolleri" yazısında inceliyor[10].

Kıray, küçük kasaba kadınlarında tüketim, eğitim, istihdam, eğlence gibi alanlarda kadınların düşük statülü ama özverili ve girişken olmalarını çok yönlü gösterir. Bunları anlatırken her zaman olumlu bir tablo çizmez. Örneğin, tüketim konusunda oldukça karamsar bir bakış açısını yansıtır. Ereğli'de yeni yeni zenginleşen ailelerde tüketimin esas olarak erkeğin kendi giyimi ve eğlencesine ayrıldığını vurgular. Kadınların kendilerine harcadıkları paranın çok kısıtlı olduğunu ve bu kısıtlılığın ailenin namusu değerleriyle desteklendiğini gösterir. Keza, sınırlı istihdam ve eğlence olanaklarına sahip kadınlar yine aynı namus, şeref kavramlarıyla sıkıştırıldıklarını söyler. Bu saptamalarıyla, bir yandan, bugün çok tartışılan namus kavramına eleştirel bakışı açısını sergiler, bir yandan da isyan bayrağını açar.

1970'lerde Türkiye'de kadın konusu üzerine düşünen sosyal bilimci sayısı oldukça azdı ve onların başında Kıray gelmekteydi. Nermin Abadan-Unat, Deniz Kandiyoti gibi dostlarıyla birlikte dünyada 1975-1985 döneminin kadın on yılı olarak kabul edildiğinin de bilincindeydi. Türk Sosyal Bilimler Derneği başkanlığını yapan dostu Nermin Abadan-Unat'ın düzenlediği *Türk Toplumunda Kadın* sempozyumunun gerçekleşmesinde çok çaba gösterdi. Hatta sonuçta, kitabın derleyeni Abadan-Unat, kendi adının altına "Deniz Kandiyoti ve Mübeccel Kıray'ın işbirliği ile" sözcüklerini ekledi. Ama zamanla onların katkıları anılmaz oldu. Kitap bir kaç baskı yaptı, İngilizce ve Almanca olarak önemli yayınevlerinde basıldı. Bir başka yazımda belirttiğim gibi bu kitap ikinci dalga feminist hareketine bir arkaplan oluşturdu[11].

---

[10] Kıray, 1976.
[11] Özbay, 1990.

Nisan 2008'de Sabancı Üniversitesi'nde yapılan iyi örnekler toplantısında Mübeccel B. Kıray tartışmacıları. Soldan Sağa: İlhan Tekeli, Sezgin Tüzün, Nermin Abadan Unat, İpek Gürkaynak, Bahattin Akşit, Ferhunde Özbay

O yıllarda henüz toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramı yerleşmemiş, bunu ifade etmek için cinsiyet rolleri (*sex roles*) kavramı kullanılmaktaydı. Yeni kuşaklar için yabancı bir terim olabilir ama zamanın yazarlarını doğru değerlendirmek için bu tür farklılaşmış terimleri dikkate almak önemli. Kıray da yazılarında cinsiyet rolleri üzerinde durdu. Kadınların yetiştirilmelerinden gelen güçlerini öne çıkarttı. Kıray'ın kadınları kadın oldukları için doğaları gereği güçlü değildir. Cinsiyet rolleri gereği onlara öğretilenler, bir anlamda onları erkeklere göre daha güçlü kılmaktadır. Bu yorum özellikle 1970'ler için çok önemliydi. Ezilen pasif kadın imajının karşısında aile ve toplumda önemli roller üstlenen, hatta erkeklerinin zayıf yönlerini tamamlayan, aktif kadınlardan söz ediyordu Kıray.

Ekonomik Bağımsızlıkla Kadının Özgürleşmesi

İncelediğim ikinci eseri yine aynı yıl basılan, bu kez göçmen işçi ailelerine ilişkin makalesi, Abadan-Unat'ın derlediği, başlığını Avrupa'daki Türk İşçileri diye çevirdiğim, İngilizce kitabın içinde yayınlandı. Kıray, bu eserinde kullandığı verileri 1973'de Batı Karadeniz bölgesinde yurt dışına göç veren bir köyde yaptığı saha araştırmasına dayandırmaktadır. Onun deyimiyle, D. köyü 135 hanelidir ve hemen her haneden Avrupa'ya giden bir ya da daha fazla üye vardır.

1973'de, yani daha kadın on yılı ilan edilmeden önce, bu çalışmasıyla değişmenin kadınları anlatmadan açıklanamayacağı fikri Kıray'da yerleşmiş gözüküyor. Bu makale benim çok sevdiğim bir yazısıdır. Orada kadınların Almanya'ya göç eden kocalarının gönderdiği maddi destekle göreli bir özgürleşme yaşadıklarını anlatmaktadır. Ellerine geçen bu para sayesinde kadınlar kayınlarının yanında oturmayıp çocuklarıyla birlikte ayrı ev açа-

bilmekte ve evin dış dünyayla ilişkisini kuran işleri de, yine onun deyimiyle "pekâlâ" öğrenmiş gözükmektedirler.

Bu çalışmasındaki bir diğer önemli saptaması göçle birlikte aile yapısı ve kompozisyonunda gözlenen değişimlerdir. Kendi yaşam döngüleri içinde evli çiftler, karşılaştıkları ekonomik koşullara ayak uydurabilmek için aile birlikteliklerini çeşitli biçimlerde kurup bozmaktadırlar. Kah çocuklarını köyde anneleriyle birlikte bırakmakta, kâh 14-15 yaşlarında bir kızı da beraberlerinde çocuk bakıcısı olarak Avrupa'ya getirmektedirler.

Bu çalışmasında Kıray, kadınların aile içindeki önemini anlatırken onların bulundukları yerin aileyi tanımladığının altını çiziyor. Ona göre, kadının bulunduğu yer "ev"dir. Ailenin edindiği maddi birikimler bu evde biriktirilir. Göçü kadınların aktif katılımlarıyla değişebilen "ev" tanımlarına bakarak okumak son derece dinamik bir değişim tablosu gösteriyor. Kadın ve ev ilişkisi üzerinde dursa da makalenin ana fikirlerinden biri kadının ekonomik bağımsızlığını elde etmesinin öneminin altını çizmesidir.

Köyde Sosyal Değişmenin Gerçekleşmesinde Kadının Rolü

Ele aldığım üçüncü eseri 1978'de verisini topladığı ve 1982'de yayınladığı bir başka önemli yazısı. Ağalık sisteminin değişimi ile ilgili olan bu yazısı yine "kadın on yılı" içinde. Hatta bu çalışması Dünya Kırsal Kadınlar Derneği tarafından desteklenmiş[12]. Bu yazısında kadınların sosyal değişme sırasında bir tampon mekanizması olarak çeşitli işlevleri olduğunu anlatıyor ama artık, İlhan Tekeli'nin de altını çizdiği gibi, "tampon mekanizma" kavramını kullanmaktan vaz geçmiş gözüküyor[13]. Saha araştırmasını Yalova-Taşköprü'de gerçekleştirmiş. Taşköprü, önceleri büyücek bir köyken sonra gelişerek bir kasaba niteliğine ulaşıyor. Kıray, bu köyde tarihsel olarak ağalık sisteminin ortadan kalkışı ve yerine kapitalist tarım işletmelerinin alışını hikâye ediyor. Makro yapısal dönüşümlerin mikro düzeydeki yansımalarına bakıyor. Bu önemli yazısını Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın derlediği Indiana Üniversitesi'nin bastığı başlığını Türkiye'de Cinsiyet Rolleri, Aile ve Cemaat olarak çevirebileceğim kitaba veriyor[14]. Bu kitabın, Nermin Abadan-Unat'ın ünlü Türk Toplumunda Kadın kitabından sonra yayınlanan ilk ve onun kadar düzeyli bir kadın araştırmaları derlemesi olduğunu düşünüyorum. Kağıtçıbaşı konuyu sadece kadın ile kısıtlamayıp aile ve cemaat (community) olarak yaygınlaştırıyor. Bu yelpazeye, yani kadın-aile-cemaat düzlemlerine en uyan yazı Kıray'ın kaleme aldığı çalışma. Çünkü o bu yazısında yine kadınların bir aile üyesi olarak, sosyal değişmede oynadıkları

---

[12] Kıray, 1982.
[13] Tekeli, 2000.
[14] Kağıtçıbaşı, 1982.

önemli rolü anlatıyor. Bence bu son incelediğim yazısıyla Kıray toplumsal cinsiyet konusunda bilinçli bir kadın bakış açısı olduğunu çok açık biçimde gösteriyor.

Sosyal değişmenin mikro ölçekte nasıl gerçekleştiğini anlattığı bu son makalesindeki kadının rolü çeşitlilik gösteriyor. Ama ortak nokta, bireysel düzeyde değişmenin dümeninde erkekler olsa bile, kadınların ailenin sosyal değişmeyi toplumda sorunsuz atlatabilmesi için çok önemli işlevleri olduğunun altını çizmesidir. Taşköprü köyünde ağalık sisteminin yerini kapitalist ilişkilerin alması sürecini anlattığı hikâyede Kıray özellikle yukarı doğru sosyal hareketlilik yaşayan aileleri ele almış. Bu ailelerde hem erkek hem de kadınların bu sosyal mobiliteyi sorunsuz biçimde sağlamada gösterdikleri işbirliği dikkate değer.

Bu gözlemlerini biraz daha açmakta yarar görüyorum. Taşköprü 1950'ler öncesinde tipik bir "ağa" köyüdür. Davud Ağa toprakları büyük olup da köylüyü ortakçı olarak kullanan ağalardan değildir. Ama köylüyü koruma ve güvenlik sağlama işlevlerini yerine getirir. Bu çalışmasında Kıray, Davud Ağa'nın günün birinde Taşköprü'den ayrılması ile onun boşluğunu başka kimsenin doldurmadığını anlatır. Zira onun topraklarını satın alan Ali Bey kapitalist tarım işletmesi kurma derdindedir ve köylü ile ilişkisi işveren-işçi ilişkisinden öteye gitmez. Köylü derdine derman olabilecek bir otorite arar. Ali Beyin karısı Reyhan Hanım köyde kadınlarla kurduğu ilişkilerle ve yaptığı yardımlarla hem ailenin köylüler tarafından dışlanmasının önüne geçer, hem de köylünün koruyucu ağalık sisteminden anonim kapitalist sisteme geçişini kolaylaştırır. Reyhan Hanım, Davut Ağanın bazı işlevlerini yüklenmiş görünse de bir "hanımağa" değildir. Daha çok yeni düzenin gereklerini öğreten bir eğitici rolündedir.

Aynı makalede yükselen birden çok ailede kadınların değişik biçimlerde erkeklerine ve dolayısıyla ailelerine destek olma biçimlerini sergileyen Kıray, sosyal değişmenin kadının katkısı olmadan gerçekleşemeyeceğinin ya da yumuşak bir biçimde olamayacağının altını çizmektedir. Aynı eserinde bir başka aile, Bekir Bey'lerin ailesidir. Bu ailede de Bekir Bey'in karısının benzer bir biçimde kendi başlarından geçen değişimi -sınıf atlama sürecini- yumuşatan bir çareye başvurduğundan söz eder.

Bekir Bey'in karısı fakir bir köylü ailesinden gelir. Kendisi Ali Bey'in evinde hizmetçi olarak çalışmış. Hiç okuma yazma bilmemektedir. Gönüllü bir derneğin açtığı yetişkin eğitiminde okuma yazmayı öğrenir. Becerikli bir kişi olduğundan elit evlerdeki yaşam biçimini, yemek yapmasını, giyinmesini ve ev temizlemesini de öğrenir. Üst sınıflara ait bu çok içeriden bilgi ve Almanya deneyimi ile kendi ailesini üst sınıf yaşam biçimine uydurabilir. Hem köylü hem de kocasının tanıştığı kentli kişileri ağırlamakta zorluk çekmez. Giyimi de buna paralel olarak değişir. Köylü yakınları gelince başını örter, şalvar giyer, kentli tanıdıkları geldiğinde ise başını açar.

Etek giyer. Böylece ailenin sosyal hareketliliğine hem katkıda bulunur, hem de daha yumuşak bir geçiş yapmasını sağlar.[15]

Halil Bey'in karısı ise kocasının yükselmesine paralel olarak değişmemiş ama kızlarının tıpkı Ali Bey'in kızları gibi okumalarını sağlamıştır. Biri eczacı olmuş, diğeri ise ilkokul öğretmeni. Bu ikincisi bir yıl İngiltere'de kaldıktan sonra evlenirken alışılmamış bir davetiye göndererek Kıray'ı hem etkilemiş, hem de anlattıklarına kanıt olmuş. Taşköprülü gençler "tanıştık, birbirimize âşık olduk ve evlendik" yazan nikâh davetiyesi basarlar[16]. Halil Bey, Ali Bey gibi köyden, köylüden kopmamış, aksine aracı işlevini devam ettirmiş, ama özel hayatında Ali Bey'i model olarak almıştır. Karısı ise geleneksel köylü görünümünü korumuş ama yeni kuşakların farklılaşmasını desteklemiştir.[17]

Bir başka örnek Murat Bey ve ailesinden. Murat Bey köyden Almanya'ya ailesi ile birlikte gitmiş. Karısı da orada çalışmış. Kazandıkları para ile hem topraklarını artırmışlar, hem de bir market açmışlar. Marketi karısı işletiyor ve onlar da statüleri arttıkça kızlarının eğitimine önem veriyorlar. Murat Bey'in köydeki statüsünde karısının işlettiği marketin önemli bir rolü olduğunu belirtiyor Kıray.

Özetle Mübeccel Kıray, Taşköprü'nün değişimini aile düzeyinde gözlediği yukarıya doğru sosyal hareketlilikleri sergileyerek anlatıyor. Bu anlatımında da erkeklerin yanı sıra karılarının değişmedeki kilit rollerini vurguluyor.

Sonuç

Bu kısa yazıda dikkatinizi çekmek istediğim ilk husus, Kıray'ın bu eserlerini yazdığı dönemin önemi. Çünkü henüz ne ikinci dalga feminizmin çıkışını simgeleyen, kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi antlaşmasına uyulması gereği üzerine başlatılan imza kampanyası, ne de "dayağa karşı hayır" yürüyüşü yapılmış.

Kıray'ın kadın bakış açısıyla yazdığı bu eserlerinde altını çizdiğim iki hususu tekrarlayarak yazımı sonlandıracağım.

Ayhan Aktar'ın annesi Kıray'a *"demir leblebi gibi kadın"* demiş[18]. Pek güzel söylemiş. Mübeccel Kıray gördüğüm en güçlü kadınlardan biridir. Eserlerinde ele aldığı kadınlar da kendisi gibi güçlü olmalarıyla öne çıkarlar. Bir bakıma, kadınların pasif, ezilen yaratıklar olarak görülmesine izin vermez. Onları en azından sürekli bir güç mücadelesi içinde tanımlar.

---

[15] Kıray, 1982: 292.
[16] Kıray, 1982: 292, dipnot 5.
[17] Kıray, 1982: 284.
[18] Aktar, 2007.

Kıray, kadınlar hakkında henüz ciddi araştırmaların yapılmadığı bu dönemde *"köy erkeklerinin karılarını "hayvan gibi" gördükleri"*(ni) ileri sürenlere karşı çıkar. Bu savların gerçekçi romanlarda köylü kadın imajları ile örtüşmediğini anlatır. Ona göre *"... gerçekçi roman kadınları yalnızca erkek akrabaların hayatlarını etkileyen değil, aynı zamanda içinde yaşadıkları cemaatin tamamını örgütleyebilen güçlü kişiler olarak yansıtmıştır"*[19]. Kendi anlatmak istediği kadın imajı da tamamiyle budur[20]. Kıray'ın çalışmalarında andığı kadınlar, sosyal değişmede önemli roller üstlenirler. Toplumda ve aile içindeki önemli işlevleri dolayısıyla kendine güvenen ve saygı gören, güçlü kadınlardır.[21]

Öte yandan, kadın ile ilgili görüşlerinin sosyolojinin ana konusu olarak gördüğü sosyal değişmenin merkezine koyarak sosyolojide toplumsal cinsiyetin marjinal bir alan olmadığının altını çizmiş de olur.

Kaynakça

Abadan-Unat, Nermin (Mübeccel B. Kıray ve Deniz kandiyoti ile birlikte) (der.) (1979) *Türk Toplumunda Kadın,* Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını. Ankara. (İkinci baskı 1982)

Aktar, Ayhan (2007) "Demir Leblebi gibi Kadın", *Radikal Kitap*, 16 Kasım. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=860039&Date=19.01.2010&CategoryID=40

Arat, Necla, (1996) "Women's Studies in Turkey", *Women's Studies Quarterly*, Vol. 24, No. 1/2, Beijing and Beyond: Toward the Twenty-First Century of Women (Spring - Summer, 1996), pp. 400-411.

Arat, Yeşim (1993) "Women Studies in Turkey: from Kemalism to Feminism", in *New Perspectives in Turkey*, 9:119-136.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (ed.) (1982) *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, İndiana University, Bloomington, Indiana.

Kandiyoti, D. (2007) Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, Metis, İstanbul. (çeviri: Aksu Bora vd.) (2. basım)

Kandiyoti, D. (2010) "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlenmesine Yönelik Notlar", *Kadın Bakış Açısından: 1980'ler Türkiye'sinde Kadın,* İletişim, İstanbul. (4. basım).

Kıray, Mübeccel (1964) *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce bir Sahil Kasabası*, DPT, Ankara.

Kıray, Mübeccel (1976) "Changing Roles of Mothers: changing intra-family relations in a Turkish town", in *Mediterranean Family Structures,* J. G. Peristiany (ed), Cambridge University Press.

---

[19] Kıray 1999a, 105.

[20] Kıray'ın kadın ve aile hakkında yazdıklarını Bağlam yayınları birarada sunmaya özen göstermiş ve Toplu Eserleri 5'de beş makalesini bu adla bir bölüm olarak sunmuştur. Ama bu yine de kadın/aile konusunda Kıray'ın yazdıklarını bütünüyle kapsayan bir bölüm değildir. Onun bu yönünü çalışanlara orijinal yayınlarının listesinden yola çıkmalarını öneririm.

[21] Kıray, 1999a, 169.

Kıray, Mübeccel (1976) "The Family of the Immigrant Worker", in *Turkish Workers in Europe, 1960-1975: A Socio-Economic Reappraisal.* Nermin Abadan-Unat (ed) E. J. Brill.

Kıray, Mübeccel (1979)" Küçük Kasaba Kadınları". *Türk Toplumunda Kadın*. Nermin Abadan-Unat (der.) Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını. Ankara. (İkinci baskı 1982).

Kıray, Mübeccel (1982) "Changing Patterns of Patronage: A Study in Structural Change" in *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Çiğdem Kağıtçıbaşı (ed.) İndiana University, Bloomington, Indiana.

Kıray, Mübeccel (1984) "Büyük Kent ve Değişen Aile" , *Türkiye'de Ailenin Değişimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.

Kıray, Mübeccel (1999a) "Türkiye'de Kadının Rolü Nasıl Değişmiştir", *Seçme Yazılar 5,* Bağlam, İstanbul

Kıray, Mübeccel (1999b) "Varoşların Dantelci Kadınları", *Seçme Yazılar 5*, Bağlam, İstanbul.

Özbay, Ferhunde (1990) "Development of Studies on Women in Turkey" in *Women, Family and Social Change.* F. Özbay (ed.) UNESCO: Bangkok.

Sirman, Nükhet (1989) "Turkish Feminism: A Short History", *New Perspectives on Turkey.*

Tekeli, İlhan (2000) "Değişmenin Sosyologu: Mübeccel Belik Kıray" içinde *Mübeccel Kıray için Yazılar*, Bağlam, İstanbul.

TÜRKİYE'DE "BEYAZ-YAKALI İŞÇİ"LER: GELECEĞİN 'İŞÇİ SINIFI' MI?

Hasan Ünal NALBANTOĞLU*

Bu kısa metin ne bir yazı ne de tam anlamıyla bir bildiri olmayıp, görgül sosyolojik araştırmaların gelecekte zorunlu dönebileceği yeni inceleme 'nesne'lerinden birine ilişkin somut bir araştırma önerisinden ibaret.

Çok yıllar önce Mübeccel B. Kıray'ın C. Wright Mills'in kitabı *White Collar: The American Middle Classes* üzerinden[1] Amerikanca çok yerinde bir ifade olarak önerdiği "white-collar worker" denilen yeni bir toplumsal kategori (ofis işçileri) hakkında, oldukça uzak görüşlü esin dolu saptamasının giderek yıllar içinde bizde de doğrulanmış olması, özellikle genç sosyal bilimciler karşısına böyle bir öneriyle çıkmak yönünde beni cesaretlendirdi. *Türk Sosyal Bilimler Derneği*'nce düzenlenen *11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi* ortamının tam da bu önerimi gündeme getirmek için uygun bağlamı oluşturduğunu düşündüm. Somut araştırmaya dönük bir öneri yapacağım derken burada unutulmaması gereken bir soru var ki o da şu: olası böyle bir çalışmaya girişirken, karşımızda dikilip de 'ha bu

---

* Prof. Dr. Hasan Ünal Nalbantoğlu 1947 yılında Ankara'da doğdu. Ankara Gazi Lisesi'ni 1964'de bitirdikten sonra başladığı ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümünden de Sosyoloji lisansıyla 1968'de mezun oldu. Aynı yıl Hacettepe Üniversitesi Sosyal Çalışma Bölümü'ne asistan olarak giren Nalbantoğlu, Londra Üniversitesi'nden de 'post-graduate diploma' (1972) alarak Hacettepe Üniversitesi'nde (1975) doktora yaptı. 1980'de ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'ne geçişinin ardından 1983'de 12 Eylül sıkıyönetiminin 1402 uygulamasıyla üniversitedeki görevine son verilmesi üzerine, araştırma ve derslerine ABD'de University of California, Berkeley'de devam etti. 1990'da -1402'lik diğer yüzlerce öğretim üyesi gibi- açtığı davayı kazanarak üniversiteye, ODTÜ Sosyoloji bölümüne geri döndü ve dönüşünden kısa süre sonra Doçent, altı yıl sonrada (1996) Profesör oldu. 1964-68 yılları arasında ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'nde Kıray'ın öğrencisi olan Nalbantoğlu, ilgi alanı sosyoloji yanında tarih, felsefe ve estetik konularına odaklandı. İngilizce ve Türkçe birçok makalesi bulunan H. Ünal Nalbantoğlu'nun yazıları, ilk iki cildi yayınlanan, üçüncüsü hazırlık sürecinde olan kitaplarda toplanmaktadır. H. Ünal Nalbantoğlu 2010 yılının Haziran ayında ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nden emekli olmuş ve ne yazık ki, akciğer kanseriyle mücadelesinin beşinci yılına girdiği günlerde, 19 Ocak 2011'de yaşama veda etmiştir. (S.T.)

[1] 1930'lu yıllarda Siegfried Kracauer'in Alman ofis işçileri ve siyasi eğilimleri üzerine yazdığı bir dizi gazete yazısından oluşan Die Angestellten (='Kâtipler'; yakın zamanlarda çıkan İngilizcesinin başlığıyla, The Salaried Masses) kitabı bu konuda öncü sayılabilir.

ne' dedirten (*der Gegenstand*) ve araştırmamızı gerektiren her 'neyse' (ne ise ne = nesne; *das Objekt*), bizim 'beyaz-yaka' sözcüğüne mi öncelik vermemizi, vurgulamamızı bekliyor, yoksa 'işçi'ye mi?

Bence bunun cevabı açık olmalı 'enformasyon toplumu' denilen kapitalist toplumsal formasyona (*die kapitalistische Gesellschaftsformation*) özgü üretim kipi (*die Produktionsweise*) ve üretim ilişkileri (*die Produktionsverhältnisse*) üstünkörü düşünüldüğünde bile. Artık kolasız yakalı gömleği ya da bluzunun rengine verdiği öneme benzer irili ufaklı tavırlarının dışa vurduğu yaşamdaki konumuyla kendi arasındaki 'düşsel ilişki' (ideoloji) ne olursa olsun, enformasyon (bilgilenim), bilgi ve kültürün metaya dönüştüğü şimdiki toplumsal formasyonun üretim ilişkileri içinde bu taifenin işgal ettiği nesnel konum düpedüz işçininkidir. Fazlasıyla hem de; çünkü bugün bu konumları işgal edenlerin önemli bir oranı, uzun bir tarih sürecindeki mücadeleler sonucu bazı hakları koparıp alabilmiş 'mavi yakalılar'ın, tulumluların bile düşünemediği sömürü düzeylerine katlanmak zorunda. Zaten tanınmış filozof György Lukács da daha 1960'lı yıllarda kendisiyle gerçekleştirilen görüşmelerden birinde, ontolojik anlamda yeni sınıfın özellikle enformasyon üretimi ağırlıklı üretim ilişkileri içinde işgal ettiği nesnel konumu dolayısıyla 'işçi' niteliği taşıması üzerine bir saptama ve kısa da olsa geleceğe dönük şöyle bir doğru kestirimde bulunmuştur:

"bazı eski takıntılar nedeniyle biz biraz küçümsüyoruz işi, oysa tam anlamında proleterlerle beyaz yakalı proleterler arasındaki ayrım iktisadi açıdan ortadan kalkma yolunda [...] toplumsal varlıkta ücretliyle [...] memur arasında belli bir yakınlık var. İktisadi açıdan bu ayrım, eski sermayecilikte daha belirgin olan bu ayrım, giderek siliniyor. Bence toplumsal düzende böyle bir ayrımın ortadan kalkması önünde sonunda bir bilinç dönüşümü yaratacaktır."[2]

Bu yönde sağlıklı bir kuram ve görgül araştırma birliği sağlamak uğruna değişik senaryolar oluşturabiliriz, en azından kolaya kaçan, bir eli yağda

---

[2] "[...] ich glaube wegen gewisser vorhandener Überreste heute noch unterschätzen, daß nämlich die ganz genaue Trennung zwischen Proletarier und Proletarier mit weißem Kragen objektiv ökonomisch im Verschwinden begriffen ist [....] im gesellschaftlichen Sein eine bestimmte Verwandtschaft zwischen Lohnarbeiter und vom Lohn lebenden Angestellten vorhande. Ökonomisch ist dieser Unterschied, der im im früheren Kapitalismus ein bedeutsamer Unterschied war, immer mehr im Verschwinden begriffen, und ich bin der festen Überzeugung, daß das Verschwinden eines Unterschiedes im gesellschaftliche Sein früher oder spatter auch zu einer Verwandlung des Bewußtseins führen wird." "Drittes Gespräch: Georg Lukács-Wolfgang Abendroth, Grundlegendes zu einer wissenschaftlichen Politik", *Gespräche mit Georg Lukács*, Herausgegeben von Theo Pinkus [Wolfgang Abendroth, H. Heinz Holz, Leo Kofler] (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag, 1967): 69-70. [Lukács, Georg, "Bilimsel Siyaset üzerine Belirlemeler: Wolfgang Abendroth'la Söyleşi," *Felsefe Dergisi*, İstanbul, No. 5 (Ekim/Kasım/Aralık 1978): 19-20.] Görüşmeden anlaşıldığı kadarıyla, Lukács Mills'i ve Amerikan sosyolojisini zaten iyi bilmektedir. (92).

bir eli balda tembel zihinler elinde kötüye kullanılabilen 'kartopu yöntemi' (yöntemi?!) ya da sahada saçma sapan bir pilot araştırma yapmanın gülünçlüğü içine düşmek istemiyorsak. Öyleyse, yanlışlanma olasılığı yüksek bile olsa, şöyle bir senaryoyla yola çıkabiliriz bu yeni işçilikle ilgili olarak:

Bilindiği gibi, Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'nun *Aydınlanmanın Diyalektiği: felsefî fragmanlar*'ını açan bölümde Omeros'un Odysseus'unun sirenlerin ölümcül müziğini dinlemek ama bu arada telef olmamak için giriştiği kurnaz oyun, bu iki yazar tarafından "mit, tahakküm ve emeğin iç içeliğini [*die Verschlingung von Mythos, Herrschaft und Arbeit*]"[3] tüm çıplaklığıyla göstermek ve hele günümüz burjuva bireyinin dünyasını anlayabilmek için bir alegori olarak kullanılmıştır.

Acaba Kıray'ın saptamasını önemli bir işaret, Horkheimer ve Adorno'nun seferber ettiği alegoriyi de bu işaret yönünde deyim yerindeyse işevuruk bir tür 'genelce (*heuristic device*) olarak almamız ve bu yolla günümüzün kadın ve erkek 'ofis işçileri'ni saran dünyanın (*die Umwelt*) unsurlarını salt kuramsal lâf ebeliklerine ya da buram buram sıkıntı yayan bilinenin tekrarı salt saha araştırması verilerine indlrgemeksizin bilgimizi zenginleştirici bir biçimde araştırıp işlememiz mümkün müdür? Öyle gibi görünüyor.

Birincisi, Horkheimer ve Adorno'nun değindiği bu üç unsurun ilki 'mit'in artık çok gerilerde, nerdeyse insanlık diptarihinin derinliklerinde büzülüp kalmadığını, tüm 'aydınlanma' deneyimine karşın bugüne özgü nice mitlerin ve laik ideolojilerin ortada sürekli kol gezdiğini bilmem eklemeye gerek var mı? En başta da, sonunda günümüzde 'ekonomi' denilen etkinlik alanının şu asal üçlemesi olan 'üretim,' 'dolaşım' ve 'üleşim'de tuttukları konumlarca belirlendiği oranda bu insanların kendilerinin ve başkalarının tarihsel gerçeklik içindeki 'nesnel' durumlarıyla sürekli düşsel (*imaginaire*) bir ilişki içinde olduklarını ve de en geniş anlamıyla insan tabiatından tutun da kendi somut işkollarına dek onca gerçekliği aynı kişilerin aynı kalıptan çıkma, dolayısıyla üç aşağı beş yukarı birbirine çok benzer 'kurmaca öznellik'lerinin bu düşsel (=ideolojik) prizmadan geçmiş hâliyle algıladığını gözardı edemeyiz.

İkinci olarak, aynı nesnel koşullarda işveren 'tahakküm'ü altında çalışmakla öteki iç hiyerarşilere uyarlı tahakküm türlerine de 'boyun eğen' 'beyaz yakalılar'ın, eski işçi sınıfının yıllar süren mücadelesi sonucu kazanılmış sekiz saatlik iş günü hakkını düpedüz ihlâl eden, işçisine ödeyeceği azıcık ücreti bile geciktirerek sanal âlem borsalarında kumar oynama şehvetinden mustarip sefil patronlar karşısında, üstelik bir de işten atılma korku-

---

[3] "In einer homerischen Erzählung ist die Verschlingung von Mythos, Herrschaft und Arbeit ausbewahrt.", *Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente* (Frankfurt am Main: Fisher Taschenbuch Verlag, 1969): 32.

suyla, önceden mücadeleyle kazanılmış tüm hak ve koşullara rağmen çok daha düşük ücretlerle yeni 'köleler' olarak çalışıyor olmaları salt bir çaresizlik olarak nitelenerek geçiştirilebilir mi? Yoksa Kant'ın "Aydınlanma nedir?"inde ("*Was ist Aufklärung?*"), kendini reşit görmeyip giderek öyle göstermeme kurnazlığıyla başkalarının buyruğuna teslim eden küçük hesaplılar hakkında yazdıklarını da ("erginleşmemişlik öylesine kolay bahanedir ki ["*Es ist so bequem, unmündig zu sein*"]") hesaba katmalı mıyız önerdiğim yönde olası bir gelecek çalışmada?

Üçüncü ve en önemlisi ise 'emek' süreci. Burada düşünülmeden benimsenen zorlama bir 'kafa emeği-kol emeği' ayrımına sığınmak araştırmanın sağlığı açısından çok aldatıcı olabilir. Yeni dünya düzensizliğinin boy attığı koşullarda emek-gücünün 'meta' sıfatıyla satın alınarak - bu pek de Marx'ın *Das Kapital*'de yazdığı gibi 'değeri' üzerinden bir satın alma olmasa gerek şu bizim şimdiki koşullarımızda - ürettiği ama patronlarca el konulan "artı-ürün" (bu durumda 'enformasyon'; 'bilgi') aslında bedencanı alabildiğine yıpratan, yeni çağ hastalıklarının da temel sebebi aşırı çalışma ve sömürüden başka bir şey olmayan 'esnek çalışma' koşullarında ofis işçisini hiç bir biçimde güçlü, kudretli kılmaz. 'Bilgi güçtür' diyeceksek eğer, boş bir gevelemeyle üstünden geçip gidemeyiz yerli yersiz kullanma sonucu artık medyatik yavansöylemlere malzeme olmuş bu bilgi kırıntısının. Esas soru şudur: Kimler için?

Unutmayalım ki, olası senaryomuzda seferber ettiğimiz bu üç unsur dıştan gelip eklektik bir biçimde birbirine eklemlenmişlik değil, aynı tarihsel-toplumsal koşulların bağrında doğup belirlenen bir içiçelik sergilerler.

Yeni teknolojilerle beslenen günümüz enformasyon (bilgilenim), ekonomi, toplum ve kültürüne özgü esnek üretim koşullarının sermaye-emek çelişmesinin aldığı biçimi, dolayısıyla da kriz zamanlarında işsizler ordusu saflarını boylayacak 'beyaz-yakalı' çalışanların 'modern yaşam'ın topyekûn terörü altındaki varlığını ne ölçüde belirlediği sanırım açık olmalı. Bunun Türkiye'deki toplumsal ve kişisel sonuçlarını sağlıklı öngözlemler ve teorik okumalardan türetilen sayıltı ve denenceleri sınayacak görgül araştırmalara çok fazla gerek olduğu kanısındayım.

Toplumsal ve kişisel sonuçlara değindik. Şimdi son bir öneride bulunup çekilelim geriye:

Hiç kuşkusuz insanlık önüne çözebileceği meseleleri sorunlaştırıp koyar; öyle gider üstüne. Marx'ın bu mealdeki sözleri toplumsal düzeyde yapılacak bir çözümlemenin başında işe yarayacak çok genel bir önerme olarak ele alınabilir elbet. Ama içinde yaşadığımız toplumsal formasyonun işleyişindeki yeni koşulların asıl görgül araştırmaya değer bulduğum "beyaz-yakalı işçi" bireyler üzerindeki sonuçlarına gelince, aynı koşulların "beyaz-yakalı işçiler" ordusu neferlerinin ruhsal yapısına çıkardığı faturanın özel-

likle finansal köpük patladıktan sonra sadece zaten baştan iğreti bir karakterin aşınmasıyla kalmayıp, paslanarak çürümesi olarak da tezahür ettiğini denenceye dönüştürülerek sağlanabilir bir sayıltı olarak öne sürebiliriz şimdilik. Zaten bu yeni sözde-vatandaşlar da Adorno'nun sözcükleriyle burjuva toplumunda benliğini sağlam kurmak yerine kendi benini kurtarmak gibi yere yakın hayatta kalma stratejileri ve taktikleriyle yaşayan birey tipine özgü nitelikleri sürdürmektedirler uçta örnekler olarak. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde Spinoza'nın *Ethika*'sından yapılan şu alıntı Türkiye'deki ofis işçileri için de geçerlidir ve sınanabilir bence:

> *"Kendini koruma gayreti erdemin ilk ve tek temelidir; çünki bu ilke konuşlanmadan önce hiçbir şey kavranamadığı gibi onsuz da hiçbir erdem düşünülemez. [Conatus sese conservandi primum et unicum virtutis est fundamentum.]"*[4]

Son bir not: toplumsal cinsiyetin, özelde de kadın ofis işçilerinin aynı meselenin bir başka ve çok önemli boyutunu oluşturduklarının tümüyle bilincinde olmakla birlikte, Marx'ın bilim, özelde de tarih bilimi - ki burjuva tarihçiliğinden söz etmiyoruz burada, hele medyatiğinden hiç - ve ekonomi politik alanından kapitalist topluma baktığında orada insanlar değil, işçiler, sermayedârlar, vb. gibi kapitalist üretim tarzına özgü üretim ilişkilerinin belirlediği toplumsal konumlar gördüğü yolundaki önerisine kendi hesabıma öncelik verdiğimin altını bir kez daha çizmiş olayım burada. Türkiye'deki kadın işçilerin - velev ki 'beyaz yakalı' olsunlar - özgül durumlarını işleyecek kuram yüklü görgül araştırma, tespit ve açıklamaları da en başta kadın beyaz yakalılara dikkat etmesi gereken akademik ve kültürel yaşamın en geniş anlamıyla kadın çalışanlarından, ofis işçilerinden beklediğimiz de bir gerçek.

---

[4] *A.g.e.,* 29. Aslı için bkz. *Ethica*, Part IV ["On Human Servitude, or the Strength of the Emotions"], Proposition XXII-Corollary. Burada kullandığımız İngilizce çevirisi: Spinoza, *Ethics*, tr. by Andrew Boyle and rev. by G. H. R. Parkinson (London: Everyman, 1993): 155. Bugünün Türkçesine uyarlanmış Prof. Hilmi Ziya Ülken çevirisi ise şöyledir: "Kendi kendisini korumak için çaba, erdemin ilk ve biricik köküdür. Zira bundan önce gelen başka hiç bir ilke tasarlanamaz...ve o olmadan ... Hiçbir erdem kavranmış (tasarlanmış) değildir." Spinoza, *Etika*, Fransızcadan çeviren Hilmi Ziya Ülken (Ankara: Dost Yayınları, 2004): 215.

MÜBECCEL KIRAY'IN MEKÂN TASVİRİ VE YENİ KENTSEL EĞİLİMLER

*İhsan BİLGİN**

İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde okurken Y. Lisans sırasında şehir ve konut sosyolojisi dersleri almıştık Kıray'dan. Dersleri o kadar zevkli geçerdi ki tüm sınıf nefes almadan, bir sonra ne söyleyeceğini merakla bekleyerek dinlerdik. Kendi bölüm hocalarımızı kızdıracak denli kaptırmıştık kendimizi ona, anlattıklarına ve konularına. Bunu nasıl başardığını hep düşünmüşümdür. Sonra ev ziyaretleri ve Habitat II Kongresi hazırlıkları sırasında devam eden dostluğumuz boyunca da bu durum değişmedi, o soluksuz biçimde anlatmaya ben de dinlemeye devam ettik. Bugün hâlâ öğrencilerimi konulardan koparmadan birkaç saat sınıfta tutmayı başarabiliyorsam bu gözlemlerimin hatırı sayılır bir payı olmuştur. Onu kaybettikten sonra Virgül dergisine yazdığım yazıda, cazibesinin sırrının bitip tükenmek bilmeyen tutkusunda olduğunu söylemiştim. Ayrıca da toplum tasvirlerini hep mekân tasvirlerinin eşliğinde yapar, böylelikle de mekâla ilişkilendirilmemiş toplumsal yapı ve toplumsal değişim analizlerinin eksikliğini imâ ederdi, Sosyal konumları, ilişkileri ve değişimleri mekânsallaştırarak canlandırırdı. Bu yönü onu bizim gibi "mekân profesyonellerine" diğer sosyal bilimcilere oranla daha fazla yaklaştırırdı. Bir binanın, yerleşmenin, fiziksel oluşumun, nasıl olduğundan önce nerede olduğuna ilişkin bir farkındalık bilincim gelişti ise eğer; bunda onunla tanışıklığımın ve onunla ilgili izlenimlerimin kayda değer payı olmuştur.

Bu izi hiç kaybetmemiş, üstelik de kentler ve kent parçaları üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yaparak bu duyarlılığını geliştirmeye çalışmış bir aka-

---

* Prof. Dr. İhsan Bilgin, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden 1979'da lisans derecesini almasının ardından 1980'de İTÜ Mimarlık Fakültesi yapım teknolojileri dalından yüksek lisans derecesini alarak Yüksek Mimar oldu. Aynı dalda 1990 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nden doktora derecesi alan Bilgin 1994'de doçent oldu. 2004 yılında Mimari Tasarım Yüksek Lisans Programını kurmak üzere İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne geçti. Halen kadrosunda bulunduğu aynı üniversitede Fen ve Edebiyat Fakültesi dekanlığı da yapan Prof. Dr. İ. Bilgin'in çok sayıda Türkçe ve İngilizce kitap ve makalesi bulunmaktadır. 2009 yılının Kasım ayında Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunduğu bildirisini 2010 yılında yaşadığı çok önemli sağlık sorunları nedeniyle yazılı hale getirememesi üzerine, İhsan Bilgin'in kongreye sunulan bildiri özetinin genişletilmiş biçimine burada yer verilmiştir. (S.T)

demisyen olarak[1] kongrenin Kıray oturumuna katkı yapmam istendiğinde, 1970'lerin sonunda ondan dinlediğimiz kentlerle ve kentleşme süreçleriyle bugünküler arasında ne gibi farklılıklar var? sorusunun yanıtını arayan bir sunuş yapmayı düşündüm. Artık tarih olmuş o dönemden sonra bugün de hâlâ, kentlerin strüktürünü sınıfsal ve işlevsel ayrışmanın belirlediğini söyleyebiliriz; o zamandan günümlüze geçen çeyrek yüzyılda dünyada gözlenen önemli değişimlerden biri inşaat ve gayrimenkul sektörlerinin ekonomileri domine eden paradigmatlk sektörler haline gelmiş olmaları dolayısıyla yaşanan değişimlerdir. Küreselleşen sermayenin de bu sektörlerde boy göstermesiyle yeryüzünün tamamı şantiyeye dönüşmeye başladı. Öyle ki gayrimenkul sektörü, likid sermaye akımlarında mali sektörlerin rakibi haline gelebilmiş, 2008 dünya ekonomik krizi konut sektörünün kredi döngüsündeki tıkanıklıklardan kaynaklanabilmiştir. Bu çaptaki yatırımlar kentlerin Kıray tarafından 40 yıl önce anlatılan kentlerin dengelerini bozmuş ve yeni tasvirleri gerekli kılar hale gelmiştir. Öyle ki Kıray'ın sevgili şehri Londra'nın tarihi merkezi "City" dünyanın en pahalı ofislerini barındırır hale gelmesine paralel olarak 1600'lü yıllardan beri koruduğu ve sürdürdüğü morfolojisini yitirmiş ve yepyeni bir çehreye bürünmüştür. Bu bölgenin değeri o kadar artmıştır ki, kentin çeperlerindeki havaalanlarından servis almak yerine şehrin sınırlarının içine ve sadece City'e hizme vermek üzere ayrı bir havalimanı yapılabilmiştir. Yine Londra'dan başlayarak eski liman bölgeleri gayrimenkul yatırımlarının yeni gözdeleri haline gelmiş ve neredeyse bütün limanlar yeni gelişme alanlarına taşınmışlardır. Şehrin tamamındaki işlevsel ve sınıfsal ayrışmalar ve kümelenmeler, *mixed use* olarak adlandırılan programlarla parçalı olarak temsil edilmeye ve yeniden üretilmeye başlanmıştır. İşlevini yitiren eski sanayi bölgeleri de tıpkı liman bölgeleri gibi yeni yatırımların çekim merkezleri konumundadırlar (yeni iş merkezleri; alışveriş ve eğlence endüstrisi mekâları; yeni konut alanları vs.), servis sektörlerinin kentlerdeki ağırlığı eskiye oranla kayda değer şekilde artmış ve kentlere damgalarını vurur hale gelmişlerdir. Kıray mekân tasvirlerini ağırlıkla Anglo-Sakson dünyanın çekim merkezleri olan Londra, New York ve Chicago'dan, Türkiye'den de İstanbul ve İzmir'den örnekleyerek yapardı. Oysa günümüzde artık kentsel hareketliliğin ve değişimin dolayısıyla gayrimenkul yatırımlarının yoğunlaştığı bölgeler de değişerek Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya'ya kaymış, eski dünyanın marjında yer alan bir bölgede tamamen yapay bir ortam olarak Dubai postmodern bir paradigma-kent olarak şekillenebilmiştir. Gerek gayrimenkul sektörünün gerekse de araştırmaların ekseni Londra, Paris, New York gibi batılı metropollerden birkaç milyonluk 3. dünya metropollerine kaymış; Los Angeles ABD'nin yeni ilgi merkezine

[1] İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınlarından çıkan Viyana/Chicago ve Londra kitaplarına bakılabilir.

dönüşmüştür. Bütün bu gelişmeler sonucunda dünyanın ekseni Atlantik'ten Pasifik'e kaymıştır. Kıray şehir sosyolojisi dersini bugün nasıl verirdi bilemiyorum ama bütün bu gelişmeleri dikkatle izlediğini ve üzerine akıl yürüttüğünü iyi biliyorum. Dikkatinin, derse ve konulara yoğunlaşmasının yanı sıra onu, konularını ve derslerini cazip kılan diğer bir unsur da hiç kuşkusuz ki ustalıkla sergilediği o keskin mantığıydı. Nedensellikler kurmayı ve bunları birbirine bağlayarak bir örüntü şeklinde sergilemeyi çok iyi bilirdi ve bu onun üslubunun ayrılmaz parçasıydı. Bir merdivenin basamakları gibi ardarda dizilen nedensellik zincirleri hem yazılı hem de sözlü ortamlardaki nefes aldırtmayan üslubunun kilit taşlarıydı... Onun canlı ve diri sosyal ve makansal tasvirlerini olanca cazibesiyle yeni kuşaklara aktarmanın yolu, mecrası ve temsil araçları nasıl bulunur bilmiyorum ama bundan mahrum kalmalarının önemli bir eksiklik olacağına hiç kuşkum yok. Ben de kendi hesabıma, akademik/profesyonel mahrumiyetlerimin ötesine geçip bana hâlâ "delikanlı!" diye hitap edecek bir dost bulup bulamayacağımın hesabı ile meşgul olacağım herhalde.

DEĞİŞMENİN VE GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU:
MÜBECCEL B. KIRAY

YAYINA HAZIRLAYAN **SEZGİN TÜZÜN**

Mübeccel B. Kıray'ı ve onun çalışmalarını;

"Beco ile benim arkadaşlığım 1937'den başlayarak aramızdan ayrıldığı tarihe kadar tam yetmiş yıl sürmüştür" diyen **Nermin Abadan-Unat**,

"Bir psikolog olduğum halde Kıray'dan neden bu kadar etkilendim?" diye soran **Çiğdem Kağıtçıbaşı**,

"Kuram ve yöntem geliştirme ve alanda araştırma yapmanın birlikte gittiğini bir kez daha göstermek"ten söz eden **Bahattin Akşit**,

"Sonuna dek 'iyi hoca'ydı. İyi hoca da sıradanlar için bir huzursuzluk kaynağıdır hep" diyen **H. Ünal Nalbantoğlu**,

"Her bir kadın tasvirinde bir parça kendisi de vardır. Kıray kendisi gibi güçlü kadınları anlatır" diyen **Ferhunde Özbay**.

"Art arda dizilen nedensellik zincirleri, hem yazılı hem de sözlü ortamlardaki nefes aldırtmayan üslubunun kilit taşlarıydı" diyen **İhsan Bilgin**

yani dostları, öğrencileri ve meslektaşları inceliyor, değerlendiriyor, anlatıyor.

0480109
AGN

Kitabın ekindeki DVD'de Mübeccel B. Kıray kendini, Türkiye'yi ve sosyal bilimleri anlatıyor. **Gürel Tüzün**, **Filiz Kardam**, **H.Ünal Nalbantoğlu**'nun hazırladığı DVD, "iyi bir hoca"yı görerek dinlemek ve tanımak için kaçırılmaz bir fırsat olsa gerek.

SEZGİN TÜZÜN

ISBN 978-605-5809-50-8
9 786055 809508